

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİSLERDE DOSTLUK VE ARKADAŞLIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİKE DEMİREL

DANIŞMAN
DOÇ.DR. MEHMET ALTIN

Aralık 2024

BİTLİS

T.C
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİSLERDE DOSTLUK VE ARKADAŞLIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİKE DEMİREL

ORCID:0009-0007-5022-7499

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MEHMET ALTIN

Aralık 2024

BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI
ETİK BEYANI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “*Hadislerde Dostluk ve Arkadaşlık*” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında ahlak kurallarına yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıpları kabullendiğimi beyan ederim.
...../...../2024

Melike DEMİREL

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ YAZIM KILAVUZU UYGUNLUK BEYANI

“Hadislerde Dostluk ve Arkadaşlık” başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır./..../2024

Tezi Hazırlayan

Melike DEMİREL

Danışman

Doç. Dr. Mehmet ALTIN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

İmza

Prof. Dr. İsa YÜCEER

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı öğrencisi Melike DEMİREL tarafından hazırlanan “*Hadislerde Dostluk ve Arkadaşlık*” adlı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, .../...../20.... tarihinde yapılmış ve tezin oy birliği/oy çokluğu ile kabul/red edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Danışman:Doç. Dr. Mehmet Altın
(BEU- İslami İlimler Fak.- Temel İslam Bil. Böl.)

.....

Üye:
(BEU- İslami İlimler Fak.- Temel İslam Bil. Böl.)

.....

Üye:
(BEU- İslami İlimler Fak.- Temel İslam Bil. Böl.)

.....

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans / doktora tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

...../...../2024

Doç. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Enstitü Müdürü

T.C.

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

HADİSLERDE DOSTLUK VE ARKADAŞLIK

Yüksek Lisans Tezi

Melike DEMİREL

Danışman: Doç. Dr. Mehmet ALTIN

Aralık 2024

ÖZET

Zaman veya yaş farkı olmaksızın her insanın yaradılışı gereği sosyalleşmeye ihtiyacı vardır. Bu sebeple duygularını, yaşadıklarını ve anılarını paylaşacak bir arkadaş/dosta ihtiyaç duymaktadır. İnsan hayatını her alanıyla kuşatan İslam dininde arkadaşlık konusuna ayrıca önem vermektedir. Sanal mecraların yaygınlaşması ve sanal arkadaşlık adı verilen bir durumun mevcut olması ile beraber günümüzde edinilen arkadaşlıklar sağlam temellere sahip olmamaktadır. Menfaatlara göre şekillenen, güven duygusundan yoksun kurulan arkadaşlıklar ise sıkıntılara karşı güçlü duramamakta ve kısa zamanda bozulmaktadır. Bu bağlamda, İslam'ın arkadaşlık ve dostluk üzerine sunduğu öğretiler, günümüzdeki dostluk anlayışlarına ışık tutacak önemli bir rehberlik sunmaktadır. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in hadislerinde dostluğun ve arkadaşlığın önemi sıkça vurgulanmış, dostların birbirlerine olan sorumlulukları, yardımlaşma ve dayanışma gibi değerler öğütlenmiştir. Bu değerler, insanlara yalnızca dünyevi çıkarlar peşinde koşmaktansa, ahlaki değerler etrafında şekillenen dostluklar kurmalarını tavsiye etmektedir.

Hazırlanan araştırmada arkadaşlık ve dostluk değerlerini Hz. Peygamberin öğretileri çerçevesinde ele almaya ve hadisler çerçevesinde arkadaş/dosta bulunması gereken vasıflara ayrıntılı olarak yer vermeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Arkadaş, Dostluk, Sosyal Çevre.

Republic of Türkiye
Bitlis Eren University Graduate School
Department of Basic Islâmic Sciences
FRIENDSHIPIN THE HADITH

Master Thesis

Melike DEMİREL

Supervisor: Assoc. Dr.Mehmet ALTIN

December 2024

ABSTRACT

Regardless of age or time, every human being has an innate need to socialize. Therefore, people need friends to share their emotions, experiences, and memories. Islam, which encompasses every aspect of human life, also places significant emphasis on friendship. With the rise of virtual platforms and the concept of "virtual friendship," the friendships formed today often lack solid foundations. Friendships based on interests and lacking trust cannot withstand difficulties and tend to break down quickly. In this context, the teachings of Islam regarding friendship and companionship provide important guidance that sheds light on modern understandings of friendship. The importance of friendship is frequently emphasized in the sayings of Prophet Muhammad (s.a.v), and the responsibilities, mutual support, and solidarity between friends are encouraged. These values advise people to form friendships based on moral principles rather than worldly interests.

This research aims to explore the values of friendship and companionship within the framework of the teachings of Prophet Muhammad (s.a.v) and to provide detailed insights into the qualities that should be present in a friend, based on hadiths.

Keywords:Hadith, Friends, Friendship, Social Environment.

ÖNSÖZ

İnsanoğlu yaratılışı gereği sosyal olan ve diğer insanlarla toplu olarak yaşamak zorunda olan bir varlıktır. İslam, insanlar arasındaki münasebetlere ve ilişkilere önem veren bir dindir. Bu sebeple insanları mutlu olmaya ve iyi arkadaşlıklar kurmaya, dost edinmeye teşvik etmektedir. İslam dininin inanç esası tevhit olup sosyal hayattaki amacı birlik, beraberlik ve kardeşliktir. Allah yaratılanların en şerefli olan insanları da bu sebeple birbirlerine dost kılmıştır.

Arkadaş ve dostlar aile bireylerinden sonra insana en yakın olan ve zamanının çoğu birlikte geçirilen kişilerdir. Öyle ki arkadaş ortamının karakter oluşumu üzerindeki etkisi inkâr edilemez. “Arkadaşını söyle, kim olduğunu söyleyeyim.” atasözü de bu gerçeği anlatmaktadır. Kişiler birlikte zaman geçirdikçe benzerlikleri artar. Bu sebeple arkadaş ve dost seçimi insan için önemli bir yere sahiptir.

Salih bir arkadaş, kişiyi güzel davranışlara teşvik eder ve doğru olana yönlendirirken aynı zamanda yanlışla karşı uyarır ve iyiliğe götürür. Arkadaşı için en güzelini ister ve yaptığı her davranışta samimidir. Kötü arkadaş ise kişinin yanlış kararlar almasına sebep olabilir ve onu kötü yollara sürükleyebilir. Bu yanlışlar beraberinde sosyal anlamda pek çok probleme yol açarak ailevi tartışmalara kapı açarak kişiyi yıpratabilmektedir. Kişi bundan dolayı arkadaş ve dost olunacak insanı dikkatlice seçmelidir.

Günümüz dünyasında sosyal medyanın insan hayatında yer edinmesiyle ve sanal arkadaşlıkların ortaya çıkmasıyla arkadaş seçimi konusundaki problemler daha da artmıştır. Arkadaşlık ilişkilerinin temel yapı taşlarından olan güvenin zamanla yitirilmesi, samimiyetin azalması konunun ehemmiyetini göstermektedir. Aynı zamanda arkadaşlık ve dostluk bağı kişinin onlara yönelik bir takım insanî, ahlakî, sosyal görev ve sorumluluklarını meydana getirir.

Tüm bu sebeplerden dolayı Hz. Peygamber’in arkadaşlık ve dostlukla ilgili tavrı, söyledikleri ve tavsiyelerini bir tez formatında belli başlıklar halinde inceleyip değerlendirerek okuyucunun istifadesine sunmak önem arz etmektedir.

Çalışmam süresince değerli katkılarını esirgemeyen ve tavsiyeleriyle bana yol gösteren danışman hocam sayın Doç. Dr. Mehmet ALTIN’a ilgi ve alakası için teşekkür ederim. Ayrıca bu süreçte beni koşulsuz destekleyen annem Hülya DEMİREL’e, her zaman arkamda duran babam Abid DEMİREL’e ve birbirimizin görüşlerinden yararlandığımız sevgili Esmâ Nur DEMİREL’e teşekkürlerimi borç bilirim.

Melike DEMİREL

Bitlis-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı	1
II. Araştırmanın Metodu ve Sınırlılıkları	2

BİRİNCİ BÖLÜM

DOSTLUK VE ARKADAŞLIK KAVRAMLARI

1.1. Dost Kavramı.....	4
1.1.1. Dost Kavramının Müradifleri.....	5
1.1.2. Dostluğun Karşıtı Olan Kavramlar.....	8
1.1.3. Dostta Bulunması Gereken Vasıflar.....	10
1.1.4. Dostta Bulunmaması Gereken Vasıflar	20
1.2. Arkadaşlık Kavramı	23
1.2.1. Arkadaş Kavramının Müradifleri.....	24
1.3. Psikolojik, Sosyal ve Felsefi Açidan Arkadaşlık ve Dostluk	26
1.4. İslam’da Arkadaşlık ve Dostluk	28
1.4.1. Allah Dostluğu	29
1.4.2. Peygamber Dostluğu	31
1.4.3. Sahabenin Dostluğu	31
1.5. Kur’an’da Arkadaşlık ve Dostluk	32
1.5.1. Müslümanların Arkadaş/Dost Edinemeyeceği Kimseler	34

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE DOSTLUK VE ARKADAŞLIK

2.1. Arkadaş Seçimi İle İlgili Rivayetler	37
2.1.1. İyi Arkadaş ile Kötü Arkadaş Arasındaki Fark	37
2.1.2. Kişinin Arkadaşının Dininden Etkilenmesi.....	38
2.1.3. Kişinin Sevdiği Kişilerle Birlikte Olması	39
2.2. Arkadaşa Karşı Yapılmaması Gereken Davranışlar ile İlgili Rivayetler	39
2.2.1. Müslüman, Müslüman Kardeşine Zulmetmez	40

2.2.3. Müslümanlar Arası Küslük.....	41
2.2.4. Arkadaşlar Arası Şakalaşmak	42
2.3.İyi Bir Dostun Nitelikleriyle İlgili Rivayetler	43
2.3.1. Selam Vermek.....	43
2.3.2. Tebessüm Etmek	44
2.3.3. Dua Etmek	45
2.3.4. Arkadaşı/Dostu Korumak ve Değer Vermek	45
2.4. Dostta Bulunmaması Gereken Özellikler ile İlgili Rivayetler	46
2.4.1. Gıybet Etmemek.....	46
2.4.2. Tekfir Etmemek	47
2.5. Aile Dostlarıyla Görüşmek ile İlgili Rivayetler	48
2.6. Dostluk İlişkilerinde Adalet ile İlgili Rivayetler.....	50
2.7. Dostlar Arasında Sosyal Davranış Kuralları ile İlgili Rivayetler.....	52
2.7.1. Selamlaşma/Tokalaşma	53
2.7.2. Toplum İçinde Fısıldaşmak.....	54
2.7.3. Güzel Söz Kullanmak	54
2.8. Yalnızca Müminleri Dost Edinme İle İlgili Rivayetler	55
2.9. Müslümanın Arkadaşına Karşı Vazifeleri İle İlgili Rivayetler	58
2.9.1. Hatalarını Düzeltmek ve Sıkıntılarını Gidermek.....	58
2.9.2 Sırrını Korumak.....	60
2.9.3 Davete İcabet Etmek.....	60
2.9.4. İyi Davranmak ve Yardımcı Olmak.....	60
2.9.5. Sevgi Göstermek.....	62
2.9.6. Nasihat Etmek	62
2.10. Müslümanlar Arasındaki İlişkilerde Samimi Olmak ile İlgili Rivayetler	62
2.11. Müslümanlar Arası Muhabbet ile İlgili Rivayetler	64
2.12. Allah İçin Birbirini Sevmek İle İlgili Rivayetler	67
SONUÇ.....	71
KAYNAKLAR	73

KISALTMALAR

a.s.	:Aleyhi's-Selam
b.	:Bin, ibn
c.	:Cilt
çev.	:Çeviri
DİA	:Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	:Hicri
H.z.	:Hazreti
Md.	:Madde
nşr.	:Neşreden
ö.	:Ölümü
r.a.	:RadiyallahuAnhu
s.a.v.	:Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	:Tahkik Eden
ts.	: Tarih yok
vb.	:ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yay.	:Yayınları

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

İnsanoğlu fıtratı gereğince her zaman sosyalleşmek, başkaları tarafından anlaşılacak ve duygularını paylaşmak istemiştir. Yaşı, cinsiyeti ve sosyal statüsü ne olursa olsun hayatının her döneminde bir arkadaş ya da dosta ihtiyaç duymuştur.

İnsanlar arasındaki ilişkiler toplumu inşa eden önemli yapı taşlarından birisidir. Günümüz dünyasında teknolojik gelişmelerin hızlı bir şekilde ilerlemesi, küreselleşme ve bireyselleşme gibi etkenlerin de en fazla etkilediği alanlardan biri sosyal ilişkiler olmuştur. Geçmişten günümüze arkadaşlık kavramı, zamanla değişerek; geleneksel dostlukların yerini sanal ilişkiler almış, bu durum kısa süreli dostlukları beraberinde getirip insanlar arasında güven sorunlarına yol açmaya başlamış durumdadır. İnsanların arkadaşlık kurma istekleri azalmış, kurulan arkadaşlıklar ise adeta pamuk ipliğine bağlı gibi en ufak bir olayda bozulmaya başlamıştır. Tüm bunlar zamanla arkadaşlık, dostluk, kardeşlik gibi kavramların eski anlamını kaybetmeye başlamasına sebep olmuştur.

Sanal mecraların yaygınlaşması ve sanal arkadaşlık adı verilen bir durumun mevcut olması ile beraber günümüzde edinilen arkadaşlıklar sağlam temellere sahip olmamaktadır. Tamamen menfaatlere göre şekillenen, güven duygusundan yoksun kurulan arkadaşlıklar ise sıkıntılara karşı güçlü duramamakta ve kısa zamanda bozulmaktadır. Tüm bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda güncel bir sorun teşkil eden bu iletişimsizlik ile arkadaşlık ve dostluk değerlerinin öneminin yitirilmesi riskine karşı arkadaşlığın değerini insanlara örnek olan Hz. Peygamber'den öğrenmek, hadisler çerçevesinde arkadaşlıkla ilgili öğretilerini rehber edinmek Müslümanlar için oldukça önemlidir. Bu sebeple arkadaşlık ve dostluk kavramlarını Hz. Peygamberin öğretileri çerçevesinde ele almak bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Araştırmanın amacı dostluk ve arkadaşlık değerlerinin öneminin vurgulanması ile beraber Hz. Peygamber'den gelen rivayetler çerçevesinde sosyal hayata katkı sağlamaktır. Bu çalışmada verilen bilgiler doğru arkadaş ve dost seçiminin nasıl olması gerektiğine, kimlerle arkadaş olunabileceğine ve dikkat edilmesi gereken hususların neler olduğu konusuna yardımcı olacaktır. Arkadaş ve dost kavramlarının manaları ayrıntılı olarak anlatılmış, arkadaşlık yapılacak kişide bulunması gereken vasıflar belirlenmiştir.

II. Araştırmanın Metodu ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada dostluk ve arkadaşlığın önemi, hadisler bağlamında ele alınmıştır. Bu nedenle başta birinci elden kaynaklar olmak üzere temel hadis kaynakları özenle incelenmiş, özellikle *Kütüb-i Sitte*'de konuyla ilgili bulunan hadisler üzerinde odaklanılmıştır. Kur'an-ı Kerim ayetlerinin mealleri ise *Diyanet Kur'an Yolu Tefsiri*'nden alınmıştır. Sosyoloji, psikoloji, felsefe kitapları, mevcut siyer kitapları ve tamamlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden de faydalanılmıştır.

Birinci bölümde öncelikle arkadaş ve dost kavramlarının manaları açıklanmıştır. Bu kavramların müradifleri ve zıt anlamları açıklanarak konu ile alakalı Kur'an'da yer alan ayetlere yer verilmiştir. Arkadaş ya da dostta aranması gereken vasıflar ve insanın arkadaşına neden ihtiyacının olduğu üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde dostluk ve arkadaşlık ile ilgili rivayetlere konu sınıflandırması yapılarak detaylıca yer verilmiştir. Hz. Peygamber'in sünnetinden hareketle günümüzün de konusu olan arkadaş ve dostla dair bilgiler edinmek oldukça önemlidir. Mevzu bahis olan konuyla alakalı olan ve rivayet edilen hadisler sayesinde insanlar arası ilişkinin mühim bir yer edindiği anlaşılmaktadır.

Günümüzde arkadaşlık ve dostluk konuları üzerine tezler ve makaleler yayınlandığı görülmektedir. Gökçe Çelik, *Dostluk ve Eğitimi* (2008)adlı yüksek lisans çalışmasında iyi dost niteliklerini,dostlukların devamı için nelere dikkat edilmesi gerektiğini açıklamış, din ve ahlâk eğitimi çerçevesinde konuyu ele almıştır. Fatma Tuba Altın, *Mevlana'nın Eserlerinde Dostluk ve Samimiyet Değerlerinin İşleniş ve Eğitim Açısından Tahlili* (2010) adlı çalışmasında arkadaş ve dostun önemini, arkadaş seçiminde dikkat edilmesi gereken hususları Mevlana'nın eserleri çerçevesinde anlatmaktadır. Azize Kaçırır Erişmiş, *Klasik İslam Ahlak Kaynaklarında Dostluk*(2011)adlı çalışmasında,İslam ahlâkçılarının ortaya koymuş oldukları dostluk kavramını açıklamaktır.Muhammed Akif Yağımlı, *İbn Miskeveyh'in Tehzibu'l-Ahlak ve Tathiru'l-Arak Eserinde Dostluk Kavramı*(2023)adlı çalışmasında İbn Miskeveyh'in eseri çerçevesinde sevgi ve dostluk erdemini açıklamıştır.

Konu ile ilgili yazılan makalelerden Şaban Karasakal'ın*Kur'an'da Dostluk Ahlâkı* (2008) adlı çalışmasında insanlar arası münasebetler, Kur'an'da dostluk ahlakı ve dostun özellikleri ele alınmıştır. M. Vehbi Şahinalp'in*Kur'an'ın Öngördüğü*

*Dostluk(2012)*adlı çalışmasında Kur'an'ın prensiplerine uygun bir şekilde sosyal hayatta dostluk kurulmasına değinilmiştir.

Yukarıda belirtilen çalışmalarda arkadaşlık ve dostluk kavramları farklı bilim dallarınca ele alınmıştır. Bu araştırmanın yapılan çalışmalardan farkı arkadaşlık ve dostluk kavramlarını Hz. Peygamber'in hadisleri çerçevesinde ele alarak sistemli bir şekilde sunmasıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOSTLUK VE ARKADAŞLIK KAVRAMLARI

1.1. Dost Kavramı

Farsça ‘da “seven, sevgili, yâr” anlamındaki دوست kelimesinden gelen dostluk İslami literatürde “sadâkat, uhuvvet, meveddet, sohbet” gibi farklı kelimelerle izah edilmiştir. Dostluk, kişilerin arasındaki sevgi-saygı ile birlikte duygularında ve düşüncelerinde ve bunu hiçbir karşılık beklemeden yapmaktır. Arkadaşlık ve dostluk kavramları günümüzde benzer manalarda kullanılıyor olsa da dostluk, daha fazla zaman ve emek isteyen bir süreçtir. İki durum için de öncelikle sevgi olması gerekir. Arkadaşlıktan dostluğa giden süreç aşama aşamadır. Biriyle arkadaş olduktan sonra zaman, gayret ve vefa gibi güzel duygular ile birlikte sağlam dostluklar kurulabilir. Dost kavramının diğer başlıklarını ele almadan önce insanların dost ve arkadaş olan ihtiyacı ve bu iki kavramın birbirinden farklı taraflarını özetle ortaya koymak isteriz.¹

İnsanın dostları, ailesinden sonra en çok vakit geçirdiği topluluktur.² Bu sebeple kişinin sosyal ortamı, insanın yer yer bazı alışkanlıklar kazanmasında ailesinden bile daha etkili rol oynayabilir. Özetle hayat daima aynı düzeni takip etmez. Planlanan şeyler farklı gerçekleşebilir. Bu sebeple insan hayatı bazen acı bazen tatlı günlerle bazen de sıkıcı günlerle geçmektedir. İnsanın bu gibi zamanlarını paylaşacak arkadaşlara veya dostlara her zaman ihtiyacı olmuş ve olacaktır.³

Bakıldığı zaman arkadaşlık ve dostluk kelimeleri dilimizde ayırım yapılmadan sıklıkla kullanılan kavramlardır. Fakat aralarında anlam itibarıyla farklar bulunmaktadır. Dost, sevgisinde samimi olan, iyi veya kötü tüm günlerde arkadaşının yanında olan yanında olmasa da kalben birlikte olduğunu gösteren kişidir. Dostluk ile arkadaşlık arasındaki ayırım, dostluk bağının arkadaşlıktan daha güçlü olması ve samimiyetin her

¹Gökçe Çelik, *Dostluk ve Eğitimi*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008), 31.

²Çelik, *Dostluk ve Eğitimi*, 267.

³ Abdullah Büyük, *Mutlu Bir Yuva için Aile Mektebi*(Konya: Ribat Yayınları, 2007), 314.

şeyden önce gelmesidir. Dostluk, karşılıklı güvene dayanan ve içten olan insanların şahsi çıkarlardan uzak kurdukları ilişkilerdir.⁴

İki kavram basamak basamak gelişir. Fakat günlük hayatta arkadaşlıklar kolay kurulurken, dostluk bağı kurabilmek için zaman, çaba ve fedakârlık gerekir. Arkadaşlık ve dostluğun oluşması için ilk olarak duygusal bir bağ gereklidir. İnsanlar arasındaki bu bağın derinleşmesiyle arkadaşlık bağları da derinleşir. Bu sayede zaman geçtikçe arkadaş olan kimseler arasında uyum varsa saygı, güven, sadakat gibi faktörlerin de desteğiyle sıkı dostluklar kurulabilir.⁵

Kişinin arkadaşıyla yapabilecekleri ile dostuyla yapabilecekleri arasında farklılıklar vardır. Örneğin, arkadaşlarıyla belli zaman aralıklarında müsait oldukça görüşür fakat dostu olan kişiyi saat fark etmeksizin her an arayabilir, arkadaş ile her konu rahatlıkla konuşulamaz fakat dost ile tüm sıkıntılar endişe ve şüphe duyulmadan paylaşılır. Arkadaşlar, aile üyelerini tanısa dahi arada bir sınır vardır. Dost olan kişiler ise birbirlerinin ailelerini kendi aileleri gibi görür. Arkadaş ile araya mesafeler girince aradaki bağ zayıflar belki de kopar, dost ile ne kadar zaman geçerse geçsin aranızdaki bağ aynı kalır. Bir araya gelindiğinde araya mesafeler girmemiş gibi aynı samimiyetle devam edilir.⁶

1.1.1. Dost Kavramının Müradifleri

İslami literatürde dost kavramı halil, veli, habib, hamim, sadîk vb. gibi farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Dost kelimesinin müradiflerini şu şekilde sıralayarak açıklayabiliriz.

a) Veli(الولي)

Veli “yardım eden, koruyan; yardım edilen, korunan, dost” anlamlarına gelmektedir.⁷Veli kelimesi aynı zamanda akrabalığı bulunmayan dost anlamlarını da içermektedir. Yakın kimse manasında da kullanılmıştır.⁸ Nitekim Ankebut suresinde

⁴ Fatma Tuba Altın, *Mevlana'nın Eserlerinde Dostluk ve Samimiyet Değerlerinin İşleniş ve Eğitim Açısından Tahlili* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010) 16.

⁵ Çelik, *Dostluk ve Eğitimi*, 31.

⁶ Çelik, *Dostluk ve Eğitimi*, 31.

⁷ Ragıb el-İsfahâni, *Müfredat Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdulkaki Güneş- Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012) “v-l-y”, 1181.

⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü el-Eşbah ve'n-Nezairfi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 227.

“وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ” *“Sizin için Allah’tan başka bir veli ve bir yardımcı da yoktur.”*⁹geçen ‘veli’ kelimesi bu manaya gelmektedir.

Dost manasında kullanılan ‘veli’ kelimesi Kur’an-ı Kerim’de on iki ayette geçmektedir.¹⁰ Allah’ın iman edenlerin dostu olduğunu ifade eden ayetlerin çoğunda “veli” kelimesinden sonra “nasir, şefi’, hamid, mürşid” gibi yakın anlamı olan kelimelere yer verilmiştir.¹¹Hz. Peygamber’in rivayetlerinde veli lafzı ve türevleri, dost ve yakın olarak kullanılmıştır. Bir rivayette şöyle buyrulmaktadır:

“Resûlullah (s.a.v):“Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Her kim benim veli bir kuluma düşmanlık ederse, ben de ona savaş ilan ederim.”¹²rivayetinde geçen veli kelimesiyle kastedilen ise peygambere dost olan kullardır. Duhan suresinde “O gün dostun dosta hiçbir faydası olmaz. Onlara yardım da edilmez.”¹³ayetinde geçen “mevlâ/مَوْلَى” kelimesi dost manasında kullanılmıştır.

b) Sadîk (صَدِيق)

Sadîk“ص د ق” kökünden gelmiş olup, sevgi konusunda olan inancın doğru olmasıdır. Bu durum da yalnızca insana ait bir şeydir.¹⁴ Aynı zamanda sadîk, inanç birliğine sahip samimi dost anlamına da gelmektedir.¹⁵

Dost anlamındaki “sadîk” kelimesinin çoğulu olan “أَصْدَقَاء” Kur'an-ı Kerim’de: *“Sizin için de kendi evlerinizden, babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden, anahtarı elinizde bulunan evlerden ve arkadaşınızdan yiyip içmenizde bir sakınca yoktur.”*¹⁶ayetlerinde “samimi dost” manasında geçmektedir.

⁹Kur’ân-ı Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), el-Ankebut, 29/22.

¹⁰el-Bakara 2/286; Al-i İmran 3/150;el-En’am 6/62;el-Enfal 8/40;et-Tevbe 9/51; Yunus 10/30;el-Hacc 22/78; Muhammed 47/11;et-Tahrim 66/2-4.

¹¹Şaban Karasakal, “Kur’ân’da Dostluk Ahlâkı”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2008), 82-83.

¹²Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u ş-şâhîh*, nşr. Harun Yıldırım (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2009), “Rikak”, 38 (No. 6502).

¹³ed-Duhan 44/41.

¹⁴İsfahâni, “s-d-k”, 584.

¹⁵İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk*(Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7.baskı, 2013), 202.

¹⁶en-Nur 24/61.

c) Habîb(حبيب)

Habîb kelimesi “hubb(حب) kökünden isim olup çok seven sevgili ve dost demektir.”¹⁷ Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de “تَحْنُ اٰبْنَاءُ اللّٰهِ وَاجِبَاؤُهُ”¹⁸ ayetinde geçmektedir. Aynı kökten türeyen ve Türkçede de kullanılan muhabbet kelimesi ise iyi gördüğü şeyi istemek, bağ kurmak, ahbap olmak anlamlarına gelir.

d) Hamîm(حميم)

Hamim kelimesi, dostlukla ilişkili olarak “cana yakın, has dost” anlamlarına gelmektedir.¹⁹ Kur'ân'da zikredilen “وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ” “Şimdi bizim ne şefaathçilerimiz var ne de samimi bir dostumuz.”²⁰ ayetinde geçen hamim, samimi dost manasına gelir. Başka ayetlerde de “Bu sebeple, bugün burada onun samimi bir dostu yoktur.”²¹ “(O gün) hiçbir samimi dost, dostunu sormaz.”²² en yakın olan dost anlamında kullanılmıştır.

d) Halil(خليل)

Halîl kelimesi, samimi, dost, dostluk anlamlarına gelmektedir.²³ خلة kelimesi de samimi ve kalpten gelen dostluk kurmak, sevgi ifadesidir.²⁴ Dostluk, sadakat güçlendiği zaman kardeşlik hali olan “ihvet” şeklini alır. Eğer kardeşlik bağı artarsa bu durumda dostluk anlamına gelen hüllet halini alır.”²⁵

Kur'an-ı Kerim'de “Ey iman edenler! İçinde hiçbir alışverişin, dostluğun ve şefaatin geçerli olmayacağı bir gün gelmeden önce size verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcayın. Kâfirlere gelince, onlar zalimlerin ta kendileridir.”²⁶ ayetinde ve İbrahim suresinde “Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce namazlarını dosdoğru kılsınlar, onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harcasınlar.”²⁷ ayetinde geçen “halil” kelimesi samimiyetle dost olma manasında kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle kendisini o kişiye adanmak demektir.

¹⁷İsfahâni, “h-b-b”, 257.

¹⁸el-Maide 5/18.

¹⁹İsfahâni, “h-m-m”, 307.

²⁰eş-Şuara 26/101.

²¹el-Hakka 69/35.

²²el-Mearic, 70/10.

²³ Osman Düzgün, *Arapça Türkçe Karşılıklar Kılavuzu*(Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020), 83.

²⁴İsfahâni, “h-l-l”, 351.

²⁵ Karasakal, “Kur'ân'da Dostluk Ahlakı”, 85-86.

²⁶el-Bakara 2/254.

²⁷ İbrahim 14/31.

Sevginin tertemiz ve arı duru olmasıdır. Halillik özel oluşturmaz. Hz. İbrahim (a.s.)’e ‘halil’ denilmesinin sebebi de “onun Allah için başkalarını dost edinmesi ve O’nun için başkalarına düşmanlık etmesinden dolayıdır. Bir diğer görüşe göre ise ona halil denilmesi pek güzel hasletler ile ve kerim bir ahlak ile ahlaklanmış olmasıdır.”²⁸

e) Bitâne(بطانة)

Sözlük anlamı olarak sırtın zıddı, karın anlamına gelmektedir. Bitâne ise sırdaşlık, gizli olan dost demektir.²⁹ Karın anlamına gelen *batin* (باطن) kökünden türemiş olan bu lafzın dostluk manasında kullanılmasının sebebi, “elbise astarının karın bölgesindeki avret mahallerinin sırlarına vakıf olmasına benzetilmesinden dolayıdır.”³⁰ Terim anlamı olarak da “kişinin, kendi durumunun iç yüzünü kendilerine açabildiği ve kendileriyle bu konuda müşavere edebileceği özel dostlar” manasına gelmektedir.³¹ Kur’an’da Ali-i İmran suresinde şu ayette sırdaş manasında geçmektedir:

“Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş/dost edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar.”³² Allah bu ayette müminlerin kendilerinden olmayan yani Allah’a iman etmeyenler ile dostluk kurmamaları gerektiğini bildirmiştir. Bunun nedeni olarak; onların müminleri yanılsız düşürmekten çekinmedikleri ve düşmanlıklarını, söylemleri ile açıkça belli ettikleri gösterilmiştir. Bundan dolayı mümin, din hususunda ihlasın vacip olduğunu; yalnızca müminleri dost edinmenin önemini idrak etmelidir.³³

1.1.2. Dostluğun Karşıtı Olan Kavramlar

Dostluk kelimesinin yaygın olarak kullanılan karşıt anlamı düşmanlıktır. Dostluğun zıt anlamı olarak kullanılan bazı kelimeleri şöyle sıralayabiliriz:

²⁸ İmam Muhyiddin en- Nevevi, *Sahih-i Müslim Şerhi el-Minhac*, çev. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2012), 10/230.

²⁹ İsfahâni, “b-t-n”, 151.

³⁰ M. Vehbi Şahinalp, “Kur’ân’ın Öngördüğü Dostluk”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28, (2012), 69.

³¹ İsfahâni, “b-t-n”, 151.

³² Al-i İmran, 3/118.

³³ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Taberi Tefsiri*, çev. Kerim Aytekin-Hasan Karakaya (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 2/345-346.

a) Adâvet (عداوة)

Sözlük anlamı “haklılık sınırını aşmak, öç alma kastının kalpte yerleşmesi”³⁴ olan ve “ع د و” kökünden türetilen adâvet, “düşmanlık, zulmetmek” gibi anlamlara gelmektedir. Düşman, insana bilerek zarar veren, kötülük yapan ve böyle davranışlarda devamlı bulunan kimselere denir. Dostluğun tam tersi olan düşmanlık karşısındakinin kötülüğünü isteyen duyguları içeren bir olgudur.

Adavet kavramı genellikle “sadakat” kelimesinin karşıtı olarak kullanılır. Ayrıca “muamelede adaleti ihlal etmek itibara alınarak zulüm olarak da kullanılır.”³⁵ Kur’an-ı Kerim’de Maide suresinde “*Günah ve düşmanlık (العدوان) üzerine yardımlaşmayın.*”³⁶ buyrulur “düşmanlık” Allah tarafından yasaklanmıştır.

Tâhâ suresinde “*Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin.*”³⁷ ve Fussilet suresinde “*Allah düşmanlarının ateşe doğru sevk edilecekleri gün, öncekileriyle sonrakileriyle onların hepsi bir araya getirilir.*”³⁸ ayetlerinde geçen “adâvet” kelimesiyle düşmanlık kastedilmektedir.

b) Zulüm (ظلم)

Sözlükte haksızlık etmek, adaletsiz davranmak anlamındaki³⁹ “zulüm” kelimesi sözlükte, “herhangi bir şeyi kendine özel ve koyulması gereken yerin dışında başka bir yere koymak” anlamına gelir. Aynı zamanda “haddi aşmak, büyük veya küçük günahlar” için kullanılır. Zulüm üç kısma ayrılır:

- “1- İnsan ve Allah arasında olan zulüm. Bunun en büyüğü küfür, şirk ve nifaktır.
- 2- Kişi ile diğer insanlar arasındaki zulüm.
- 3- Kişi ile kendi arasındaki zulüm.”⁴⁰

Durup dururken, hiçbir neden olmaksızın, düşmanlık yaparak ortam bozmaya hiç kimsenin hakkı yoktur. Dolayısıyla, böyle bir yaklaşımın adı zulüm olur. Zulüm

³⁴Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürçani, *Tarifat Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 151.

³⁵İsfahâni, “a-d-v”, 682.

³⁶el-Maide 5/2.

³⁷Tâhâ 20/123.

³⁸Fussilet, 41/19.

³⁹Cürçani, *Tarifat*, 148.

⁴⁰İsfahâni, “z-l-m”, 659.

kapsamı dâhilinde olabilecek hiçbir davranışın, hoş görülebilir bir tarafı da söz konusu olmamalıdır.⁴¹

c) Fesad (فساد)

Sözlükte “ister az, ister çok olsun bir şeyin itidalden/ölçüden çıkması” anlamına gelmektedir. Doğal düzenin, sosyal ve ahlaki yapının bozulması manasında kullanılan lafızdır. Bu tanıma göre fesat, “iyilik, doğruluk, güzellik ve adalet esas alınarak oluşturulan sosyal düzeni simgeleyen bir kavramdır.”⁴²

Kur'an'da fesadın karşıtı salâh, ifsadın karşıtı ıslahve müfsidin karşıtı muslihtir. Fesad, fâsıkların ve münafıkların, salâh da müminlerin vasfıdır. Müminler bu nitelikleriyle, Allah'ın emir ve yasaklarını gözeterek yeryüzünde kurulması gereken denge ve düzeni sağlayıcı tutum ve davranışlar sergiler hem dünya hem âhiret mutluluğuna ulaşırlar. Ancak iyi, faydalı ve yapıcı davranışlar “sâlihât” kelimesiyle ifade edildiği halde kötü, zararlı ve yıkıcı davranışlar “fâsidât” yerine “seyyiât” kelimesiyle ifade edilmiştir.⁴³

1.1.3. Dostta Bulunması Gereken Vasıflar

İnsana aile bireylerinden sonra en yakın olan kişiler dostlarıdır. Yaratılışı gereği de insanın anlamaya ve anlaşılmaya ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı karşılayan dostlarında bazı vasıfları olmalıdır.

Her şeyden önce “Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun Peygamberi, bir de Allah'a tam boyun eğerek namazı dosdoğru kılan ve zekâtı veren müminlerdir.”⁴⁴ ayeti esas dostun Allah olduğunu ifade eder. Ayrıca insanlardan kimlerin dost seçilmesi konusunda yol gösterir. İslam Allah'a ve Resulüne imanı başka bir ifade ile Kur'an ve sünnete iman etmiş kimseyi arkadaş olabilmek için yeterli görür. Temel ölçü İslam'ı hak din olarak kabullenmektir. Çünkü Müslüman olmak kardeşlik için yeterlidir. Nitekim Allah İslam'a inanıp dini vazifelerini yerine getirenlerin artık kardeş olduklarını Tevbe Suresi 11. ayette şöyle beyan eder: “Eğer onlar tövbe edip namazı kılarlarsa ve

⁴¹ Ömer Aslan, *Kur'an ve Hoşgörü* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2002), 82.

⁴² İsfahâni, “f-s-d”, 795.

⁴³ İlhan Kutluer, “Fesad”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 23 Aralık 2023).

⁴⁴ el-Maide 5/55.

zekâtı verirlerse, artık onlar sizin dinde kardeşlerinizdir.”⁴⁵ Din kardeşliği kan, nesep birliğinin de ötesinde bir bağıdır.

Bir kimse, kendisiyle dostluk yapmaya sebep olacak birtakım meziyetlere haiz olmalıdır. Yalnızca çıkarlar üstüne kurulu ilişkiler dostluk sayılmaz. Çünkü arkadaşlığın dostluğa evrilmesi iki tarafında gönülden hareket etmeleri ve duygularında samimi olmalarını gerektirmektedir. Bu sebeple dost olunacak kişiden dini, dünyevi bazı faydalar beklenir. Dünyevi faydalar mal, mevki veya bir arada bulunmak ve görüşmek, yalnızlıktan kurtulmak, anlarını paylaşmak gibi menfaatlerdir.⁴⁶

İmam Maverdi (ö. 450/1058) de “*Edebü'd-dünya ve'd-din*” isimli eserinde dostta bulunması gereken hususlara şöyle dikkat çeker: “Dost edinmeye azmeden kişi, arkadaş ve dost olmadan önce o kişilerin ahlâkını iyice analiz etmelidir. Bu nedenle hikmet ehli şöyle demiştir: “Araştır ki haberdar olabilesin.” Ancak, kişiyi araştırmadan önce hemen dost edinmemelidir.”⁴⁷ Dost seçerken onları denemek, gözlemlemek, hal ve hareketlerine dikkat etmek gerekmektedir. İmam Maverdi’ye göre kurulacak olan dostluk bağlarında dikkat edilmesi gereken dört husus vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- 1) Dost edinilecek kişi doğruyu yanlış ayırt edebilen vasıflara sahip olmalıdır.
- 2) Dost seçerken dindar, edepli ve vizyon sahibi insanlar seçilmelidir.
- 3) Seçilecek olan dost dürüst, iyiliğe teşvik eden, arkadaşını hayra götüren, kötülükten hoşlanmayan ve onu nehyeden kişi olmalıdır.
- 4) Arkadaşlar birbirlerine karşı samimi olmalıdır. Bu husus kardeşliği güçlendirir, içtenliği kalıcı hale getirir.⁴⁸

Yukarıda verilen dört maddede de belirtildiği gibi herkes ile dost olunamaz. Bazı kriterler gereklidir. Ayrıca dostluk da zamanla olan bir süreçtir. Kişilerin bu süreçte karşılıklı belli nitelikler taşımaları gerekir. Gökçe Çelik’in *Dostluk ve Eğitimi* isimli çalışmasında dostta bulunması gereken vasıfları şöyle sıralamıştır:

⁴⁵ Yıldırım, *İslam Kardeşliği*, 17.

⁴⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İslam’da Dostluk ve Kardeşlik Âdabı İhyâu Ulûmi’d-Din*, çev. Prof. Dr. Mahmud Es’ad Coşan (İstanbul: Server Yayınları, 2017), 48.

⁴⁷ Ali b. Muhammed b. Habib Ebû'l-Hasen el-Basrî el-Mâverdi, *Edebü'd-dünya ve'd-din*, çev. Ersan Urcan (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018), 266.

⁴⁸ Mâverdi, *Edebü'd-dünya ve'd-din*, 269-272.

a) Sevgi

Sevgi, bir kişiye ya da herhangi bir şeye karşı duyulan ilgi, olumlu bir yakınlık duygusu, derin bir bağlılıktır. Sevgi, insanlarda doğuştan bulunan bir duygudur ve topluma huzuru ve kardeşliği getiren birleştirici bir unsurdur. Var oluşun sebebi olarak kabul edilen sevgi, her şeyin sevgiden doğduğu, sevgiyle var olduğu ve sevgiyle varlığını sürdürdüğü bir gerçeği yansıtır. Allah, insanı sevmekten ve sevimekten zevk alan, dostluktan ve yakınlıktan hoşlanacak bir fitratla yaratmıştır.⁴⁹

Sevgi hem dostluk ve kardeşliğin hem de sağlıklı bir toplumun yapı taşlarını oluşturur. İnsan, sevdiği kimselerden dostlar ve arkadaşlar edinir. İnsanın arkadaşlarıyla olan ilişkisi, aralarındaki sevgiyle sağlamlaşıp güçlenir. Bütün bunlar, sevginin dostluk ve kardeşliğin temeli olduğunu ortaya koymaktadır. Bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Hiçbiriniz kendisi için sevdiğini din kardeşi için de sevmekle kâmil mümin olamaz.”*⁵⁰ Başka bir hadis-i şerifte ise Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah rızası için sevmek ile alakalı şöyle buyurmuştur: *“Kimde şu üç özellik bulunursa o kişi iman tadını almıştır: Allah ve Resulünün kendisine başka her şeyden daha sevgili olması, sevdiği kişiyi sadece Allah için sevmesi, tekrar küfre dönmekten ateşe atılacakmışçasına nefret etmesi.”*⁵¹

Kur'an'da sevgi kavramı için “el-hubb (الحب)” kelimesi kullanılmaktadır. Sevgi kelimesinin geçtiği bazı ayetler şöyledir:

*“İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan Allah, (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır.”*⁵²

*“De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”*⁵³

“O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet;

⁴⁹ Çelik, *Dostluk ve Eğitimi*, 46.

⁵⁰ Buhârî, “İman”, 7, (No. 197), Müslim, “İman”, 71, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali.en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn, (Beyrut: Müessesetu'r Risâle, 1421/2001), “İman”, 33, (No. 2411).

⁵¹ Buhârî, “İman”, 14, (No. 198).

⁵² Meryem 19/96.

⁵³ Al-i İmran 3/31.

bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever."⁵⁴

Kur'an ayetleri ve hadislerde sevmeye duyusuna sıkça yer verilmiş ve dostlar arasında sevginin önemi vurgulanmıştır. Sevgi, Allah'ın insana vermiş olduğu en büyük nimetlerden biridir. Birbirine bu duyguyla bağlanmış olan ilişkiler sağlam bir temele dayanmış olur. Bu sebeple Müslümanların birbirini sevmesi ve emirlere uyarak bu sevgiyi gözetmeleri gerekir. Ayrıca birbirlerine sevgilerini göstermekten çekinmemelidirler. Tüm bu hususlar daha sağlam dostluklar kurmak için önemlidir.

b) Saygı

Saygı; "hürmet etmek, kişinin hakkını, hukukunu gözetmek, onun büyüklüğünü kabul etmek ve uygun tavır ve davranışlarda bulunmak, hoş giden özellikleri, tutum ve davranışları sebebiyle onu beğenip sevmek, takdir etmek, nezaket, dikkat ve ihtimam göstermek, onun sevgi ve beğenisini kazanma arzu ve çabası içinde bulunmak" olarak tanımlanabilir.⁵⁵

Saygı, bir ilişki içinde olan kişilerin birbirlerinin ilgilerinin, sınırlarının farkında oldukları, yapıcı bir yaklaşım elde edilmesini sağlayan bir duygudur. Saygı, karşıdaki insan veya insanlara kendi düşünceleri dışında önyargısız yaklaşmayı sağlar. Ayrıca saygı, insanlar arasında olması gereken en önemli yapı taşlarından biridir.

Saygı, insan ilişkilerinde, dostluklarda sevgiden sonra en önemli olan duygulardan biridir. İnsanlar birbirlerinden farklıdır. Herkes aynı düşünceye veya fikre sahip olmayabilir. Bu noktada asıl olan insanın karşıdaki kişiye saygı göstermesi ve orta yolu bulmasıdır. Bu şekilde insanlar arasında daha sağlıklı ve güçlü ilişkiler kurulmuş olur. Zamanla değişmeyecek tek şey insana, insan olmasından dolayı verilmesi gereken saygıdır. Saygı toplumsal yaşamın anahtarıdır. Bu anahtarı kaybetmemek gerekmektedir. Bu nedenle insanlık elindeki anahtara sahip çıkmalıdır.⁵⁶

c) Dürüstlük

Toplumsal ilişkiler güven üzerine kurulur. İnsanlar yalan söyleyen, verdiği sözleri tutmayan biriyle arkadaşlık etmek ve yakınlık kurmak istemez. Dürüst, ahlaklı

⁵⁴ Al-i İmran 3/159.

⁵⁵ Habil Şentürk, "Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2008), 219.

⁵⁶ Erkan Kırıl, "Kayıp Giden Bir Değer: Saygı", *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1 (2018), 9.

bir insan, karşısındaki kişinin de dürüst ve güvenilir olmasını bekler. Dürüstlük, bir yanıyla güvenilirlik, kötülük beklenmez veya zarar vermez olarak anlaşılmaktadır. Sosyal barışı da sağlayabilecek birkaç erdemden biridir.⁵⁷

Dürüstlük, yalan olmaksızın doğru olana yönelme, olanı olduğu gibi çarpıtmadan söylemektir. Dürüstlük aynı zamanda samimiyeti de içerir. Çünkü doğruluğu benimseyen kişi dürüstlük erdemine sahip insandır. Hz. Peygamber (s.a.v.) müminlere dürüstlüğü öğütlemiştir.

Bir hadis-i şerifte “Şüphesiz ki sözde ve işte doğruluk hayra ve üstün iyiliğe yöneltir. İyilik de cennete iletir. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında sıdk diye kaydedilir. Yalancılık, yoldan çıkmaya (fücur) sürükler. Fücurda cehenneme götürür. Kişi yalancılığı meslek edinince Allah katında çok yalancı diye yazılır.”⁵⁸ buyurmuştur.

Yukarıda zikredildiği gibi Müslüman’ın dürüst olması emredilmiştir. Dürüst olan kimsenin dostluğu daha sağlam olur. Çünkü dürüstlük arkasından güveni ve samimiyeti getirir. Bu sebeple Müslümanların ilişkilerinde dürüst olmaları ve dürüst olan kimselerle ilişki kurmaları gerekir.

d)Vefa

Sevgide, dostlukta ve bağlılıkta devamlılığı ifade eden, yapılan iyi şeyleri unutmamak, elinden geldiğince güzel davranışlarla karşılık verme gibi anlamlara gelen bir kelimedir.⁵⁹

Vefa, dostlar ve arkadaşlar arasında olması gereken vasıflardan biridir. İnsanları birbirine bağlayan ve aralarındaki sevgi bağını kuvvetlendiren bir duygu olan vefa, aynı zamanda insanların birbirlerine olan borcudur. Vefasızlık ise borcunu ödemekten kaçınan, dürüst olmayan insanlara özgü bir özelliktir. Bir Müslüman için önemli ve güzel olan huylardan biri olan vefakârlığın zıddı olan nankörlük, iyiliğin değerini bilmemeyi veya kötülükle karşılık vermeyi ifade eder. Yani, verilen bir sözün yerine getirilmemesi nankörlüğün bir örneğidir.⁶⁰

Kur’an’da “Anlaşma yaptığınız zaman, Allah’a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah’ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi

⁵⁷ Ferdi Selim, “Dürüstlük ve Yalancılık Üzerine, Dünü, Bugünü ve Felsefi İncelemesi”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (Kasım 2022), 704.

⁵⁸ Buhârî, “Edeb”, 69, (No. 507).

⁵⁹ Cürcani, *Tarifat*, 246.

⁶⁰ Çelik, *Dostluk ve Eğitimi*, 57.

bozmayın.”⁶¹ayetiyle söz verip tutarak vefa gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Mümin kimse vefa sahibi olmalıdır.

Özetle vefa, dostunu Allah için sevmek, ölünceye kadar onu, öldükten sonra da onun ailesini, dost ve arkadaşlarını arayıp sormak, aradaki sevgi ve dostluk bağına korumaya devam etmektir.⁶²

e) Fedakârlık

Kişinin sevdiği, kıymet verdiği bazı şeylerden isteği dâhilinde vazgeçmesi veya verebilmesidir. Başkaları için özveride bulunmak, yeri geldiğinde kendi isteklerinden feragat etmek ve onlar için elinden geleni yapmak anlamlarına gelen bir erdemdir. Kur'an-ı Kerim'de fedakârlık ile ilgili “*Onlar bollukta ve darlıkta sarf ederler, öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını affederler. Allah iyilik yapanları sever.*”⁶³buyrulmuştur.

Fedakârlıkla benzer manaya gelen “îsâr” ise ahlâk terimi olarak "bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulunsan bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunması" demektir.⁶⁴ Bir rivayette Müslümanların fedakârlığı şöyle anlatılmaktadır: “*Peygamberimiz Medine'ye hicret ettiğinde Muhacirler: Ya Resûlallah! Biz şu Medineliler kadar hayırsever ve iyiliksever kimseler görmedik. Malı çok olan bol bol veriyor, az olan da bizzat yardımda bulunuyor. Medineliler, bütün geçim masraflarımızı karşıladılar. Bizi mallarına ortak ettiler. Bütün sevabı alıp götürecekler diye korkuyoruz, dediler. Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurdu: Hayır! Onlara dua ettiğiniz ve kendilerine teşekkür ve takdir ettiğiniz müddetçe siz de o sevaba nail olursunuz.*”⁶⁵

Fedakârlık ve isâr birbirine dost olan kişilerde bulunması gereken temel vasıflardır. Dostlar arasındaki fedakârlık ve isâr, karşılıksız ve samimi olmalıdır; yani bir dostun ihtiyaç duyduğu anda yardıma koşmak ve kendi çıkarlarını bir kenara bırakarak onun mutluluğunu önemsemek demektir.

f) Adalet ve Güvenilirlik

⁶¹en-Nahl 16/91.

⁶²Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Bana Arkadaşını Söyle*, çev.Osman Arpaçukuru(İstanbul: İlke Yayıncılık, 2002), 122.

⁶³Al-i İmran, 3/134.

⁶⁴Mustafa Çağrı, “İsâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 11 Aralık 2023).

⁶⁵Muhammed b. İsa et-Tirmizi, es-Sünen, nşr. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Darü'l-Garbi'l İslamiyye, 1988), “Sıfatu'lKıyame”, 44, (No. 653).

Adalet, hak sahibine hak ettiğini verme, eşitlik, gibi anlamlara gelir.⁶⁶ Güvenilir olmak ise karşıdaki insanın emniyette olmasını sağlamak ve emanete sahip çıkmaktır.⁶⁷ Adaletli olmak, ahlaklı ve erdemli bir dostta bulunması gereken en temel özelliklerdendir. Böylesi güzel özelliklere sahip kişilerin çoğalması, toplumsal hayat açısından son derece önemlidir. Çünkü adaletin ve güvenin olduğu yerde barış ve huzur da olur. İnsanların adaletli davranmadığı ve güvende olmadıkları bir ortamda ise dürüstlük ve huzurdan da söz edilemez. Hz. Peygamber “*Müslüman, diğer Müslüman’ın elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir.*”⁶⁸ buyurarak bir Müslümanın güven veren kimse olması gerektiğini bildirmiştir. Bu gibi insanlarla görüşülmesi, dost olunması öğütlenir. Kur’an-ı Kerim’de adil olmakla ilgili bazı ayetler şöyledir:

1) “*Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvaya daha uygundur. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*”⁶⁹

Dostluğun ve akrabalığın yahut zenginlik hırsının veya fakirlik korkusunun insanların adaletle şahitlik etmelerine engel olmaması gerektiği söylenmektedir.⁷⁰

2) “*Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana babanız ve akrabalarınız aleyhine de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar fakir olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın; eğer, bükür (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*”⁷¹ Allah (c.c.), şartlar ne olursa olsun daima adil ve güvenilir olmayı emreder.

3) “*Şüphesiz Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emrediyor. Böylece Allah size ne güzel öğüt veriyor! Doğrusu Allah her şeyi hakkıyla işiten, kemaliyle görendir.*”⁷² buyrulmuştur.

⁶⁶İsfahâni, “a-d-l”, 680.

⁶⁷İsfahâni, “e-m-n”, 99.

⁶⁸Tirmizi, “İman”, 12, (No. 17), Nesâî, “İman”, 8, (2410).

⁶⁹el-Maide 5/8.

⁷⁰ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Matürîdî es-Semerkandî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 4/149-150.

⁷¹en-Nisa, 4/135.

⁷²en-Nisa 4/58.

4) “De ki: “Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O’na çevirin, kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla O’na yalvarın! İlkin sizi yarattığı gibi (yine O’na) döneceksiniz.”⁷³

Ayetler incelendiğinde bir müminin adil olması ve emanete sahip çıkıp güvenilir olmasının Allah’ın emirlerinden olduğu belirtilmiştir. Müslüman kimse yalnızca dostluk ilişkilerinde değil tüm insanlar arasında adaleti gözetmek ve insanlara güven vermelidir. Haksızlık karşısında durmalıdır. Bunlara dikkat eden insan çevresi ve dostları tarafından sevilen ve örnek alınan kimse olur.

g) Sorumluluk

Bir kimsenin kendisinin ya da başkalarının davranışları için bir kimseye ya da bir yetkiliye hesap verme, bu davranışların doğurabileceği sonuçlara katlanmayı kabul etme zorunluluğudur. Sorumluluk, başkalarının haklarına saygı göstermek ve kendi davranışının sonuçlarına sahip çıkmaktır.⁷⁴

İnsan yaratılış amacına doğru ilerlerken maddî manevî imkânlarını sorumluluk duygusu içinde kullanmalıdır. İnsan toplumun en küçük birimi olan aile içinde dünyaya gelir. Kendinden başlayarak anne babasına, akrabalarına dostlarına ve çevresine karşı bazı görevleri ve sorumlulukları vardır. Dinimize göre insan başıboş yaratılmamıştır. Yaratılışın bir amacı vardır. Mümin kişi yaptığı her işin hesabını vereceğine inanır. İşte bu sorumluluk duygusu onun maddî ve manevî olarak değer kazanmasını sağlar.⁷⁵ Talak suresinde “Ey iman etmiş akıl sahipleri, Allah’a karşı gelmekten sakının! Allah, size bir zikir (Kur’an) indirdi.”⁷⁶ buyrulur sorumlu bilincine değinilmiştir.

Ayet ve hadislere bakıldığı zaman Müslümanların birbirlerine karşı vazifeleri, İslam kardeşliğinin bir sorumluluk kardeşliği olduğunu gösterir. Bu kardeşlik Müslüman kimsenin her konumda elinden geldiğince başka bir Müslüman’a yardımcı olmayı ve destek vermesini gerektiren bir sorumluluktur. İslam’ın insanlardan beklediği bağ budur.⁷⁷

h) Cömertlik

⁷³el-Araf 7/29.

⁷⁴ Çelik, *Dostluk ve Eğitimi*, 70.

⁷⁵ Çelik, *Dostluk ve Eğitimi*, 71.

⁷⁶et-Talak 65/10.

⁷⁷ Yıldırım, *İslam Kardeşliği*, 29.

İslam, cömertliği bir fazilet olarak kabul etmiştir. İnsanın kendisini üstün görmesini değil yapacaklarını Allah rızası ve insan sevgisinden yapması gerektiği bilincini öğütlemiştir. Kur’ân-ı Kerim’de *“Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler.”*⁷⁸ ayetiyle malını Allah rızası için değil sadece insanlara gösteriş olsun diye harcayan insanların bu davranışlarının ahlâkî değer taşımadığını, yardımlaşmanın ancak insanlara iyilik etme ve Allah’a saygı gösterme niyetine dayalı olması gerektiği vurgulanmıştır.

Hiz. Peygamber bir hadiste ise konu ile alakalı *“Allah güzeldir, güzel olan şeyleri sever; temizdir, temiz olan şeyleri sever; ikram sahibidir; ikram edenleri sever; cömerttir, cömert olanları sever.”*⁷⁹ buyurmuştur. Cömertliğin Allah’ın sevdiği bir özellik olduğunu bildirmiştir. Tüm diğer özellikler gibi cömertlik de bir insanda bulunması gereken önemli vasıflardandır. Cömert insan bu davranışları sebebiyle güzel dostluklar edinebilir ve insanlara örnek olabilir. Arkadaşlık ilişkilerinde de bu erdeme sahip kimse karşısındakileri iyi yönde etkileyerek bu durumun yayılmasına vesile olabilir.

1) Hoşgörü

İnsan, sosyal bir çevrenin içinde doğar, insanlar içinde büyür ve insanlarla beraber yaşar. Bu yüzden etrafındakilerle anlaşmak, onlarla iyi geçinmek, iyi ilişkiler içinde bulunmak ve onların haklarına saygılı olmak durumundadır. Her insanın düşünce ve davranışları farklıdır. Hoşgörü, yeryüzünde yaşayan her insanın birbirinden farklı düşündüğünü, hissettiğini ve karşılaştıkları durumlarda farklı tepkiler verdiğini ve insanların birbirlerini yargılamadan kabul etmelerini sağlayan bir değerdir.⁸⁰

Kur’an’-ı Kerim insanları hoşgörülü konusunda şu ayetlerle uyarmıştır:

⁷⁸el-Bakara 2/264.

⁷⁹Tirmizi, “Edeb”, 41, (No. 111).

⁸⁰Çelik, *Dostluk ve Eğitimi*, 76.

“Biz gökleri, yeri ve aralarında bulunan her şeyi gerçek bir sebep ve hikmet ile yarattık. Kıyamet mutlaka kopacaktır. O halde sen, insanların eziyet ve sıkıntılarına karşı müsamaha ve güzellikle davranma yolunu seç.”⁸¹

“Bir hayrı açıklar veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz (bilin ki), Allah da çok affedicidir, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁸²

Ayetlerde insanlar hoşgörölü ve affedici olmaya teşvik edilmiştir. Müslüman kimsenin bu hususlara dikkat etmesi, başka Müslümanların gönlünü kırmaktan sakınması ve onların farklılıklarını hoş görerek saygı göstermesi gerekir. Böylece kurulan dostluklar yargılayıcı değil bütünleştirici olmuş olur.

i) Samimiyet

Samimiyet, içtenlikle bağlı olma, candan olma gibi anlamlara gelen bir kelimedir.⁸³ Samimi insan içi dışı bir olan, yalana başvurmaksızın karşısındaki kişi ile içten ve doğal bir ilişki kurabilen insandır. Dostlukların bekası için samimiyet oldukça önemlidir.

Sevgisinde samimi olan dostlar için mesafe ya da herhangi bir engel olmaz. Yan yana da olsalar uzakta olsalar arkadaşlıklarının verdiği samimiyet sayesinde birbirlerine güvenirler. Aksi durumda zaten arkadaşlıklar uzun sürmez. Kur'an-ı Kerim'de de müminlerin samimi olmaları, insanlara iyilikle muamele etmeleri gerektiği buyrulur. Tevbe suresinde *“Allah'a ve Resulüne karşı sadık ve samimi oldukları takdirde, güçsüzlere, hastalara ve (seferde) harcayacakları bir şey bulamayanlara (sefere katılmadıkları için) bir günah yoktur. İyilikte bulunan kimselerin (kınanması) için de bir sebep yoktur. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁸⁴* buyrularak samimiyete vurgu yapılmıştır.

Samimi bir dost, arkadaşının hakkında kötü niyetle söylenenlere kulak asmaz, kalbini arkadaşlarına karşı kötü hislerle dolduracak şeyler söyleyen arabozan kimselerin sözünü dinlemez. Çünkü bu davranışlar arkadaşlar arasında ayrılığa ve huzursuzluğa yol açar.⁸⁵ Bu durumlar arkadaşlıkların kısa ömürlü olmasına ve araya kötü niyetler

⁸¹el-Hicr 15/85.

⁸²en-Nisa 4/149.

⁸³İsfahâni, “h-l-s”, 354.

⁸⁴et-Tevbe 9/91.

⁸⁵Gazâli, *Bana Arkadaşımı Söyle*, 127.

girmesine neden olur. Bu sebeple Müslüman kimse hislerinde ve düşüncelerinde samimi olmalı ve dostlarıyla arasında samimiyet dışı durumlara mahal vermemelidir.

j) Tevazu

Tevazu, alçak gönüllü olmak, kendisinde bulunan ilim, makam ve mal gibi herhangi bir nimet sebebiyle, bunlardan yoksun olanlara karşı üstünlük iddia etmemektir.⁸⁶

Kişi arkadaşlarına karşı güler yüzlü olarak, dostluklarına karşılık vererek, yumuşak davranarak, ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olarak, onları küçümsemeyerek tevazusunu göstermelidir. Tevazu sahibi insanlar dostlarına, tavır ve hareketleri ile huzur ve güven verirler. İnsanlarda sevgi ve saygı oluşmasını sağlarlar.⁸⁷

1.1.4. Dostta Bulunmaması Gereken Vasıflar

Dost veya arkadaş olunacak kimselerde aranması gereken vasıflar dışında bulunmaması gereken bazı vasıflar da vardır. Dost seçerken bu kötü özelliklerin bulunmadığı kimseleri seçmek gerekir. Çünkü kaçınılması gereken bu davranışlar insanların arasındaki ilişkiye zarar veren aralarına fitne sokan vasıflardır.

a) Riyakârlık

Lügatte “görmek” anlamındaki “re’y” kökünden türeyen “riyâ” hadislerde ve ahlâka dair eserlerde “saygınlık kazanma, çıkar sağlama gibi dünyevî amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğuna başkalarını inandıracak tarzda davranma” şeklinde açıklanmıştır. Riya, söz ve davranışlarda gösterişe önem vermesi, güzel bir davranışı Allah rızası için değil de çevrenin görmesi için yapmasıdır.⁸⁸ Riya, dilin kusurlarındandır ve insanları aldatan bir özelliktir. Riyakâr olan kimse insanları aldatmanın yanı sıra sözleriyle ve davranışlarıyla kendisini olmadığını biri gibi gösterir.⁸⁹ İbn Abbâs’tan nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v): “*Kim (işlediği hayrı şöhret için) insanlara duyurursa, Allah onun gizli işlerini duyurur. Kim de herhangi bir hayrı gösterişçe yaparsa, Allah da onun gösterişçiliğini meydana*

⁸⁶ Osman Nuri Topbaş, *Faziletler Medeniyeti* (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2006), 386.

⁸⁷ Çelik, *Dostluk ve Eğitimi*, 78.

⁸⁸ Cürcani, *Tarifat*, 112.

⁸⁹ Çelik, *Dostluk ve Eğitimi*, 92.

çıkartır.”⁹⁰ buyurarak iyilik yapan kimsenin amacının gösteriş olması halinde Allah’ın da niyetlerini açığa çıkaracağını belirtmiştir.

Dostlukta dikkat edilmesi gereken konulardan biri de riyakâr, ikiyüzlü kişilerle dost olmaktan kaçınmaktır. Sağlam temeller üzerine kurulmuş olan dostluğu yok eden ikiyüzlülük insanlar arasındaki dostluğun da bitmesine yol açabilir. Bu sebeple rıyanın her türü yalancılığa girer.⁹¹

b) Bencillik

Arapçadaki karşılığı “*enâniyyet* (الأنانية)” olan bencillik, kişinin kendisini beğenme ve kendi çıkarlarını her şeyden üstün görmesi anlamlarına gelen terimdir. Bencillik, kibir ve büyüklenme ile ortaya çıkmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de “*Gerçekten insan, pek hırslı yaratılmıştır. Kendisine bir fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder. Ona imkân verildiğinde ise pintikesilir.*”⁹² buyrulurak kendisini üstün görmesinden ve bencillikten bahsedilmektedir.

Bencil olan insanlar sosyal ilişkilerinde sorunlar yaşarlar. Çünkü bencil kimseler kendilerini herkeste üstün görür ve eleştirileri kabul etmezler. Bu sebeple çevresindeki kimselerle aralarında iyi bir ilişki kurulamaz. Müslüman kimse bencil olmamalıdır. Kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemeli, insanların iyiliği için elinden geleni yapmalıdır.

c) Cehalet

Cehalet, bilmemek, bilgi ve görgüden yoksun olmak, bilgisizlik anlamlarında ilmin zıttı olarak kullanılan bir kavramdır.⁹³ Dostluk kurulacak kimselerin cahil olmamalarına dikkat edilmelidir. Bakara suresinde, “*Bir zamanlar Musa kavmine: “Allah size bir inek kesmenizi emrediyor” demişti. Onlar: “Sen bizimle alay mı ediyorsun?” dediklerinde ise Musa: “Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım” demişti.*”⁹⁴ buyrulmuştur.

⁹⁰Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-sahih*, nşr. Hanifi Akın (İstanbul: Polen Yayınları, 2008), “Zühd”, 47.

⁹¹ Altın, *Mevlana'nın Eserlerinde Dostluk ve Samimiyet*, 45.

⁹²el-Mearic 70/19-21.

⁹³ Faik Yılmaz, “Kur’an’da Cehalet Kavramı”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 5/15 (Haziran 2003), 182.

⁹⁴el-Bakara 2/67.

Cahil insanlar yaptığı davranışların bilincinde olmayan, cehaletiyle çevresindekilere zarar veren, insanların fikirlerine saygı duymayan kişilerdir. Bu sebeple dost seçimi yapılırken cahil insanlardan sakınmak gerekmektedir.

d) Hilekârlık/ Aldatmak

İnsanı aldatan, hilekâr insanların davranışları dostluğun amaçlarıyla bağdaşmamaktadır. Dostluk kurmak için insanların birbirlerine güvenmesi gerekir. Hilekârlığıyla tanınan kimselerin, bu tavrı çevresindekilere karşı da gösterebilir. Bu nedenledir ki hilekârlık yapan, aldatan insanlarla zaman geçirmekten, onlarla birlikte olmaktan kaçınılması gerekmektedir.⁹⁵

Kur'an'da “Mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.”⁹⁶ buyrulmuştur. Aldatmak, hilekârlık yapmak Allah tarafından yasaklanmıştır. Müslümanlar arasında güven ortamının sağlanabilmesi için insanların bu gibi durumlara riayet etmeleri gerekmektedir. Ebu Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) “Bize hile yapıp aldatan bizden değildir.”⁹⁷ buyurarak her ne olursa olsun hile yapmak, insanları kandırmak yasaklanmıştır. Bu gibi insanlarla dostluk kurulmamalıdır.

f) Hırs ve Kibir

Lügatte “büyüklük” anlamına gelen kibir, “kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması”⁹⁸, hırs ise “mal, mevki, şöhret, ilim gibi maddî veya manevî imkânları elde etme yahut daha genel olarak belli bir amacı gerçekleştirme hususunda kişinin bütün benliğini saran tutkular.” demektir.⁹⁹ Lokman suresinde:

“Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüngenini sevmez.”¹⁰⁰ buyrulmuştur. Buna göre kibir ve büyüklük taslamanın Allah tarafından sevilmediği bildirilmiştir. Bu özellikler bir Müslüman'da ve dost olunacak kimsede olmaması gereken özelliklerdendir.

⁹⁵ Altın, *Mevlana'nın Eserlerinde Dostluk ve Samimiyet*, 49.

⁹⁶ el-Ahzab 33/58.

⁹⁷ Müslim, “İman”, 164.

⁹⁸ İsfahânî, “k-b-r”544.

⁹⁹ Adem Dölek, “Sünnet Işığında Hırs Hatalığı ve Korunma Yolları”, *HRÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/12 (Aralık 2003), 51.

¹⁰⁰ Lokman, 31/18.

1.2. Arkadaşlık Kavramı

Sözlükte “birbirlerine karşı sevgi ve anlayış gösteren kişilerden her birine arkadaş” denir.¹⁰¹ Bu kişilerin arasındaki bağa ise arkadaşlık denir.

Arkadaş kavramı vatandaş, sırdaş, dindaş kelimelerinde olduğu gibi iki ayrı kelimenin birleşiminden oluşmaktadır. “Vatandaş, aynı vatani paylaşanlara, dindaş, aynı dinden olanlara denildiği gibi, arkadaşta birbirine arka veren, destek olan, birbirinin sevinçlerini ve üzüntülerini paylaşan, zorluklara birlikte göğüs geren, dayanışma içinde olan kişilere denir. Arkadaşlık, tehlikelere ve sıkıntılara karşı sırt sırta verip, birlikte karşı koymak demek olduğu gibi, sevinç ve mutlulukları da birlikte paylaşmayı ifade eder. Genel olarak arkadaşlık insanların karşılıklı sevgi ve saygı çerçevesinde yürüttükleri ilişkidir.”¹⁰²

Arkadaş, insanın yanında rahat olduğu, onunla zaman geçirmekten mutlu olduğu, yaşamında onun için vakit ayırdığı ve birtakım şeyleri paylaştığı kişidir. İnsan üzüntülerini, sevinçlerini, sıkıntılarını arkadaşları ile paylaştıkça manevi olarak güçlü ve tamamlanmış hisseder. Bu durum kişinin zihinsel olarak da daha sağlıklı bir birey olmasını sağlar. Arkadaşlık kurma ihtiyacını yaş ile sınırlandıramayız. Her yaştaki insanda arkadaş ihtiyacı mevcuttur. Örneğin; arkadaşstan yoksun büyüyen çocuklar yaşamlarında genellikle iletişim problemi yaşarlar. Arkadaşları olmadığı için kendilerini büyüklerle kıyaslayabilirler ve onlar gibi olmadıklarını gördüklerinde ise kendilerini önemsiz görebilirler. Bu sebeple çocukların kendi akranlarıyla arkadaş olmaları, önemsendiklerini anlamaları ve toplumda yaşamayı öğrenmeleri çocukların terbiyesinde dikkat edilmesi gereken bir husustur. Çocuğu kötü arkadaş edinmekten korumak gerekir. Çünkü çocuğun korunması; onu terbiye etmek, ruhunu güzelleştirmek, ona güzel huyları öğretmek ve onu kötü arkadaşlardan korumak için oldukça önemlidir.¹⁰³

Arkadaş olunacak kimsede sevgi, saygı ve dürüstlük gibi aranması gereken bazı özellikler vardır. Bu meziyetlere sahip olan arkadaş diğer iyi vasıflara da haiz demektir. Bunu göz önünde bulundurarak kişi iyi huylara sahip arkadaşlar edinmelidir. Çünkü arkadaş arkadaşın yansımasıdır. İnsan ona baktığında kendini görür. Bundan sebep iyi arkadaş kişiyi iyi yollara götürür ve kişi dinini güzel yaşamak istiyorsa arkadaş

¹⁰¹ *Türk Dil Kurumu Sözlük*, “Arkadaş” (Erişim 17 Ekim 2023).

¹⁰² İhsan Atasoy, *Gençlik ve Arkadaşlık* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2005), 18.

¹⁰³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, *Kimya-ı Saadet*, çev. Mehmed A. Müftüoğlu (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2021), 430.

seçiminde titiz olması gerekmektedir. Bu nokta da arkadaş seçimi ne kadar önemli olsa da insanoğlu hata yapan bir varlıktır. Zaman zaman arkadaşların bazı hataları olacaktır. Onu uyarmak da iyi arkadaş olma göstergesidir. Arkadaşın hata ve kusurları olduğu vakit onu uyarmada ölçülü ve dengeli olmak gerekir. Gereğinden fazla uyarı yapmak aradaki arkadaşlık bağında birtakım sorunlar meydana getirir. Tamamen görmezlikten gelmek ve uyardırmayı terk etmek de kişinin dostuna önem vermediğini gösterir ve değersiz hissettirir. Nitekim denilmiştir ki: “İlgi azlığı düşmanlığı doğurur. Bu nedenle orta yolu tutmak en uygun yoldur. Bazen hatalarına karşı kişi dostunu kınamak suretiyle onu düzeltmeye çalışmalı, bazen de yaptığı hataları hoşgörü ile karşılamalıdır.”¹⁰⁴

Kötü arkadaş ise, insanı kötü etkileyen, aile ve sosyal hayatını bozan kişidir. Böyle insanlardan sakınmak ve onların gittikleri yoldan gitmemek dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Çünkü insan bulunduğu ortam ve arkadaşlarından fazlasıyla etkilenmektedir. Zaman içinde yer aldığı çevreye benzemeye başlar. “Arkadaşını söyle, kim olduğunu söyleyeyim.” atasözü de bu durum için söylenmiştir. Arkadaş ile geçirilen süre ne kadar artarsa birbirlerinin huyları da o kadar benzer. Kötü arkadaş şu şekilde tasvir edilebilir: “Gittiğin yolda bir tehlikeli düşmanın da kötü arkadaşdır. Arkadaşın kötüsü, emin ol ki, bir gencin başına gelebilecek kötülüklerin en kötüsüdür. Ve her kötülük gibi o da sinsi ve maskelidir. Dost ağzı kullanır. Seni esirger ve yardımına koşar gibi görünür. Seni kendisine imrendirmek için yapmadığı şaklabanlık kalmaz. Tembellik senin içindedir ve sana senin ağzınla konuşur. Arkadaşın kötüsü ise, sana kendi ağzını kullanır ve seni tembellikten daha çabuk kendine bağlar.”¹⁰⁵ Buna göre kötü arkadaş, dost gibi görünür, öyle davranır fakat aslında amacı kötüdür. Kişiyi ailesinden ve çevresinden uzaklaştırır. Bu sebeple insanın kötü arkadaştan sakınması önemlidir.

1.2.1. Arkadaş Kavramının Müradifleri

Arkadaş kelimesinin anlamdaşı olarak kullanılan farklı kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimeleri şöyle sıralamak mümkündür:

¹⁰⁴Ali b. Muhammed b. Habib Ebû'l-Hasen el-Basrî el-Mâverdi, Edebü'd-dünya ve'd-din, çev. Ersan Urcan (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018), 289-290.

¹⁰⁵Ali Fuad Başgil, *Gençlerle Başbaşa* (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1974), 19.

a) Sâhib(صاحب)

“Arkadaş, yar/yaran” diye çevrilen “sâhib” sözcüğü, birbirlerine gelecek kötülüğü engel olup, daima destek verme, iyi geçinme anlamındaki “ص ح ب” kökünden gelmektedir.¹⁰⁶ Anlamı, kısaca “birbirine karışıp beraber yiyip içen” demektir. Bu da Türkçede “yedikleri içtikleri ayrı gitmemek” deymi ile açıklanabilir. Her an bir arada olmak, sağlam temelli bir ilişki içinde bulunmak, diye ifade edilebilir.¹⁰⁷

“Bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak” anlamındaki “sohbet” kökünden türeyen “sahabe” kelimesi sâhib lafzının çoğuludur. Sahabe ile birlikte çoğul bir lafız olan “ashâb” kelimesi de sıkça kullanılan lafızlardandır.¹⁰⁸ Tevbe suresinde: “*Hani onlar mağaradaydı da arkadaşına “Üzülme, şüphesiz ki Allah bizimledir.” diyordu.*”¹⁰⁹ ayetinde geçen sâhib kelimesi, arkadaş manasında kullanılmıştır.

b) Refik(رفیق)

“ر ف ق” kökünden türeyen *refîk* lafzı sözlükte “yumuşak ve nazik davranan kişi, arkadaş, dost” anlamlarına gelir.¹¹⁰ Bu sebeple naziklik, kibarlık manalarında kullanılan “*rıfk*” kelimesiyle yakın anlam taşımaktadır. Dost anlamıyla “refik” Nisa suresinde “*Kim Allah’a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, dosdoğru olanlar, şehitler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!*”¹¹¹ olarak geçmektedir. Ayette bahsi geçen “refik salih kullar” muhabbeti ve arkadaşlığı güzel olan kimselerdir.¹¹²

Bir hadis-i şerifte “*Resûlullah, Hz. Âişe’nin kucağında son nefesini verirken er-refîku’l-a’lâ*” diyerek Allah’a gitmekte olduğunu ifade etmiştir,¹¹³ şeklinde geçmektedir.” Hz. Peygamber (s.a.v.) duasında “*Allah’ım bana mağfiret buyur, beni refike kat*” buyurmuştur. Allah kullarının refikidir, bu da rıfk ve merhamet manalarından gelmektedir.¹¹⁴

¹⁰⁶İsfahâni, “s-h-b”, 578.

¹⁰⁷Yılmaz, *Kur’ân’daki Önemli Sözcük ve Kavramlar*, 55.

¹⁰⁸Mehmet Efendioğlu, “Sahabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 7 Mayıs 2024).

¹⁰⁹et-Tevbe 9/40.

¹¹⁰Mustafa Çağrı, “Rıfk”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mayıs 2024).

¹¹¹en-Nisa 4/69.

¹¹²Muhammed Ali es-Sabûni, *Safvetü’t-tefâsir*, çev. Sadrettin Gümüş – Nedim Yılmaz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 2/537.

¹¹³Buharî, “Fadâilü Ashâbi’n-Nebi”, 5.

¹¹⁴Nevevi, *el-Minhac*, 10/322.

c)Karin(قرين)

Karin sözcüğü sözlükte “yaklaştırmak, bir araya getirmek”¹¹⁵ anlamına gelmektedir.“ق ر ن” kökünden türemiş olup, “yakın, hısım, arkadaş, yaşıtlı (aynı yaşta arkadaş)” gibi manalara gelmektedir.¹¹⁶ Türkçede aynı yaşlarda olan kimselere söylenilen “akran” kelimesi de bu kelimedenden gelmektedir.¹¹⁷ “Karin” kelimesi Kur’an’da bazı surelerde de “arkadaş” manasına gelmektedir. Bu ayetlerden birkaçı şöyledir:

*“Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları halde mallarını insanlara gösteriş için harcayanları da Allah sevmez. Bir kimsenin arkadaşı şeytan olursa, o ne fena bir arkadaştır.”*¹¹⁸

*“İçlerinden biri der ki: “Benim bir arkadaşım vardı.”*¹¹⁹

*“Biz onlara öyle kötü arkadaşlar musallat ettik ki, bunlar yaptıkları ve yapacakları bütün kötülükleri onlara süslü ve cazip gösterdiler.”*¹²⁰

1.3. Psikolojik, Sosyal ve Felsefi Açıdan Arkadaşlık ve Dostluk

Arkadaşlık, kültür, tarih ve edebiyatta üzerinde düşünülen bir konu olmakla birlikte özellikle Antik Yunan döneminden beri sıklıkla Aristo, Cicero, Fromm, Adler ve birçok kişi tarafından odaklanan bir konu olmuştur.¹²¹ Din psikolojisi, felsefe ve sosyoloji dinin kaynağı ve gerçekliğinden ziyade, bireyin hayatındaki yansımaları üzerinde durur. Bunu yaparken de bireyin dini ve manevi alanla olan olumlu ve olumsuz her türlü ilişkisini inceler.¹²²

Alfred Adler (ö. 1937)’e göre kişiyi anlamanın yolu da bireyin arkadaşlık ilişkilerini ve başkalarına karşı tutum ve davranışlarını incelemekten geçer.¹²³ İnsan varoluşunda “sahip olmak” ve “olmak” şeklinde iki temel yönelim bulunmaktadır.Sahip olmak yöneliminde bireyin dünyaya karşı tavrı, elde etmek ve kontrol altında tutmak biçimindedir. Olmak yöneliminde ise birey, hiçbir şeyi elde etmek ve kontrol altında

¹¹⁵Cürcani, *Tarifat*, 185.

¹¹⁶İsfahâni, “k-r-n”, 840.

¹¹⁷Hakkı Yılmaz, *Kur’ân’daki Önemli Sözcük ve Kavramlar* (İstanbul: Nergiz Yayınları, 2018), 324.

¹¹⁸en-Nisa 4/38.

¹¹⁹es-Saffat 37/51.

¹²⁰ Fussilet 41/25.

¹²¹ Ömer Aytaç-Mehmet Tan, “Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29/1 (Ocak 2019), 346.

¹²² Ali Ayten – Ali Köse, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 18.

¹²³ Ayten – Köse, *Din Psikolojisi*, 38.

tutmak istemez. Eric Fromm (ö. 1980), arkadaşlık, mutluluk ve iman gibi kavramları da bu iki yönelim çerçevesinde değerlendirir. Buna gören sahip olmak yöneliminde insan, başkasından öncelikli olma, çalma gibi özellikleri içerirken; olmak yöneliminde olan kimse çevresine sevmeye, paylaşma ve vermeye kapsar. Fromm' a göre sevgi, arkadaşlar arasındaki davranışlara yön veren en güçlü motiftir. Sevgi, “sadece hoş bir duygu değil, bilgi ve çaba gerektiren bir sanattır.” Kişi sadece bir arkadaşını seviyorsa ve diğer insanlara karşı ilgisiz ise onun bu sevgisi gerçek sevgi değil, pasif bir bağlanmadır. Çünkü sevgi, çok boyutlu bir eylemdir; kişi birisini sevdiğinde onun şahsında kendisini, tüm insanları, dünyayı, hayatı ve Tanrı'yı sevebilmelidir.¹²⁴ Buna göre gerçek arkadaşlığın temeli sevgidir.

Sosyoloji ise insanların ilişkilerini, toplum ve insan etkileşimlerini inceleyen bilim dalıdır. İnsanoğlu sosyal bir varlıktır. Bundan dolayı insanların birlikte yaşama zorunluluğunu, birlikte yaşamanın hukuki ve ahlaki ilkelerini hem Allah'ın insanları birbiriyle kaynaşıp toplu halde yaşamalarını gerektirecek şekilde yarattığını ayet ve hadislere dayandırır. İnsanlar tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri kadar çok sayıda durumla kuşatılmıştır ve birbirlerine ihtiyaçları vardır.¹²⁵

Sosyolojik yaklaşıma göre arkadaşlık, evlilik, iş yaşamı, anne-baba rolleri gibi diğer herhangi bir rolün izni olmadan kendini takdim etmeyi ve samimiyeti sağlayan tek kurumdur. Arkadaşlık yaşam boyunca etkilidir. Arkadaşlıklar genellikle aynı mekânı veya ortamı paylaşanlar arasında kurulmaktadır. Ancak çekicilik teorisinde en önemli husus benzerliktir. İstisnalar olmakla birlikte davranış, düşünce, tutum, inanç, etnik, ideoloji ve hatta fiziksel benzerlikleri olan kişiler arasında arkadaşlıklar kurulmakta ve sürdürülmektedir.¹²⁶

Felsefeye göre arkadaşlık, karşılıklı üretken ve karşılıklı pozitif açıdan karakterize edilen iki birbirine bağlı kişiler arasındaki ilişkidir. Arkadaşlık bir kişilerarası ilişki türüdür.¹²⁷

Felsefede arkadaşlık üzerine düşüncelerini ilk ifade eden filozoflardan biri Aristoteles'tir. Aristoteles (ö. MÖ 322)'e göre dostluğun üç türü bulunmaktadır. Bunlar

¹²⁴ Ayten – Köse, *Din Psikolojisi*, 42-43.

¹²⁵ Mustafa Yeşilyurt, *Hizmet Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 23.

¹²⁶ Aytaç- Tan, “Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, 354.

¹²⁷ Aytaç- Tan, “Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, 346.

yarar dostluğu, hoşluk dostluğu ve erdem dostluğudur. Ona göre insan olabilmek için en önemli şart dostluktur. Bunlardan en kötüsü yarar dostluğudur. Çünkü bu türde yalnız karşılıklı çıkarlar gözetilmektedir. İkinci tür olan hoşluk dostluğu ise geçici olan uzun sürmeyen arkadaşlıklardır. Fakat erdemden doğan dostluk en üstte yer alan türdür. Bu çıkar ilişkilerinin olmadığı gerçek dostlarda bulunur.¹²⁸Şayet “arkadaşlığın motifi çıkar ise, insanlar birbirlerini çıkarları doğrultusunda severler. Eğer bu motif zevk ise sevgi birliktelikten duyulan haz ile doğru orantılı olur. Bu durumda arkadaş olunan en sade tanımıyla bir dost değil, yararlı olan ve onunla hoşça vakit geçirilebilendir. Çünkü arkadaş olunan kendisi olduğu için değil, sahip oldukları ve yetkinlikleri sebebiyle sevilir. Yararlılık herhangi bir süreklilik teşkil etmez ve çok sık değişir. Arkadaşlığın gereği ortadan kalkması halinde birliktelik de ortadan kalkar. Katıksız arkadaşlık mükemmel karakterlerin aynı mükemmellikte birbirine benzeşmesi demektir.” Bu dostlukların içerisindeki kişiler birbirlerine hiçbir art niyet beslemeksizin aynı iyi duyguları besler. Mükemmel insanların ortaya koydukları işlerin mükemmellik içerdiğinden doğal olarak arkadaşlık süreklilik kazanmış bir değer olarak rahatlıkla tanımlanabilir.¹²⁹ Tarihsel ve felsefi açıdan arkadaşlık kavramının gelişimini özetlemek oldukça zor olmasına rağmen bazı örneklerle büyük arkadaşlık yaklaşımını ve genel olarak arkadaşlığın felsefi kökenini ve ardılını birkaç filozof üzerinden açıklamaya çalışacağız. Dostluğa ilişkin en eski kavramlar Eski Yunan edebiyatı ve felsefesinde bulunmaktadır. Kahramanlar çağı toplumunda dostluk “erdem” ile yakından ilişkilidir. İyi ve adil kişi toplumdaki rolüne uygun düşen erdemi sergileyen kişidir.¹³⁰Nihayetinde Aristoteles’e göre dostlar ile bir arada yaşamak insanın kendi ereğini, iyi yaşama amacını gerçekleştirmesi için gerekli görülür. “Birlikte var olmak, birlikte yaşamak, birlikte sevinip, birlikte üzülmek; tek ruh olmak, birbirleri olmadan yaşayamamak değil, birlikte ölmek”, dostluk Aristotelesçi perspektif ile böylesi bir erdem olarak tanımlanır.¹³¹

1.4. İslam’da Arkadaşlık ve Dostluk

İnsan, tüm varlık çevrelerinden, kurduğu dostluk ilişkisinin dercesine göre hep fayda görürken, tüm insanlardan fayda görmesi, söz konusu değildir. Bu nedenle

¹²⁸ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 176-177.

¹²⁹ Aristoteles, “*Dostlukun Kitabı*”, çev. Haluk Könen, (İstanbul: Ygs Yayınları, 2008), 48-49.

¹³⁰ Aytaç- Tan, “Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, 347.

¹³¹ Erman Kar, Platon ve Aristoteles’te Philia: Dostluk Üzerine, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (Mayıs 2024), 98.

mü'minin dost seçimi, gerek şahsı, gerek ailesi ve gerekse toplumunun maddî- manevî hayatı açısından son derece önem arz etmektedir. Her ne kadar insan, zarar ve çıkarını birbirinden ayırt edebilecek bir yapıda yaratılmışsa da, her şeyi en iyi bilen olmadığından, bu noktada yapacağı yanlışlıklar, onun dünyevî ve uhrevî hayatını bireysel, toplumsal menfaatini önemli ölçüde olumsuz yönde etkileyebilecek sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Bu nedenle insan, her alanda olduğu gibi, dostluk ve arkadaşlık kurma meselesinde de vahyin rehberliğine oldukça muhtaçtır.¹³²

İslâm, insanlar arasındaki duygusal bağların gelişmesine, iyiliklerin yaygınlaşmasına insanlar arasında bir muhabbetin oluşmasına büyük önem vermiştir. Bu da arkadaşlık, dostluk, komşuluk gibi bağlarla mümkündür. Çünkü dostluğun gereği iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak ve zor zamanında yardımcı olmaktır. Dost olmak, birbirini sevmek, kardeş olmak ve aralarındaki muamelede, kalplerin ve gönüllerin birliğini ifade eder.¹³³ İslam dini özellikle Allah, peygamber ve sahabe dostluğunu emreder.

1.4.1. Allah Dostluğu

Başta insanoğlu olmak üzere âlemdeki tüm canlıların yaratıcısı olan Allah, kullarının daima birinci derecedeki dostudur. İnsanın hakiki dostu Allah'tır. Dünyada kurulan arkadaşlıklar ise Allah'ın rızası için kurulan gönül bağlarıdır. Kişi iman eder ve Allah'tan başkasını kendine dost edinmezse Allah'ta o kişiye yardım eder.¹³⁴ Kur'an bu durumu "*Allah, iman edenlerin dostudur.*"¹³⁵ ayeti ve Yusuf suresinde geçen "*Ey göklerin ve yerin yaratıcısı! Sen dünyada da ahirette de benim velimsin (dostumsun).*"¹³⁶ ayetiyle vurgulamıştır.

Kehf suresinde "*هَٰذَاكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا*" "*İşte burada gerçek dostluk Allah'ın dostluğudur.*"¹³⁷ buyrulmuştur. Ayette geçen "hunâlike" kelimesini Allah'ın dostluğu işte böyledir şeklinde tefsir edilir.¹³⁸ Sabûni (ö. 2021), bu ayet çerçevesinde Allah'ın dostluğu için şöyle demiştir: "Yardım sadece tek olan Allah'a

¹³²Şahinalp, "Kur'an'nın Öngördüğü Dostluk", 96.

¹³³ Karasakal, "Kur'an'da Dostluk Ahlakı", 79.

¹³⁴Şahinalp, "Kur'an'nın Öngördüğü Dostluk", 74.

¹³⁵el-Bakara 2/257.

¹³⁶Yusuf 12/101.

¹³⁷Kehf 18/44.

¹³⁸Matüridi, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/84.

aittir. Dostlarına yardım edecek gerçek dost O’dur. Allah, dünyada da ahirette de, kendisine iman edenler için en iyi karşılığı veren en iyi dosttur.”¹³⁹

Allah dostluğunun mümin için her zaman ilk sırada olduğu, diğer tüm arkadaşlıkların Allah’a karşı olan sevgi ve dostlukla eşit tutulamayacağı ayetlerde açıkça beyan edilmektedir. Nitekim Kur’an’da, “*Allah’tan başkasını dost edinenler, ağdan yuva yapan örümcek gibidirler. Örümcek, (ağını) kendine bir yuva edinir, ama yuvaların en çürüğü de örümceğin yuvasıdır. Keşke bilselerdi!*”¹⁴⁰ buyrularak buna işaret edilmiştir. Casiye suresinde geçen: “*Allah da takva sahiplerinin dostudur.*”¹⁴¹ ayet-i şerifinde ise Allah dostluğuna giden yolun O’na iman etmekten ve günahlardan sakınmaktan geçtiği belirtilmektedir. Allah, takva sahibi olan sevdiği kulunu dost sayar ve korur.

Ebu Hüreyre’den rivayet edildiğine göre “*H. Peygamber (s.a.v.): Allah şöyle buyurmuştur dedi: Her kim bir dostuma düşmanlık ederse, ben ona karşı harp ilan ederim. Kulum kendisine emrettiğim farzlardan, bence daha sevimli herhangi bir şeyle bana yakınlık sağlayamaz, Kulum bana nafile ibadetlerle durmadan yaklaşır; nihayet ben onu severim. Kulumu sevince de ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden ne isterse onu mutlaka veririm, bana sığınır, onu korurum.*”¹⁴² Kutsi hadisi incelendiğinde Allah’ın sevgisine ve dostluğuna nail olabilen takva sahibi, O’nun emirlerine itaat eden kişinin Allah tarafından korunacağı ve ona karşı düşmanlık edenlere karşı Allah’ın ‘*harp ilan edeceği*’ yani destekleneceği bildirilmektedir.

Kalbi Allah’ın zikriyle dolu müminin sevgisi göklerde ve yerdeki tüm gönüllere yerleşir. Allah zikreden kulunu kendisi sevdiği gibi, bütün yarattıklarına da sevdendir ve kendine dost edinir. Allah dostluğu bir hadiste şöyle ifade edilir:

“*Allah buyuruyor ki: Kulum beni nasıl düşünüyorsa ben öyleyim. O beni anarken ben onunla beraberim. O beni kendi başına anarsa, ben de onu kendim anarım. O beni bir topluluk içinde anarsa, ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım.*”¹⁴³

¹³⁹ Sabûni, *Safvetü’l-ı tefâsir*, 3/430.

¹⁴⁰ el-Ankebut 29/41.

¹⁴¹ el-Casiye, 45/19.

¹⁴² Buhârî, “Rikak”, 38, (No. 578).

¹⁴³ Buhârî, “Tevhid”, 15, (No. 748); Müslim, “Zikir”, 2.

1.4.2. Peygamber Dostluğu

Arkadaş olarak insanlara en güzel örnek Hz. Peygamber (s.a.v.)’dir. Hz. Peygamber, Allah ile kulları arasında var olan dostluk bağının yenilenmesinin ve canlı tutulmasının en büyük vesilesidir. Allah' tan sonra ikinci derecedeki dost ise Hz. Peygamber’dir.¹⁴⁴ Bu durumu, “*Size kendi cinsinizden bir elçi gelmiştir. Sizin sıkıntıya düşmeniz, ona ağır gelir, O size düşkündür, müminlere çok şefkatli merhametlidir.*”¹⁴⁵ ayeti göstermektedir.

Hız. Peygamber, sözlerinde ve davranışlarında hep orta yolu tutmuş, asla çirkin bir söz ve davranışta bulunmamıştır. İnsanlara nasıl bir arkadaş olunacağını en önemli örneği olmuştur. Kötülüğe razı gelmemiş ve yapılanlara kötülükle karşılık vermemiştir. Onun kullandığı dil düşmanlık oluşturmaktan ziyade Müslümanları birbirine ısındırarak, aralarında dostluk bağı kuracak şekilde olmuştur. Ashâbını devamlı ziyaret ederek onlarla hasbıhal etmiştir. Kendisinden bir şey istendiğinde elinden geldiğince hemen yerine getirmeye çalışmıştır. Hoşgörüsü tüm insanlığı kapsayacak kadar büyüktü. Nazik ve merhamet sahibi bir dosttur. İnsanlarda hiçbir zaman kusur aramamış sahabe ile olan arkadaşılığısamimiyet,güven,sevgivesaygıüzerine kurulmuştur.¹⁴⁶

1.4.3. Sahabenin Dostluğu

Hız. Peygamber (s.a.v.) hem ashâbıyla hem de aile bireyleriyle arkadaşlık kurmuş, onlarla birlikte yemek yemiş, sohbet etmiş ve sıkıntılarını dinleyip onlara yoldaş olmuştur. O’nun ashâba gösterdiği bu yakınlık ve sevgi, onların içinde Peygamber’e karşı samimiyet ve yakınlık duygusunu geliştirmiştir.¹⁴⁷

Sahabenin dostluğunun temeli imana dayanmaktadır. Onlar Kur’an’ın emirleri ve Hız. Peygamber’in sünnetini hayatlarına dâhil etmiş ve Müslümanların örnek alacağı tabakayı oluşturmuşlardır. Sahabenin dostluğuna en büyük örnek Hız. Peygamber(s.a.v.) ile Hız. Ebubekir (r.a.)’dir. Hız. Ebubekir iman eden ilk Müslümanlardan olup Hız. Peygamber’i hiç yalnız bırakmamış, beraber Medine’ye hicret etmiş, Sevr Mağarasında ona dost ve yoldaş olmuştur. Hız. Peygamber (s.a.v.), Hız. Ebubekir için şöyle demiştir:

¹⁴⁴Şahinalp, “Kur’an’ın Öngördüğü Dostluk”, 77.

¹⁴⁵et-Tevbe 9/71.

¹⁴⁶ İhsan Arslan, “Sahabenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hız. Peygamber’in Tavrı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (Erişim 10 Mayıs 2024).

¹⁴⁷Hız. Peygamber Din ve Samimiyet, (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 78.

*“Bir dost edinecek olsaydım Ebû Bekir'i dost edinirdim. Fakat o benim kardeşim ve arkadaşımıdır.”*¹⁴⁸

Sahabedeki dostluğa verilebilecek bir diğer örnek, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret edince gerçekleştirdiği projedir. Bu proje tarihte eşi olmayan muhâcir-ensâr kardeşliğinin gerçekleştirilmesidir. Mekke ve Medine'de Müslümanların ilk nesli, tamamen iman çerçevesinde kardeş ilan edilmişler ve bu kardeşlik bilinciyle hareket etmişlerdir.¹⁴⁹ Hz. Peygamber(s.a.v.)'in Medine'de gerçekleştirmiş olduğu “muahat” uygulaması sosyal dayanışmayı sağlama ve müminler arasındaki bağı kuvvetlendirmede oldukça önemli rol oynamıştır.¹⁵⁰ Bu sebeple kardeşliğin en güzel örneğini sahabeler sergilemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) tüm varlıklarını Mekke'de bırakıp Medine'ye hicret eden Muhacirlerle, Medine'nin yerlisi olan Ensarı kardeş ilan etmiştir. Daha önce birbirlerini hiç tanımadıkları halde aynı dine inandıkları için kardeş olan sahabeler koşulsuzca yiyeceklerini, içeceklerini, evlerini, kısacası tüm imkânlarını paylaşmışlardır.¹⁵¹ Asr-ı saadette, dost ve arkadaş anlamında sahabe diye tabir edilen birbirlerine düşkün öyle dost bir nesil yetişmiştir ki, bu neslin fertleri, mü'min kardeşlerini ertesi güne kadar görmeye sabredemeyecek ve dayanamayacak, ayrı kalma süresi en çok üç gün olabilecek derecede birbirlerine bağlı bir toplum oluşmuştur.¹⁵²

Kardeşlik uygulaması görünürde kişiler arasında yapılmış olsa da bu uygulamada ki asıl maksat, Muhacirler ve Ensar arasında bağ kurmak ve kuvvetlendirmektir. Bu iki grup arasında oluşan “kardeşlik, arkadaşlık İslam kardeşliği çerçevesinde sürmüş ve Hz. Peygamber (s.a.v.) de bu kardeşliğe sürekli vurguda bulunmuş, aralarındaki dengeyi her zaman gözetmiştir. Dolayısıyla Muhacir - Ensar birlikteliği İslam toplumunun temellerini oluşturmaktadır.”¹⁵³

1.5. Kur'an'da Arkadaşlık ve Dostluk

İyi insanlar ile dost olmak, bağ kurmak ne kadar önemliyse kötü insanlardan sakınmak önemlidir. Bu konuda insanlar için Kur'an-ı Kerim bir rehberdir. Kur'an'da bu konu hakkında buyrulan ayetlerden bazılarını şöyledir;

¹⁴⁸ Buhârî, “Fadâilî Ashâbi'n Nebî”, 5, (No. 933).

¹⁴⁹ Mehmet Akbaş “Muhâcirun- Ensar Kardeşliğinin Serüveni”, *İstem* 15 (2015), 76.

¹⁵⁰ Akbaş “Muhâcirun- Ensar Kardeşliğinin Serüveni”, 77.

¹⁵¹ Ramazan Şahan, “İslam'ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücudun Organları”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 1 (2015), 125.

¹⁵² Şahinalp, *Kur'an'ın Öngördüğü Dostluk*, 77.

¹⁵³ Saffet Sancaklı, *Sosyal Hayatla İlgili Hadis Makaleleri 2* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 22.

1) *“Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah’a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.”*¹⁵⁴

Ayete bakıldığında müminlerin birbirlerinin kardeşi oldukları ifade edilmektedir. Onları birleştiren bağ iman bağıdır. Aralarında bu dostluğu bozabilecek düşmanlık, kindarlık, küslük olmamalıdır. Olmuşsa dahi düzeltilmelidir. “Ayette kardeşliğin sadece müminler arasında olduğu belirtilmektedir. Bir mümin ile bir kâfir arasında arkadaşlık olmaz. Ayette İslam kardeşliğinin soy kardeşliğinden daha kuvvetli olduğuna da işaret vardır. Öyle ki arada İslam kardeşliği yoksa soy kardeşliğine itibar edilmez.”¹⁵⁵

2) *“Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah’la olan bağını koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor.”*¹⁵⁶

Bu ayete bakıldığı zaman müminlerin kimleri arkadaş veya dost edinmemesi gerektiği bildirilmektedir. Allah insanları kâfirlere karşı uyarmaktadır. İnsanın Allah’ı sevmesi ve aynı zamanda Allah düşmanlarını da sevmesi uygun bir durum değildir. Hangi sebeple olursa olsun Müslümanın kendi inançlarından taviz vererek Müslüman olmayana inanç bakımından yakınlık duyması, onları bu anlamda dost edinmesi kendi imanını tehlikeye sokan bir durumdur.¹⁵⁷

3) *“İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş! Bu güzel haslete ancak hakkiyle sabredenler erişebilir; buna ancak insani kemal ve faziletten yana nasibi bol olanlar ulaşabilir!”*¹⁵⁸

Fussilet suresinde geçen “iyilikle kötülük bir olmaz” ayetinden anlaşılıyor ki güzel bir iş yapmak, kötü olan bir iş yapmakla bir olmaz. İkisi birbirlerinden farklıdır. Kötü olan şeyler güzel olan bir hasletle savılmalıdır. Örneğin; cahillik olgunlukla, yapılan hata af ile nefret sevgi ile savılır. Bu şekilde yaklaşıldığı zaman arada düşmanlık olan kimse de karşısındakine karşı arkadaş veya dost gibi olabilir.¹⁵⁹ Bu durum kalpleri yumuşatır.

¹⁵⁴el-Hucurât 49/10.

¹⁵⁵Sabûni, *Safvetü’ t-tefâsir*, 6/130.

¹⁵⁶ Âl-i İmran 3/28.

¹⁵⁷ Taberi. *Taberi Tefsiri*, 2/240-241.

¹⁵⁸Fussilet, 41/34-35.

¹⁵⁹Sabûni, *Safvetü’ t-tefâsir*, 5/397.

4) “Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaş, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.”¹⁶⁰

Ayette her türlü yakına, akrabaya ve hakkı bulunan herkese iyi davranmak tavsiye edilmiştir. Zemahşeri konu hakkında şöyle demiştir; “İster yolculuk arkadaşı ister komşu ister okulda tahsil arkadaşı, isterse herhangi bir meclis veya başka bir yerde yanında oturan biri olsun sana arkadaşlık eden kimsedir. Yani aranızda meydana gelen en kısa bir sohbet arkadaşı demektir ki, senin bu hakkı gözetmek ve kesinlikle unutmamak gerekir.”¹⁶¹

5) “Müminlerin gönüllerini birleştiren de O’dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltti. O izzet ve hikmet sahibidir.”¹⁶²

Müslümanların arasındaki kardeşlik, arkadaşlık ilişkisi ilahi bir temele dayanmaktadır. İnsanlar fitratları gereği herkesle anlaşamaz. Aralarında tartışma veya düşmanlık çıkması kaçınılmazdır. Fakat Allah onların arasını düzeltmiş ve kudretiyle müminleri birbirine dost kılmıştır. İslam’dan önce aralarında kan davaları, düşmanlık ve kin bulunan Araplar, asabiyete düşkünlüklerine rağmen Allah, onlara düşmanlıklarını unutturarak gönüllerinin birleştirdi. Allah iman sayesinde aralarında anlaşmazlık bulunan insanları arkadaşlık bağıyla birleştirmiştir.¹⁶³ Aynı zamanda dost lafzı Kur’an’da sadece insanlar arasındaki ilişkiler için kullanılmamıştır. Ayetlerde Allah’ın da insanların dostu olduğu belirtilmiştir.¹⁶⁴

1.5.1. Müslümanların Arkadaş/Dost Edinemeyeceği Kimseler

Allah, Kur’an’da mümin kimselerin kimlerle arkadaş veya dost olabileceğini bildirdiği gibi dost edinemeyeceği kimseleri de bildirmiştir. Müslümanlar onlara karşı nefret ve düşmanlık gibi kötü duygular barındırmayan kişilerle, kendilerinden güven duydukları kişilerle ilişki kurabilir ve bu kimselerle arkadaş, dost olabilirler. Bunun

¹⁶⁰en-Nisa 4/36.

¹⁶¹Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Keşşaf Tefsiri*, thk. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 1/393.

¹⁶²el-Enfal 8/63.

¹⁶³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. Hamdi Döndüren (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2017), 4/305-306.

¹⁶⁴Murat Ataman, *Klasik Arap Edebiyatında İhvanîyat Bahisleri Çerçevesinde “Dostluk” Teması* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2023), 53.

dışında kalan ve arkadaş olunamayacak zümreleri Allah ayetlerde insanlara bildirmiştir. Bunlar; kâfirler, münafıklar ve şirk koşanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar, Allah ve Peygamber düşmanlarıdır.

a) Allah ve Peygamber Düşmanları

Kur'an-ı Kerim'de Allah(c.c.): *“Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun (babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa) Allah'a ve Resulüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. İşte onların kalbine Allah, iman yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir.”*¹⁶⁵ buyurmuştur. Ayetten maksat kâfir kimselerle dostluk kurmayı yasaklamaktır.

Allah'a iman etmiş kimseler, Allah ve Peygamber'e düşmanlık yapanlar ile dostluk kuramazlar. Çünkü nur ile karalığın aynı anda bir araya gelmediği gibi bir kalpte hem Allah sevgisi hem de O'nun düşmanlarının sevgisi aynı anda bulunması düşünülemez.¹⁶⁶ *“Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin. Oysa onlar, size gelen gerçeği inkâr etmişlerdir. Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Peygamber'i de sizi de yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben, sizin saklı tuttuğunuzu da, açığa vurduğunuzu da en iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa (onları dost edinirse) doğru yoldan sapmış olur.”*¹⁶⁷ Bu âyet, dost edinilmeyecek kişilere dikkat çekmektedir. Allah düşmanlarının dost edinilmemesi gerektiğini buyurmaktadır. Çünkü bu kimseler insanı yoldan çıkarabilir, küfre götürebilir. Allah'ın, kendisinin de peygamberlerinde düşmanı olan kişileri dost edinmeyi yasaklaması, düşmanları dost edinmekle herhangi bir hikmetin bulunmadığını gösterir.¹⁶⁸

b) Kâfirler ve Münafıklar

İnsan, dost edineceği kimselerde gerek dünyevi gerek uhrevi olarak fayda bekler. “Kâfirin, dünyevi ve maddi bir yararı olsa bile asla uhrevi ve manevi bir yararı olmaz, aksine zararı olur. Kâfir dost, mümini günaha hatta inkâra sürükler.”¹⁶⁹

¹⁶⁵el-Mücadele, 58/22.

¹⁶⁶Sabûni, *Safvetü't-tefasir*, 6/331.

¹⁶⁷el-Mümtehine, 60/1.

¹⁶⁸Matüridi, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 15/110.

¹⁶⁹ Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk*, 218-219.

Kâfirlerin ve münafıkların dost edinilmeyeceği ayetlerde açıkça buyrulmuştur. Dost, güvenilen ve gönülden bir bağ kurulan kimselerdir. Fakat küfür ehli kimseler için bu durum söz konusu olamaz.

Allah (c.c) *“Ey iman edenler! Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmeyin. Allah’a aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?”*¹⁷⁰ ayetiyle kâfirlerin, *“Onlardan (münafıklardan) hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin.”*¹⁷¹ ayeti ile de münafıkların dost edinilmemesi gerektiğini bildirmiştir. Çünkü onlar Allah’a inanmayan, inanmış gibi görünen ikiyüzlü kimselerdir. Bu kimselerde müminlere dost gibi görünüp zarar verirler.

c) Yahudi ve Hristiyanlar

Allah(c.c.), Yahudi ve Hristiyanlar ile dost olmayı *“Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”*¹⁷² ayetiyle yasaklamıştır. Çünkü Müslümanlar yardım ve destek konusunda onları dost edinirse onlar gibi olurlar. Müminler, Yahudi ve Hristiyanları Müslümanlara karşı yardım eder ve kâfirleri desteklerlerse kâfir olurlar.¹⁷³

Yahudi ve Hristiyanlar Allah’ı inkâr etmekte birleştikleri için müminlere karşı bir el gibidirler. Müminlerin dine karşı olan kimselerden uzak durmaları ve onlardan ayrılmalarını Allah’ın bir emridir.¹⁷⁴

Yukarıda zikredilen ayetler nazarında anlaşılıyor ki Müslüman kimse Allah’a ve Peygamber’e düşman, onlara muhalif olan kimselerle, kâfir ve münafıklarla dost olamaz. Çünkü bu kimseler insana yalnızca zarar verirler.

¹⁷⁰en-Nisa 4/144.

¹⁷¹en-Nisa 4/89.

¹⁷²el-Maide 5/51.

¹⁷³Matüridi, *Te’vilâtü'l-Şur’ân*, 4/256.

¹⁷⁴Sabûni, *Safvetü't-tefâsir*, 2/108.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE DOSTLUK VE ARKADAŞLIK

2.1. Arkadaş Seçimi İle İlgili Rivayetler

Arkadaş, bir insanın birlikte zaman geçirdikçe ona benzediği bazı alışkanlıklarının oluşmasını sağlayan kimsedir. Çünkü arkadaşlık kuran kişiler birbirlerini iyi veya kötü pek çok alanda etkiler. Bu sebeple arkadaş seçimi insan hayatında önemli bir rol oynar. Arkadaşlar insan hayatının en değerli hazinelerindendir. Bundan dolayı insan arkadaş edinmek için acele etmemelidir.¹⁷⁵

Çocukluktan itibaren önemli bir konu olan arkadaş seçimi insanı her anlamda etkilenmekte ve bu karakterine, yaşantısına ve sosyal hayatına yansımaktadır. Bir çocuğun, çocukluk döneminde akranlarıyla zaman geçirmesi, oyun oynaması, her insanın farklı olduğunu idraki açısından nasıl önemliyse; yetişkin kimsenin de sağlıklı arkadaşlıklar kurması, insanlarla iletişime geçmesi o kadar önemlidir. Bu durumda Müslüman kimse arkadaş seçimi yaparken iyi huylu, sünnette yer aldığı şekilde kimselerle arkadaşlık kurmalıdır. Arkadaş edinmek her yaşta olabilecek bir şey olsa da gençlik dönemlerinde edinilmiş olan dostlukların insan üzerindeki etkisi daha fazladır. Karşılıklı muhabbet ve merhamet üzerine kurulan bu ilişki ağında, temel esaslardan biri de güvendir. Müslüman, çevresine güven vermek ve güvenilir olmak zorundadır. Zira Allah Resulü de, kendisiyle ülfet edilemeyen, dostluk kurulamayan insanlarda da hayır olmadığını vurgulamış, arkadaş seçimine dikkat edilmesi gerektiğini tavsiye eder.¹⁷⁶

2.1.1. İyi Arkadaş ile Kötü Arkadaş Arasındaki Fark

İyi arkadaş ile kötü arkadaş arasındaki fark, kişilerin hayatlarında önemli bir etkiye sahip olan değerler, tutumlar ve davranışlar üzerinden şekillenir; iyi arkadaşlıklar, destekleyici, güven verici ve pozitif bir etkileşim sağlarken, kötü arkadaşlıklar ise olumsuz etkiler yaratabilir, kişiyi zararlı alışkanlıklara yönlendirebilir ve psikolojik baskılar oluşturabilir.

¹⁷⁵ Ebu Bekir Muhammed b. Cafer Sehl el-Haraiti, “*Mekarimu'l-Ahlak*”, çev. Kasım Yürekli (İstanbul: Nesil Yayınları, 2012), 197.

¹⁷⁶ *Hadislerle İslam*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014, 3/354.

*“Birlikte olduğun iyi arkadaşla kötü arkadaş, güzel koku taşıyanla körükçüye benzer. Güzel koku taşıyan kimse, ya sana o kokudan verir veya sen satın alırsın ya da güzel kokusu sana ulaşır. Körükçü ise ya (ateşiyle) elbiseni yakar ya da kötü kokusu seni bulur.”*¹⁷⁷Bu rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) insanları iyi arkadaş ile olmaya teşvik etmiştir. Bu mevzuyu güzel koku taşıyan ile körükçü olan bir kimseye anlatmıştır. İyi arkadaş hayır ehli bir arkadaşdır ve güzel koku taşıyan kimseye benzetilmiştir. Kötü arkadaş ise demir körüğü çeken kimseye benzetilmiştir. Onun ateşi yüzünden ya elbise yanar ya da körüğün kötü kokusu insanı etkiler. Bu sebeple zararı dokunacak kimselerle arkadaşlık edinmemek, kötü alışkanlıkları olan kimseden kaçınmak tavsiye edilmiştir.¹⁷⁸ Nitekim hadiste, birlikte olduğun arkadaşın dünyevi çıkarlardan vazgeçip, Allah’a davet ediyorsa, onunla bulunmak gerektiği, bunun aksi olan kimseden ise uzak durulup sohbeti kesmek gerektiği anlatılmaktadır.¹⁷⁹

2.1.2. Kişinin Arkadaşının Dininden Etkilenmesi

İki insan arasında sıradan bir ilişkinin çok ötesinde derin bir sevgi ve saygıyı ifade eden dostluk, insan olmanın bir gereğidir. *“Kişi arkadaşının dini üzeredir. Öyleyse her biriniz kiminle arkadaşlık ettiğine dikkat etsin.”*¹⁸⁰hadis-i şerifi arkadaşlık seçiminin önemini vurgulamaktadır. Buna göre insanlar kimlerle arkadaşlık edeceğini, oturup kalkacağını seçerken dikkat etmesi gerekir.¹⁸¹

Kişinin zamanının çoğunu ayırdığı onunla her anını geçirdiği arkadaş konusunda bazı hususlara dikkat etmesi *“İnsan, dostunun yaşayış tarzından etkilenir. O halde her biriniz dost edineceği kişiye dikkat etsin.”*¹⁸²hadisiyle tavsiye edilir. Çünkü arkadaşlar birlikte zaman geçirdikçe duygu, düşünce ve fikirleri benzemeye başlar. Birbirleri üzerinde güçlü tesirleri olur. Bu durum da arkadaş seçiminin önemini göstermektedir. Başka bir ifade ile: “Kim kendisinin Refik-i Ala ile mi daha aşağılarla mı beraber olacağını bilmek isterse nerede olduğuna baksın, bu dünyada iken müncezib olduğu arkadaşla beraber olur. Çünkü ona o kişi münasibtir. Kişi sevdiği, arkadaşlık

¹⁷⁷ Buhârî, “Kitabu’zZebaihve’s-Sayd”, 31, (No. 416); Müslim, “Birr”, 146.

¹⁷⁸Nevevi, *el Minhac*, 10/638.

¹⁷⁹Gazâlî, *Bana Arkadaşını Söyle*, 335.

¹⁸⁰Ebû Davud Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Edeb”, 19; Tirmizi, “Zühd”, 45.

¹⁸¹ *Hadislerle İslam*, 4/350.

¹⁸² Ebu Davud, “Edeb”, 16; Tirmizi, “Zühd”, 45, (No. 589).

ettiği kişinin dini üzerinedir.”¹⁸³ Buna göre Allah’a ve peygamberlere iman etmiş, doğru yolda olan kimselerle görüşmek ve kimlerle anılacağına dikkat etmek insanın elindedir.

2.1.3. Kişinin Sevdığı Kişilerle Birlikte Olması

Dostun ehemmiyetini en iyi vurgulayan rivayetlerden biri de “*Kişi sevdiği ile beraberdir.*”¹⁸⁴ hadis-i şerifidir. Enes b. Malik’ten nakledildiğine göre:

“*Bir adam Hz. Peygamber’e: “Ey Allah’ı elçisi! Kıyamet ne zaman kopacak?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) de ona: “Kıyamet için ne hazırladın?” buyurdu. Adam: “Ben öyle çok şey hazırlayabilmiş değilim. Ancak Allah’ın ve Resulünü seviyorum.” dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): “Kişi sevdiği ile beraberdir.” buyurdu. Enes b. Malik şöyle dedi: Ben Müslümanların, İslam ile şereflendikten sonra, o gün sevindikleri kadar sevindiklerini görmedim.*”¹⁸⁵

Seven ve tüm kalbiyle sevdiklerine tâbi olan ve onlara özenen insan, hiç görüşmemiş olsa bile onların dostluklarını kazanacak ve ebedî âlemde o sevdikleriyle birlikte olacaktır. Sevmek ve arkadaş olmakla, hayata dair önceliklerini ve değerlerini paylaşmak arasında kuvvetli bir bağ vardır.¹⁸⁶ Buna göre arkadaşlık ilişkisi hem dünyayı hem de ahireti etkiler. Kişi bu dünyadayken kimi sevdiğine kimlerle arkadaşlık ettiğine dikkat etmelidir. Çünkü insanın kalbindeki sevme duygusu, insanın ebedi kurtuluşuna sebep olabileceği gibi helâk olmasına da sebep olabilir. Bu rivayette insanları iyi insanlarla olmaya teşvik eder.¹⁸⁷ Hâlbuki bir kimseyi sevmek, ona muhalefet etmemeyi gerektirir, çıkar içeren sevmek fayda vermez. Zira böylesi sevdiğini gerçekten ve samimi olarak sevmiş değildir. Böyle olunca da sahte sevgi ile bağlananların birbirleriyle beraber olması mümkün değildir.¹⁸⁸

2.2. Arkadaşa Karşı Yapılmaması Gereken Davranışlar ile İlgili Rivayetler

İnsanlar arasında daha iyi ve güzel ilişkiler kurulması için yapılması gereken davranışlar dışında bir de yapılmaması gereken davranışlar da vardır. Bu davranışlar kişiler arasındaki bağı zedeleyebilir. Bir Müslüman’ın bu gibi davranışlardan uzak durması gerekmektedir.

¹⁸³ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları 1995), 10/130.

¹⁸⁴ Buhârî, “Edeb”, 96, (No. 520).

¹⁸⁵ Müslim, “Birr”, 165, Tirmizi, “Zühd”, 50, (No. 596).

¹⁸⁶ *Hadislerle İslam*, 4/349.

¹⁸⁷ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 10/131.

¹⁸⁸ Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyri en-Niysâbüri, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, trc. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1988), 8/109.

2.2.1. Müslüman, Müslüman Kardeşine Zulmetmez

İnsanların yalnızca dünyaya rağbet etmemeli, din kardeşliği bilinciyle birbirlerine sırt çevirmemelilerdir. Bu durum “*Müslüman Müslüman’ın kardeşidir; ona zulmetmez, haksızlık etmez ve ona hor bakmaz, onu yalnız ve yardımsız bırakmaz.*”¹⁸⁹ hadisi ile tavsiye edilir.

Müslüman kimse arkadaşı için samimi ve içten niyetle hayırların peşinde koşmalı, lüzumsuz ve faydasız şeylere itibar etmeyerek insanların salah ve felahı için çalışmalıdır. Müslüman kardeşini karşılıksız sevmelidir. Dinin talep ettiği ahlakı tutum ve davranmışlar bunlardır.¹⁹⁰

2.2.2. Zan/Kusur Araştırmak

Müslüman, olayların güzel ve faydalı yönlerini görmeye çalışmalı, insanların tutarsız sözlerinden ve mantıksız davranışlarından uzak durmalı, zan ve şüpheye yer vermemelidir. Erdemli insan, toplum arasında dolaşan ve kaynağı belli olmayan haberleri akıl süzgecinden geçirmelidir.¹⁹¹ Çünkü zan “insanlar arasında anlaşmazlıklara yol açar. Tecessüs kelimesi, casusların yaptığı gibi halkın haberini toplamak anlamına gelir. Bu, insanların birbirlerinin kusurlarını ve ayıplarını araştırarak dedikodu yapmaları demektir. Bu da insanlar arası anlaşmazlık çıkarmaktadır ve yasaktır. Hased etmek de yasaklanan mezmum/yerilmiş ahlaklardan biridir. Fakat bu duygunun insanda fitri olarak varlığı kabul edilir. Şu halde hadiste yasaklanan husus bu duyguyu taşımak değil, bu duygu mucibince amel etmek, bunun gerçekleşmesi için eyleme geçmektir. Hasedin his halinde kalması zarar vermez. İstenen onun frenlenmesidir. Tedâbü, birbirini terk etmek ve birbirine küsmek anlamına gelmektedir. Aslında kelime, birbirine sırt çevirmek manasına gelirken, Tebağuz birbirine buğz etmek, kin taşımak demektir. Hadiste buğz etmek yasaklanmakla beraber buna götüren sebeplerde yasaklanmıştır.”¹⁹²

“*Sakın aranızda zanna yer vermeyin. Zira zan sözlerin en yalanıdır. Tecessüs etmeyin, haber koklamayın, rekabet etmeyin, hasetleşmeyin, birbirinize buğzetmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah’ın kulları, Allah’ın emrettiği şekilde kardeş olun.*”

¹⁸⁹ Buhârî, “Mezâlim”, 3, (No. 676), Müslim, “Birr”, 32.

¹⁹⁰ *Hadislerle İslam*, 1/365.

¹⁹¹ Şahan, “İslam’ın Kardeşlik Anlayışı”, 130.

¹⁹² Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 10/105-108.

Müslüman Müslüman'ın kardeşidir."¹⁹³Bu hadiste birbirine kardeş/arkadaş olan Müslümanlar arasında doğru olmayan davranışları bildirilmiştir. Müslümanlar arasında var olan kardeşlik ilkesinden bahsedilmektedir. Müslümanlar arasındaki bağın temeli soy değil, din kardeşliğidir. Dili, rengi, soyu, ekonomik durumu ne olursa olsun tüm Müslümanlar kardeşlerdir. Bu kardeşlik bağı küçümsenmeyecek ya da görmezden gelinmeyecek derecede önemlidir. Herkes kendi özel hayatına ve aile mahremiyetine başkaları tarafından gösterilmesini beklediği saygı ve hassasiyeti arkadaşlarına ve çevresine karşı da aynen göstermelidir.¹⁹⁴

*"Müslümanları üzme, onları ayıplamayın ve onların kusurlarını araştırmayın. Sizden biriniz bir Müslüman kardeşinin ayıbını araştırır ve ortaya çıkarırsa, Allah da onun ayıbını ortaya çıkarır. Eğer Allah bir insanın ayıbını ortaya çıkarırsa, o insan evinde bile olsa rezil olur."*¹⁹⁵ Hadisinde Müslüman kimsenin din kardeşinin kusurlarını araştırmaması, ayıplarının peşinden gitmemesi emredilmiştir. Çünkü o kişinin kusuru veya ayıbının ortaya çıkarılması ve zikredilmesi, onun kalbini kırar, aralarına kötü duygular oluşmasına vesile olur. Bir Müslüman din kardeşinin kusurlarını kapatmalıdır. Bu emre uyan kimse "kâmil Müslüman" olarak adlandırılmıştır. Müslümanların arkadaşlık ilişkilerinde bu hususa dikkat etmeleri gerekmektedir. Zira Kur'an'da *"Müminler arasında hayâsızlığın (ahlaksızlığın) yayılmasını arzu edenlere, işte onlara, dünya ve ahirette can yakıcı azap vardır. Allah bilir, siz ise bilmezsiniz."*¹⁹⁶ buyrulmuştur. Buna göre ayıp ve kusur aramak gibi davranışların Allah katında büyük bir cezası vardır.

2.2.3. Müslümanlar Arası Küslük

Darılmak, kalbin kırılması, üzülmek gibi duygular insanda var olan hislerdendir. İnsan bazı olaylar ve durumlar karşısında kırılabilir, fakat bu duygunun kine dönüşmemesi, kötü yönde kullanılmaması ve uzatılmaması gerekir. Dinimiz tüm inananların kardeş olduğunu ilân etmiş, bu kardeşliği pekiştirecek işleri yapmalarını inananlardan istemiştir.¹⁹⁷ Bu noktada Hz. Peygamber bir Müslüman'ın diğerine üç günden fazla dargın durmasını şu hadislerle yasaklamıştır:

¹⁹³ Buhârî, "Nikah", 45, (No. 341), "Edeb", 57, (No. 502), Tirmizi, "Birr", 18.

¹⁹⁴ *Hadislerle İslam*, 4/93.

¹⁹⁵ Tirmizi, "Birr", 85, (No.378).

¹⁹⁶ en-Nur 24/19.

¹⁹⁷ *Hadislerle İslam*, 4/442.

*“Müslümanın, Müslüman kardeşine üç günden fazla dargın durması helal değildir. İki Müslüman birbirleriyle karşılaştıkları zaman birisi yüzünü bu tarafa, diğeri de öteki tarafa çevirir. Hâlbuki bu iki Müslümanın hayırlısı önce selam verendir.”*¹⁹⁸

Hadiste küslük ve dargınlık müddetinin sonu üç gün olmak üzere sınırlandırılmıştır. Bundan daha az bir zaman içinde ilk selâm veren mü'minin daha hayırlı ve faziletli olduğu da bildiriliyor. Müslümanın Müslüman'a küslüğü“tülbent kuruyuncaya kadardır” atasözü, barışma müddetini daha da kısa bir zaman içinde olmasını ön görür. İki mümin arasındaki dargınlığın selâm vermek suretiyle ortadan kalkacağı da bu hadislerden çıkarılan hükümler cümlesindendir.¹⁹⁹

*“Allah'a hiçbir şirk koşmayan kulun günahını affeder. Bundan sadece kardeşiyle arasında düşmanlık olanı istisna eder ve der ki: Bu ikisini barışuncaya kadar terk edin.”*²⁰⁰ Bu hadiste aralarında küslük olan kişilerin barışuncaya kadar terk edilmeleri istenerek küslüğü uzatmalarının önüne geçilmek istenmiştir. Bu sebeple Müslümanların arkadaşlarına, dostlarına küsmeleri ve bu küslüğü uzatmaları tavsiye edilmez.

2.2.4. Arkadaşlar Arası Şakalaşmak

Arkadaşlar arasında şaka yapmak, eğlenmek dostluğu ve muhabbeti geliştiren davranışlardır. Fakat her davranışın olduğu gibi şakalaşmanın da bir adabı vardır. Şakalaşırken arkadaşı incitmekten kaçınılmalıdır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

*“Sakin sizden biriniz ne şakadan ne de cidden arkadaşının malını almasın. Eğer sizden biriniz, arkadaşının değneğini alırsa, onu kendisine iade etsin.”*²⁰¹ Bir Müslümanın diğer Müslüman kardeşinin malını bilerek alması yanlıştır. Şakayla da alınması uygun olmaz. Zira her insan yapılan şakayı kaldıramaz.

*“Kardeşinle tartışmaya girme, onunla kırıcı şekilde şakalaşma ve yerine getiremeyeceğin sözü ona verme.”*²⁰² Hz. Peygamber (s.a.v) istişareye önem verir, arkadaşlarıyla şakalaşır ve verdiği sözleri tutardı. Fakat tüm bunların bir ölçüsü bulunmaktadır. Kırıcı olacak seviyede arkadaş ile tartışmak, onun üzülmesine sebep olacak şakalar yapmak ve söz verip sözünden dönmek yasaklanmıştır. Bu konularda

¹⁹⁸Müslim, “Birr”, 25, Tirmizi, “Birr”, 21, (No. 327).

¹⁹⁹ Müslim, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, 8/27.

²⁰⁰ Müslim, “Birr”, 36.

²⁰¹ Ebu Davud, “Edeb”, 85, (No. 1134), Tirmizi, “Fiten”, 3, (No. 462).

²⁰²Tirmizi, “Birr”, 58, (No. 359).

insan hassasiyet gösterilmeli ve haddi aşmamalıdır. Ayrıca her konuda ve her yerde şaka yapılmamalıdır. Ayrıca bulunulan ortama göre de davranılmalıdır. Ortam şakaya müsait olan bir ortam değilse, yapılan şaka muhataba alınan kişinin hassasiyetleri bilinmeden onu incitmiş ve üzmüş olabilir. İyi bir dost ve Müslüman, kırıncı olmayan, ortama göre nerede nasıl davranmasını bilen kimsedir.

2.3.İyi Bir Dostun Nitelikleriyle İlgili Rivayetler

İyi bir dost dostunun iyiliğini isteyen, onu içten seven, görüşülen, sevilen, güvenilen kimse olarak da nitelenir. Dosta, sadakatinden dolayı sıddık, kalbe sevgisi yerleştiği için halil de denilmiştir. Dostluk ise, kalbin sırrıyla birleşen, gönül birliği halidir.²⁰³Dostluk, karşılıklı anlayış, iyi niyet, samimiyet ve güven ile kurulan bir bağıdır. Dost olunan kişiler arasında oluşan gönül bağı, onların hayatlarını ve kişiliklerini etkiler. Bu sebeple iyi arkadaş olunacak kişilerde dürüstlük, cömertlik, merhamet, nezaket gibi güzel meziyetler aranmalıdır. Karşılıklı hakları gözetilmelidir. Müslüman kimsenin din kardeşi üzerinde selam vermek, davete icabet etmek, hasta ziyareti, cenazeye katılmak, nasihat vermek, iyiliğe teşvik etmek gibi hakları bulunmaktadır.²⁰⁴

2.3.1. Selam Vermek

Selam Müslümanlar arasında birleşip kaynaşmanın, sevgi ve saygının elde edilmesinde en başta gelen unsurlardan biridir. Müslümanların tanışmaları ve arkadaşlık kurmaları selam sayesinde olur. Selam, Müslümanların birbirleriyle küsüp alakayı kesmeyi ve ara bozmayı ortadan kaldırır. İnsan verdiği selâmı hiçbir maddi menfaat gözetmeden, Allah için vermelidir.²⁰⁵Bunu teyit eden hadis Ebu Hüreyre'den rivayet edilmiştir:

“Siz, iman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yayınız.”²⁰⁶

Selamlaşmanın önemini vurgulayan bir başka rivayet de şöyledir:

²⁰³Ahmet Sevgi, “Mevlana’nın Dostluğa Verdiği Değer”, (Erişim: 10 Kasım 2024).

²⁰⁴Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, *Mükaşşefetü'l-Kulûb*, çev. Salih Uçan (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2022), 346.

²⁰⁵ Sadık Cihan, “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Selam ve İnsan Münasebetlerinde Oynadığı Rol”, (Erişim: 8 Ekim 2024).

²⁰⁶Müslim, “İman” 93. Ebu Davud, “Edeb”, 131, Tirmizî, “İsti‘zân”, 1, (No. 52).

*“Müslümanın Müslüman üzerindeki hakkı beştir; Selam almak, hastayı ziyaret etmek, cenazelere katılmak, davete icabet etmek ve aksırana Allah sana merhamet eylesin demektir.”*²⁰⁷

Hadiste belirtilmiş olan davranışlar “toplumun manevi dinamikleri” ile alakalıdır. Bu davranışların yapılmaması hukukta herhangi bir ceza doğurmamaktadır. Fakat İslam manevi hassasiyetlere hem önem vermekte hem de insanların değer vermesini beklemektedir. Bu sebeple hadiste belirtilmiş olan davranışlara iyi bir Müslüman, iyi bir arkadaş olmak için önem verilmesi gerekir. Başka bir rivayette de şöyle buyrulmuştur:

*“Bir adam Resûlullah’a Müslümanlıkta hangi davranış daha hayırlıdır, diye sordu. Resûlullah (s.a.v.): Yemek yedirmen, tanıdıklarına da tanımadıklarına da selam vermen, buyurdu.”*²⁰⁸ Selamın yayılması için en küçük imkânlardan istifade edilmelidir. Karşılaşılan bir kimseyle tekrar karşılaşıldığı zaman, karşılaşma kısa mesafelerle de olsa, tekrar selâm vermelidir. Çünkü selâm vermek bir fazilet ve sevaptır.²⁰⁹

2.3.2. Tebessüm Etmek

Gülümsemek, tebessüm göstermek Allah’ın insana verdiği güzelliklerden biridir. Müslümanların insanlara tatlı dil ve güler yüz ile yaklaşması önemlidir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’de tebessüm etmiş, güler yüzü ma’ruftan saymış ve bunu aşırı olmamak kaydıyla kullanmıştır. Bu sebeple Allah’ın vermiş olduğu güzellikler diğer insanlarla paylaşılmalı, Müslüman mümin kardeşi ile karşılaşınca ona tebessüm etmelidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanın dostuna tebessüm etmesinin, yüzüne gülümsemesinin ona sevap kazandıracağını söylemiştir. İlk günden itibaren kardeşlik (uhuvvet) üzerinde durmuş ve inananlar arasında sağlam bir kardeşlik tesis etmiştir²¹⁰ Bir rivayette şöyle buyrulmuştur:

*“Kardeşine güler yüz göstermek olsa bile asla hiçbir iyiliği küçük görme!”*²¹¹

“Kardeşinin yüzüne tebessüm etmen sadakadır, iyiliği emretmen sadakadır, kötülükten sakındırman sadakadır, yol bilmeyen birine yol göstermen sadakadır, yol üstündeki kemik, diken ve taşı kaldırmak sadakadır, kendi kovandan, kardeşinin

²⁰⁷ Müslim, “Selam”, 4.

²⁰⁸ Buhârî, “İman” 20, “İsti‘zân” 9, Müslim, “İman” 63, Ebu Davud, “Edeb”, 131, (No. 1175).

²⁰⁹ Cihan, “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Selam ve İnsan Münasebetlerinde Oynadığı Rol”, 5.

²¹⁰ Şahan, “İslam’ın Kardeşlik Anlayışı”, 125.

²¹¹ Müslim, “Birr” 144, Ebu Davud, “Libâs” 24, (No. 931).

kovasına su dökmen sadakadır."²¹² Hadisinde iyiliğin faziletini vurgulamakta ve yapmaya teşvik etmektedir.²¹³

2.3.3. Dua Etmek

Dua, insanın tüm samimiyetiyle, gönülden gelerek Allah'a yönelmesi ve istekte bulunmasıdır.²¹⁴Başkabir ifadeyle dua, ruhun Allah'a yükselmesi, Kalbin Allah ile konuşması, kul ile Allah arasındadiyalogun oluşmasıdır.²¹⁵İnsanlar yalnızca kendileri için değil, aileleri, arkadaşları, sevdikleri, vatanları için de dua ederler. Müslümanların birbirlerinin iyiliği için, beklentisi olmadan onun gıyabında yaptıkları dua samimi ve içtendir. Hadis-i şeriflerde de insanlar birbirlerine dua etmeye teşvik edilmiştir. Konu ile ilgili rivayetler şöyledir:

*"Duaların en çabuk kabul edileni, gaibin gaibe (iki Müslümanın birbirine) yapmış olduğu duadır ."*²¹⁶O halde bir mümin; zaman, mekân, ırk, renk ve cinsiyet ayırımı yapmaksızın yeryüzündeki bütün müminlere maddi ve manevi olarak elinden gelen yardımı esirgememelidir. Bir mümin, mümin kardeşlerine karşı diğer görevlerini her zaman yapma imkânı bulamasa da manevi bir destek olan duayı her zaman yapabilir.²¹⁷

*"Bir Müslüman, yanında bulunmayan bir din kardeşi için dua ederse, mutlaka melek ona, aynı şeyler sana da verilsin, diye dua eder."*²¹⁸ Hadisi bir Müslümanın başka mümin kardeşi gıyabında edeceği duanın kabul olacağını bildirmekte ve insanları duaya teşvik etmektedir.

2.3.4. Arkadaşı/Dostu Korumak ve Değer Vermek

İslam, insanların canı, malı, ırzı, dini ve akli korumayı temel almıştır. Müslüman kimse de din kardeşinin ırzını korumalıdır. Bir rivayette"*Kim ki, yanındaki Müslüman kardeşinin ırzını (şerefini) müdafaa ederse bu, ateşe karşı ona bir kalkan*

²¹² Tirmizi, "Birr", 45, (No. 347).

²¹³Nevevi, *el-Minhac*, 10/636.

²¹⁴ Osman Cilacı, "Dua", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim 10 Mayıs 2024).

²¹⁵Mehmet Altın, "Esmâ-ı Hüsnâ İçerikli Duâ Âyetlerinin Tahlili", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Ocak 2020), 382.

²¹⁶Müslim, "Zikir" 87, 88.

²¹⁷ Şahan, "*İslam'ın Kardeşlik Anlayışı*", 136.

²¹⁸ Müslim, "Zikir", 86, İbni Mâce, Menâsik 5.

olur.”²¹⁹buyrulmuştur. Müslüman kimse arkadaşını her durumda korumalı ve sorumluluklarının bilincinde olmalıdır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabeyi beşerî ilişkileri dışında giyimleri, davranışları, dış görünüşleri gibi pek çok konuda da uyarmış, onlara doğrusunu anlatmıştır. *“Sizler kardeşlerinizin yanına varacaksanız; binek hayvanlarınızı düzene koyun, elbiselerinize çeki düzen veriniz ki, insanlar arasında yüzdeki güzellik timsali ben gibi olunuz. Çünkü Allah çirkin görünüşü ve kötü sözü sevmez.”*²²⁰

Hadis-i şerifte de belirtildiği gibi Müslüman kimsenin dış görünüşüne dikkat etmesi, eşinin dostunun yanına giderken kendine çeki düzen vermesi önemli bir konudur. Kendine özen göstererek arkadaşının yanına gitmek karşıdaki kişiye de önem verildiğinin bir göstergesidir. Çünkü insanlar güzel olan şeylere daha çabuk ısınırlar. Bu sebeple Müslüman kişi sosyal ilişkilerinde özenli ve tertipli olmaya dikkat etmelidir.

Hz. Peygamber’in iyi bir dostun nitelikleriyle ilgili rivayetleri, insan ilişkilerindeki temel prensipleri ve ahlaki değerleri ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber, bir dostun dürüstlük, güvenilirlik, adalet, samimiyet ve yardımseverlik gibi erdemlere sahip olması gerektiğini öğretmiştir. Konuyla ilgili rivayetler, Müslümanların birbirleriyle olan ilişkilerini güçlendirmeyi, toplum içinde barış ve dayanışmayı sağlamayı amaçlamaktadır.

2.4. Dostta Bulunmaması Gereken Özellikler ile İlgili Rivayetler

Arkadaş ya da dost seçerken güzel meziyetlere dikkat etmek gerektiği gibi kötü ahlaka sahip kimselerle de mesafe konulmalıdır. Çünkü kötü arkadaş, günaha girme tehlikesi getirir ve insanı gaflete düşürür. Beraber vakit geçirdikçe helalden uzaklaştırır. Dost olunacak kimsede bulunmaması gereken vasıflarla ilgili bazı hadisleri şöyle sıralayabiliriz:

2.4.1. Gıybet Etmemek

Gıybet, konuşmaya mecbur bırakılmadığı halde insanın başka insanları durumu, ayıbı, kusuru hakkında konuşmasıdır.²²¹ Allah, *“Birbirinizin gıybetini yapmayın.”*²²² ayetiyle bu durumu yasaklamıştır. Ebu Hüreyre’den rivayet edilen bir hadiste

²¹⁹ Tirmizi, “Birr”, 20, (No. 1931)

²²⁰ Ebu Davud, “Libas”, 25.

²²¹ İsfahâni, “g-y-b”, 767.

²²² el-Hucurat 49/12.

Resûlullah (s.a.v.): “Gıybet nedir bilir misiniz, diye sordu. Ashab:Allah ve Resulü daha iyi bilir, dediler. Dostunu, kardeşini hoşlanmadığı şeylerle nitelemendir, diye tarif etti. Peki ya kardeşimde o özellik varsa ne dersin, denilmesi üzerine: Eğer dediğin özellik kardeşinde varsa, onun gıybetini etmiş olursun. Şayet yoksa işte o zaman iftira atmış olursun.”²²³

Gerçek dost olan insan da başkalarının arkasından konuşmamalı, kusurlarını araştırmamalı ve gıybet etmemelidir. Bu durumlara dikkat etmeli ve dostunun incitecek sözlerden kaçınmalıdır. Bir rivayette de şöyle buyrulmaktadır:

“Ashabımdan hiçbiri diğeri hakkında hoşlanmayacağım bir şeyi bana ulaştırmasın. Çünkü ben yanınıza size karşı kalbimde en küçük bir olumsuzluk olmaksızın çıkmak isterim.”²²⁴

H. Peygamber (s.a.v.) bu hadisiyle söz taşımanın, gıybetin sakıncalı olduğunu vurgulamaktadır. İnsanlar arasında zannın söz konusu olmaması için de bu gibi durumlardan men etmiştir.

2.4.2. Tekfir Etmemek

Mümin kimse din kardeşine karşı suçlayıcı veya tekfir edici olmamalıdır. Çünkü “küfür ithamı büyük bir cinayettir.” Bir rivayete göre H. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Bir kimse diğer bir kimseyi fıkla veya küfürle itham etmesin. Aksi takdirde itham edilen arkadaşında bunlar yoksa kelime kendine döndürülür.”²²⁵ Hadis-i şerifte böyle ithamların yalansa mümine geri döneceği şeklinde tehdit vardır.

Müminlerinde bu durum karşısında birbirlerine söyleyecekleri şeylerde dikkatli olmaları gerekmektedir.²²⁶ Aynı şekilde kibirli olmamalı, böbürlenmemeli ve çevresinde bulunanları küçümsememelidir. Kibir insanı kötüye, tevazu ise iyiye götürür. Bu da iyi bir arkadaşta olmaması gereken bir davranıştır. Kibirlenerek, böbürlenerek, arkadaşlarını küçük görmek, kalplerini kırmak Allah tarafından yasaklanan bir davranıştır.

²²³ Müslim, “Birr”, 70;Ebu Davud, “Edeb”, 35, (No.1108);Tirmizî, “Birr”, 23, (No. 329).

²²⁴Ebû Dâvûd, Edeb 28, (1105);Tirmizi, “Menakıb”, 63, (No. 709).

²²⁵ Ebu Davud, “Edeb”, 44, (No. 1114).

²²⁶Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 15/146.

Yukarıda verilen hadislerde bahsi geçen tüm kötü ahlaklardan iyi bir dostun ve iyi bir müminin uzak durması gerekir. Çünkü bunlar, insanlar arasındaki arkadaşlığı, dostluğu, din kardeşliğini yıpratan davranışlardır. Kur'an ve sünnet insanları bu gibi fitne ve nifak tohumu ekebilecek tavırlardan uzak durmaları konusunda uyarmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadis-i şerifte “*Bir kimse, din kardeşini işlediği bir günahtan ayıplarsa, aynı işi kendisi yapmadan ölmez.*”²²⁷ buyurmuştur. Netice olarak iyi bir dosta düşen Allah'ın emirlerine riayet ederek günahtan sakınması, arkadaşlarına karşı güzel ahlak sergilemesi ve sosyal ilişkilerinde her zaman güzel olanı tercih etmesidir.

2.5. Aile Dostlarıyla Görüşmek ile İlgili Rivayetler

Anne ile baba insan için en değerli olan kişilerdir. Onlara kıymet vermek her Müslümanın görevlerindendir. Kur'an-ı Kerim'de Allah, “*Biz insana, anne babasına mümkün olan en iyi şekilde davranmasını emrettik. Annesi onu nice zahmetlere katlanarak karnında taşımış; sütten kesilmesi de iki yılı bulmuştur. Onun için, ey insan, bana şükret, ana-babana da teşekkür et. Unutma ki sonunda bana dönecek ve yaptıklarının hesabını vereceksin.*”²²⁸ buyurmuştur. Ayet incelendiğinde anlaşıyor ki, anne ve babaya değer vermek her şeyin üstündedir. Onlara karşı gösterilecek duygular da diğer herkesten fazladır. Bu sebeple onların dostlarına önem vermek ve saygı duymak da anne babadankalan kıymetli birer hatıraya sahip çıkmak demektir. Onların arkadaşlarına-dostlarına değer vermek, bizzat anne ve babaya değer vermek ve vefa göstermek anlamına gelmektedir.

Konu ile ilgili bazı hadis-i şerifler şöyledir:

1) “*İyiliklerin en değerlisi, insanın babası öldükten sonra baba dostunun ailesi ile dostluğu devam ettirmesi ve onları koruyup gözetmesidir.*”²²⁹ Bu hadis baba ölmüş olsa dahi onun dostlarıyla olan bağı devam ettirmenin, yardımlarına koşmanın, durumlarını sormanın ve baba dostuna vefa gösterilmesinin en güzel iyilik olduğu belirtmektedir.

2) Abdullah b. Dînâr, Abdullah b. Ömer'den (r.a) şöyle rivayet ediyor: “*Bir bedevi, Mekke yolunda Abdullah b. Ömer'le karşılaşmıştı. Abdullah b. Ömer, bedeviye selâm vermiş ve onu kendi bindiği merkebine bindirmiş ve başındaki sarığı da ona*

²²⁷ Tirmizi, “Sıfatü'l-kıyame”, 53, (No. 669).

²²⁸ Lokman 31/14.

²²⁹ Müslim, “Birr”, 13.

vermişti. Hadisi rivayet eden İbn Dînâr diyor ki: Biz Abdullah b. Ömer'e: Allah hayrını versin, bunlar bedavidir. Bedeviler, az bir şeye razı olurlar, dedik. Abdullah b. Ömer, bu kişinin babası, Ömer b. Hattâb'ın dostu olduğunu söyledi. Ben, Resûlullah'ın: "En güzel iyilik bir adamın, baba dostunun ailesini görüp gözetmesidir." buyurduğunu işittim, diye cevap verdi. Bu bedevinin babası da babam Ömer'in (r.a) dostu idi, diyerek karşılık verdi."²³⁰

3) Resûlullah (s.a.v.) koyun kestiği zaman, "Ondan Hatice'nin arkadaşlarına da gönderin." derdi.²³¹

Rivayetler incelendiğinde anne ve babanın, vefat eden büyüklerin dostları, ahabları ile muhabbeti devam ettirmenin, arayıp sormanın, onlara iyilik ve ikramda bulunmanın fazileti zikredilmiştir. Baba dostuna yapılan iyilikler aslında babaya iyilik yapmak ile eş değerdir ve vefa göstergesidir.²³² Vefa, insanın sahip olduğu en üstün değerlerden biridir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hz. Hatice'nin vefatından sonra onun arkadaşlarına olan ilgisi ve alakası da Müslümanlar için örnek alınması gereken bir durumdur.

4) Enes (r.a.) şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.v.)'in vefatından sonra Ebu Bekir, Ömer'e: Kalk, Ümmü Eymen(r.a.)'e gidelim, Resûlullah'ın yaptığı gibi biz de onu ziyaret edelim, dedi. Yanına vardıklarında Ümmü Eymen ağladı. Onlar: Niçin ağlıyorsun? Allah katındaki nimetin Resûlullah(s.a.v.) için çok daha hayırlı olduğunu bilmiyor musun? dediler. Ümmü Eymen: Ben onun için ağlamıyorum Ben Allah katındaki nimetlerin Peygamber (s.a.v.) için elbette daha hayırlı olduğunu biliyorum. Ben vahyin kesilmiş olmasından dolayı ağlıyorum, dedi. Ebu Bekir ve Ömer'i de duyulandırdı. Ümmü Eymen ile birlikte ağlamaya başladılar."²³³ Bu rivayette belirtildiği gibi Hz. Peygamber(s.a.v.) dostlarını, dostlarının ahablarını ayırım yapmaksızın ziyaret ederdi. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer de Hz. Peygamberden öğrendikleri gibi bu durumu devam ettirmiştir.

²³⁰ Ebu Davud, "Edeb", 120, (No. 1162).

²³¹ Müslim, "Fedailü's-sahabe", 75.

²³² Nevevi, *Şerhi el-Minhac*, 10/524.

²³³ Müslim, "Fedailü's-Sahabe", 103.

2.6.Dostluk İlişkilerinde Adalet ile İlgili Rivayetler

Adalet, “eşit olmak, kişinin vermesi gerektiğini vermesi ve alması gerekeni alması” demektir. Nizam, itidal (denge) gibi kavramlarla da açıklanabilir.²³⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) adaletin olmadığı bir dönemde adaleti ve hukuku getirmiştir. Adalet yalnızca toplumlar için değil, aile ilişkileri, arkadaşlık ilişkileri ve vicdani durumlar için de mevcuttur. Kur'an ve sünnete uygun, hak ve adaleti sağlamak insanların görevidir.

Bir arkadaşlığın devamı, adil olmak ve vicdanlı olmakla mümkündür. Nahl suresinde, “*Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*”²³⁵ emredilmiştir. Buna göre bir Müslüman adil olmalıdır.

1) Ebu Hüreyre (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s.a.v.)'ı şu ayetleri okurken işittim: *“Hiç şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah işitir ve görür.”*²³⁶ Bu sırada Resûlullah (s.a.v.)'ın başparmağını kulağına, onu takip eden şahadet parmağını da gözünün üzerine koyduğunu gördüm.”²³⁷ Allah insanların aralarında bir hüküm verilirken adil olmayı emretmektedir. Kur'an ve sünnet anlaşmazlık durumlarında insanlar için yol gösterici olacaktır.²³⁸

2) “*Her hak sahibine hakkını ver.*”²³⁹ Hak sahibi kimseye hakkı olanı vermek sadece dilde söylenen bir laf olmamalıdır. Müslüman kimse din kardeşine zaman, yer, çevre fark etmeksizin hakkını vermelidir. Adaletli olmak arkadaş olarak her müminin sorumluluğudur.

3) “*Allah'ın belirlediği müeyyideleri akrabalıkta veya güçlülükte ve güçsüzlükte size yakın olan ve uzak olan herkes hakkında dosdoğru infaz ediniz. Sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi bundan alıkoymasın.*”²⁴⁰

İslam dini, geldiği topluma hak ve adalete dayalı bir anlayış getirmiştir. Nisa suresinde: “*Hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize*

²³⁴İsfahâni, “h-s-n”, 285.

²³⁵en-Nahl 16/90.

²³⁶en-Nisa 4/58.

²³⁷ Ebu Davud, “Sünnet”, 19, (No. 1079).

²³⁸Sabûni, *Safvetü't-tefâsir*, 1/535.

²³⁹Buhârî, “Savm”, 51, (No. 578).

²⁴⁰Ebü Abdullah Muhammed b. YezidİbnMâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki (Beyrut: Daru'l-İhyai'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1431), “Hudud”, 3.

düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”²⁴¹ buyrulmaktadır. Arkadaş, akraba, aile diyerek, haksızlık yapılmamalı, iltimas gösterilmemelidir. İyi bir dost insanlar ne der diye düşünmeden doğru olanı yapar ve adil olup kul haklarına riayet etmelidir.

4) *“Kimin üzerinde din kardeşinin ırzı, namusu veya malıyla ilgili bir zulüm varsa altın ve gümüşün bulunmayacağı kıyamet günü gelmeden o kimseyle helalleşsin. Yoksa kendisinin salih amelleri varsa yaptığı zulüm miktarınca sevaplarından alınır (hak sahibine verilir.) Şayet iyilikleri yoksa kendisine zulüm yaptığı kardeşinin günahlarından alınarak onun üzerine yükletilir.”²⁴²* Müslüman kişi din kardeşinin ırzına, namusuna, malına önem vereni, haksızlıklara karşı duran ve adaleti gözetten kimsedir. İnsanın bir başkasına maddi ya da manevi verdiği zararlar zulümdür. Hadis bu gibi bir durumda arkadaştan helallik alınması gerektiğini emretmektedir. Zulüm, haksızlık ve adaletsizlik insanı günaha sokar. İyi bir arkadaş bunları yapmayan, zulme de sessiz kalmayandır.

5) *“İki kişinin arasını bulman, haklarında adaletle hükmetmen bir sadakadır.”²⁴³* İnsanlar arasında pek çok durumdan dolayı sorunlar çıkabilir. Böyle bir durumda iyi bir arkadaşla düşen vazife onlar arasında ara yolu bulmak, hatalarını görmelerini sağlamak ve adil davranmaktır.

Allah, En’am suresinde *“Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte günahattan korunmanız için Allah bunları size emretti.”²⁴⁴* buyurarak insanların doğru yoldan sapmamalarını, adil olmalarını emretmiştir. Allah’ın emirleri dışında olan her şeyden insanların sakınılması gerektiği belirtilmiştir.²⁴⁵ Doğru çizgi Kur’an ve sünnet olmalıdır. İnsan menfaatlerine boyun eğip hiçbir kulun hakkına girmemeli, daima hakkı gözetmelidir.

Adil bir insan olmakla ilgili Hz. Ömer’in tutumu örnek gösterilebilir: *“Ömer b. Hattab ilk hicret eden sahabelere dörder bin, oğlu Abdullah’a da üç bin beş yüz dirhem maaş bağlamıştı. Hz. Ömer’e: Oğlun da ilk hicret edenlerden biridir. Onun hakkını*

²⁴¹en-Nisa, 4/135.

²⁴²Buhârî, “Mezalim”, 10, (No. 677).

²⁴³Buhârî, “Cihad”, 72, (No. 770).

²⁴⁴el-En’am 6/153

²⁴⁵Sabûni, *Safvetü’ t-tefâsir*, 2/259.

*niçin kıstın, diye sordular. Hz. Ömer şöyle söyledi: Oğlum babasıyla birlikte hicret etti. Bu sebeple yalnız başına hicret edenlerle bir tutulamaz.”*²⁴⁶ Hz. Ömer oğlu olduğu halde onu kayırmadan adaletle bir karar vermiştir. Bu gibi davranışlar Müslümanlar için bir örnek teşkil etmelidir.

Hz. Peygamber’in dostluk ilişkilerinde adalet ile ilgili rivayetleri, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde adaletin önemini vurgular. Hz. Peygamber, dostluk ve kardeşlik bağlarının adalet temelinde güçlenmesi gerektiğini öğretmiştir. Adalet, Müslümanların birbirlerine karşı dürüst ve eşit davranmalarını, hakka riayet etmelerini, haksızlığa ve zulme karşı durmalarını sağlar. Hz. Peygamber’in hadisleri, dostluk ilişkilerinin güven ve saygıyla beslenmesi gerektiğini belirtirken, adaletin bu ilişkilerin sağlam temelini oluşturduğunu ifade eder. Bu rivayetler, toplum içinde adaletin ve doğruluğun önemini vurgulayarak, Müslümanların birbirleriyle olan ilişkilerinde adaleti her zaman gözetmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır.

2.7.Dostlar Arasında Sosyal Davranış Kuralları ile İlgili Rivayetler

Sosyal davranış kuralları, toplum huzurunun sağlanabilmesi, insanlar arasında duygudaşlık ve sempatinin gelişebilmesi açısından ahlaki, dini, görgü, edep ve nezaket kurallarının tümünden oluşmaktadır. Bu kurallar “âdâb-ı muâşeret” kuralları olarak bilinmektedir. Bu kurallar, bireylerin ve toplum kesimlerinin birbirine karşı olan sevgi ve dostluk duygularını kuvvetlendiren medenî ve ahlâkî davranışları ifade eder.²⁴⁷

Âdâb-ı muâşeret kurallarını, daha geniş bir ifadeyle “toplum içinde yaşayan insanın, birlikte bulunduğu diğer insanlarla uyum içinde yaşamasını sağlayan, hayatın günlük akışı sürecinde, insanların uymaları veya sergilemeleri gereken davranışlardır. Ahlâk, terbiye ve nezaket kuralları, İslâm’ın güzel saydığı söz ve davranışları, insanların kendisine davet olunan bütün hayır, zarâfet kuralları” diye tanımlamak mümkündür.²⁴⁸

Allah güzel ahlakı insanlara öğütlemiş ve sosyal hayatlarında uygulamalarını öğütlemiştir. Bu nedenle müminlerin birbirleriyle yardımlaşmaları ve dayanışmaları oldukça önemli bir konudur. Bir ayette şöyle buyrulmuştur: “İyilik ve Allah’ın yasaklarından sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine

²⁴⁶ Buhârî, “Menakıbü’l-ensar”, 45, (No. 29).

²⁴⁷ Fatma Tunç Yaşar, “Âdâb-ı muâşeret”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Erişim 10 Haziran 2024).

²⁴⁸ Rüstem Beşler, “Görgü Kuralları”, *Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü*, (Erişim 8 Haziran 2024).

yardımlaşmayın.”²⁴⁹ Müslümanların yaşadıkları toplumda birbirlerine yardımcı olmaları, birlik ve beraberlik içinde bulunmaları, birbirlerine sınıksız kenetlenmeleri sıkça vurgulanmıştır.²⁵⁰

Arkadaşlıkların, insan hayatında rolü büyüktür. Bu sebeple sosyal hayattaki ilişkilerde var olan kurallar arkadaşlıklar ve dostluklar için de geçerlidir. Bir insanın dostluk ilişkilerinde saygı ve görgü çerçevesinde hareket etmesi gereklidir. Arkadaşa hitap şekli, selamlaşma, tanışma, sohbet etme gibi davranışların belli kaideleri bulunmaktadır.

2.7.1. Selamlaşma/Tokalaşma

Selamlaşmanın, daha önce de geçtiği gibi, Müslümanlar için önemli bir yeri vardır. Selam, Allah’ın isimlerinden olup, bir dua ve kıymet verme manaları da taşır. İlk karşılaşmada verilecek olan selam, arkadaşlığın da ilk adımıdır. Bu sebeple arkadaşların karşılaştıkları zaman birbirlerine selam vermeleri, birbirlerine muhabbet beslemelerine, kalplerinin yumuşamasına vesile olur.²⁵¹

Musafaha ise “yaymak, açmak, kaplamak” manalarındaki “safh” kökünden olup, “el sıkışmak, nazikçe dokunmak, selâmlaşmak” gibi anlamlara gelir. İlk karşılaşmada tokalaşmak sünnettir ve Hz. Peygamber (s.a.v.) yapılmasını tavsiye etmiştir. İslâm’da Müslüman kardeşliğini güçlendirmek için selâmlaşma, musafaha ve güler yüzlülük teşvik edilmiştir. Selâmlaşmanın bir parçası sayılan tokalaşma Hz. Peygamber’in sünnetinde yer alan âdâb-ı muâşeret kaidelerindendir.²⁵² Bunun dışında bir Müslümanın arkadaşı karşısında eğilmesi, secdeye gitmesi ya da benzer hareketleri yapması yasaklanmıştır. Konu ile ilgili rivayetler şöyledir:

*“Bir adam, Ey Allah’ın Resulü bizim bir kardeşi veya dostu ile karşılaşınca ona eğilebilir mi, diye sordu. Resûlullah (s.a.v.) hayır dedi. Adam, peki dostu kucaklar ve öper mi, diye sordu. Resûlullah (s.a.v.) hayır cevabını verdi. Adam, elini tutup musafaha (tokalaşmak) yapabilir mi, diye sorunca evet buyurdular.”*²⁵³

²⁴⁹ Maide, 5/2.

²⁵⁰ Şahan, “İslam’ın Kardeşlik Anlayışı”, 134.

²⁵¹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 10/184-185.

²⁵² İbrahim Hatiboğlu, “Musafaha”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 20 Mayıs 2024).

²⁵³ İbn Mâce, “Edeb”, 27.

“Katade (r.a.)’den rivayete göre şöyle demiştir: *Enes’e Resûlullah (s.a.v.)’ın ahabında tokalaşmak var mıydı diye sordum, evet dedi.*”²⁵⁴

“İki Müslüman karşılaştıklarında musafaha ederlerse birbirlerinden ayrılmadan önce Allah onları bağışlar.”²⁵⁵ O halde tokalaşarak selamlaşma arkadaşlıklarda tavsiye edilen davranışlardandır.

2.7.2. Toplum İçinde Fısıldaşmak

Toplum içinde fısıldaşmak, o mecliste hoş görülmeven bir davranış olarak kabul edilir ve insanların gereksiz kuruntulara düşmelerine sebep olabilir. Bu sebeple bir rivayette şöyle buyrulmuştur: “Üç kişi olduğunuz vakit iki kişi diğer arkadaşlarından ayrı olarak fısıltı ile konuşmasın.”²⁵⁶ Hadis-i şerifi üç kişi olunan bir ortamda iki arkadaşın kendi aralarında fısıldanmaları yasaklar. Çünkü bu durum yalnız kalan kişiyi, üzer ve yanlış düşüncelere düşürür.²⁵⁷ Mücadele suresinde “O kötü fısıltılar iman edenleri üzme için ancak şeytandan kaynaklanmaktadır. Oysa şeytan, Allah’ın izni olmadıkça, müminlere hiçbir zarar verebilecek değildir”²⁵⁸ ayetinde de fısıldaşmalardan uzak durmaları uyarılmaktadır.

2.7.3. Güzel Söz Kullanmak

İnsanların arkadaşlarına güzel sözler söylemesi, birbirlerinin kaynaşmasını sağlayacak davranışlardan biridir. Bir rivayette “Güzel söz sadakadır.”²⁵⁹ buyrulmuştur. İnsan, arkadaşına veya çevresindeki kimselere karşı güzel hitaplar tercih etmeli, incitici hitaplardan kaçınmalıdır. Ömer b. Hattab şöyle dedi: “Resûlullah (s.a.v.)’den umre yapmak için izin istedim. İzin verdi ve: *Bizi duadan unutma, sevgili kardeşim,* buyurdu.”²⁶⁰

“Biriniz kardeşini (Allah için) seviyorsa ona sevdiğini söylesin.”²⁶¹ Resûlullah bu rivayette birine karşı duyulan sevginin, muhabbetin o kimseye söylenmesi gerektiğini tavsiye etmektedir. Çünkü muhabbet duyulan kimseye duygularını söylemek aradaki arkadaşlık bağına daha da güçlendirecek, ardaki sevgiyi arttıracaktır. Bu sebeple rivayet

²⁵⁴ Buhârî, “İstizan”, 17, (No. 534), İbn Mâce, Edeb 15 (No. 596).

²⁵⁵ Tirmizi, “İstizan”, 31, (No. 75), İbn Mâce, “Edeb”, 27.

²⁵⁶ Buhârî, “İstizan”, 16; Müslim, “Selam”, 53.

²⁵⁷ Nevevi, *el-Minhac*, 9/496.

²⁵⁸ Mücadele, 58/10.

²⁵⁹ Müslim, “Zekat”, 56.

²⁶⁰ İbn Mâce, “Menasik”, 5.

²⁶¹ Tirmizi, “Zühd”, 54, (No. 599).

şu şekilde açıklanabilir: “Hadisin manası insanlar arası kaynaşmaya teşviktir. Zira kişi kardeşine kendisini sevdiğini haber verince, bu sayede onun kalbinin kendine meyletmesini sağlar ve sevgisini celbeder.”²⁶²

Hız. Peygamber’in yukarıda verdiğimiz hadisleri incelendiğinde, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde nezaket, dürüstlük, adalet ve saygının önemini vurguladığı görülecektir. Hız. Peygamber, Müslümanların birbirleriyle olan ilişkilerinde sağlıklı bir iletişim kurmaları, güven oluşturmaları ve toplumsal huzuru sağlamaları gerektiğini öğretmiştir. Bu rivayetler, Müslümanların birbirlerine karşı hoşgörölü olmalarını, birbirlerinin haklarına saygı göstermelerini ve güçlü bir toplumsal dayanışma içinde olmalarını teşvik eder. Hız. Peygamber’in öğretileri, dostluk ve kardeşlik ilişkilerinde samimiyetin ve adaletin korunmasının önemini vurgularken, toplumun iç huzurunu ve refahını arttırabilecek sosyal normların oluşturulmasına katkı sağlamaktadır.

2.8. Yalnızca Müminleri Dost Edinme İle İlgili Rivayetler

İslam gerçek arkadaşlıkların ve dostlukların Allah’a iman eden, O’nun varlığını ve birliğini kabul eden kimselerle kurulması konusunda “*Müminler, müminleri bırakıp inkâr edenleri dost edinmesinler.*”²⁶³ ayetiyle inananları uyarmaktadır. Çünkü insan hem Allah’ı hem de O’nun düşmanlarını dost olarak göremez. Bu ayet, müminlerin imanlarını, küfürle karıştırmamaları gerektiğini ve İslam’a zarar verecek, müminlere düşmanlık besleyecek ilişkilere girmemeleri gerektiğini öğütlemektedir. Müslümanlar, sadece Allah’ın rızası için sevgi ve buğzlarını belirlemeli ve imanlarını kuvvetlendirecek dostlukları tercih etmelidir.²⁶⁴ Bu sebeple Müslüman kimsenin mümin olmayanları dost edinmekten sakınması ve yalnızca Allah yolunda olanlarla arkadaşlık etmesi gerekir.

Maide suresinin 51. ayetinde Allah: “*Ey iman edenler! Yahudilerle Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. İçinizden kim onları dost ve yardımcı edinirse o da onlardandır. Allah düşmana dostluk etmekle nefislerine zulmedenleri hak yoluna erdirtmez.*”²⁶⁵ buyurmuştur. Yahudi ve Hristiyanlar Allah’ı inkâr ederler. Mümin kimse onlarla aynı safta olmamalı ve onları kendine dost

²⁶² Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 10/135-136.

²⁶³ Al-i İmran, 3/28.

²⁶⁴ Yazır, “*Hak Dini Kur’an Dili*”, 2/413-414.

²⁶⁵ el-Maide, 5/51.

edinmemelidir. Çünkü “Küfür tek millettir.”²⁶⁶ Aralarında dostluk bağı olan insanlar birbirlerini her yönden etkilerler. Bu sebeple müminler dine karşı kimselerden uzak durmalı, yalnızca mümin kimseleri dost edinmelidir.

Mücadele suresinde “Allah’a ve ahiret gününe inan bir milletin, babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa Allah’a ve Resulüne düşman olanlarla dostluk ettiğini görmesin.”²⁶⁷ buyrulmuştur. “Allah’a ve Peygamber’e düşmanlık küfrün en şiddetlisidir.” Bu sebeple iman etmemiş kimselerle olan dostluk da küfre muhabbet beslemektir. Küfür ehli olan kimselerde iyi düşüncelere sahip değildir. Bir mümin için bu durum düşünülemez.²⁶⁸

Konuyla ilgili şu hadisleri sıralamak mümkündür:

1) Ebu Abdullah Amr b. As şöyle dedi: “Resûlullah (s.a.v.)’i gizli değil açıkça şöyle buyururken dinledim: (Akrabam olan) Falan oğulları ailesi benim dostlarım değildir. Benim dostlarım Allah ile iyi müminlerdir. Fakat ötekilerle aramızda arabalık bağı bulunduğu için kendileriyle ilgimi kesmeyeceğim.”²⁶⁹

Hadis-i şerif dost edinileceklerin, Allah ve iyi müminler olduğunu ortaya koymaktadır. İlk ve ebedi dost Allah’tır. Daha sonra ise yalnızca muttaki olan kimseler dost edinilmelidir. Kan bağı, akrabalık, eskiden gelen hukuk gibi durumlara sığınarak, mümin olmayan kimseler dost seçilmemelidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) akrabaları olsa dahi mümin olmayan, iman etmemiş kimseleri dostu olarak kabul etmemiştir.

2) Ali b. EbîTalib’ten rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.v.), ben, Zübeyr ve Mıkdat b. Esved’i göndererek dedi ki: *Gidiniz Hah bahçesine vardığınızda orada bir kadın bulacaksınız, üzerindeki mektubu alıp bana getiriniz, buyurdu. Biz de çıktık, atlarımız bizimle koşturuyordu. Nihayet o bahçeye geldik ve yolcu kadınla karşılaştık. Bunun üzerine mektubu çıkar dedik. Bende mektup yok dedi. Biz de ya mektubu çıkaracaksın ya da üzerinden elbiselerini çıkaracaksın dedik. Bunun üzerine mektubu saç örgülerinin arasından çıkardı.*

Mektubu Resûlullah (s.a.v.)’a getirdik. Bir de gördük ki mektup Hatı b. Beltea’dan Mekke’deki bazı müşriklere gönderilmiş. Resûlullah (s.a.v.): Ey Hatı b.

²⁶⁶Sabûni, *Safvetü’t-tefâsir*, 2/108.

²⁶⁷el-Mücadele 58/22.

²⁶⁸Yazır, “*Hak Dini Kur’an Dili*”, 7/629-630.

²⁶⁹Müslim, “İman”, 366.

nedir, diye sordu. Hatib: Ey Allah'ın Resulü hakkımda hüküm vermek için acele etme ben Kureyş'e sığıntı olarak gelip yerleşen biriyim. Gerçek Kureyşli değilim. Sizin beraberinizdeki muhacirlerin ise mallarını v ailelerini koruyacak hısımları var. Ben bu Kureyş'in nesebinden olmadığım için onlara birlikte bulunmak istedim ki bu yüzden benim yakınlarımı korusunlar. Bu işi kâfir olduğum için veya dinimden döndüğüm için veya küfre razı olduğumdan yapmış değilim. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v): Doğru söyledi, buyurdu. O, Bedir gazvesine katılmıştır. Ne biliyorsun, belki de Allah Bedir'e katılanlara bakmış ve onlara 'Dilediğinizi yapın, ben sizi affetmişimdir' buyurmuştur.”²⁷⁰

Mümteherine suresinin birinci ayetinin bu olay hakkında indiği ifade edilir. “Ey iman edenler! Eğer benim yolumda cihad etmek ve hoşnutluğumu kazanmak üzere yola çıkmışsanız, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr etmektedirler; üstelik rabbiniz Allah'a iman ettiniz diye peygamberi ve sizi (yurdunuzdan) çıkarıyorlar. Ben sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bildiğim halde onlara gizliden gizliye sevgi besliyorsunuz. İçinizden kim bunu yaparsa bilsin ki doğru yoldan sapmıştır.”²⁷¹ Ayet-i kerimede “adüvv” lafzıyla Allah'a ve müminlere düşmanlık besleyen kimseler ile dostluk, arkadaşlık edinilmeyeceği buyrulmuştur. Allah'a, O'nun dinine, Peygamberlerine düşmanlık edenler, kâfirler, müşrikler, münafıklar ve zulmeden kimseler kastedilmiştir. Bu sebeple Allah'ın rızası için yalnızca mümin dost edinmek, Allah düşmanlarına karşı cihad etmek gerekmektedir.²⁷²

3)“Ancak mümini dost edin, yemeğini de ancak muttaki insan yesin.”²⁷³

4)“Mümin dışında hiç kimseyle arkadaşlık etme! Yemeğini takva sahibi kimseden başkası yemesin.”²⁷⁴

Hadis-i şeriflerde belirtilen “Ancak mümini dost edin.” ifadesi iki manaya muhtemeldir. Bunlardan ilki Müslümanın yalnızca “kâmil mümin” ile dostluk kurmasıdır. İkincisi ise kâfirlerle ve münafıklarla arkadaşlık yapmamasını tavsiye edilmesidir. Çünkü bu kimseler insanın maneviyatına zarar verirler. Rivayetin

²⁷⁰Tirmizi, “Cihad”, 108.

²⁷¹el-Mümteherine 60/1.

²⁷²Yazır, “Hak Dini Kur'an Dili”, 7/725-726.

²⁷³ Ebu Davud, “Edeb”, 19.

²⁷⁴Tirmizi, “Zühhd”, 56, (No. 600); Ebu Davud, “Edeb”, 16.

devamında yer alan “*yemeğini de ancak muttaki insan yesin.*” buyrularak sadece arkadaşlık etmekte, muhabbet etmek değil aynı sofraya oturma konusunda da dikkatli davranılması gerektiği öğütlenmiştir. Hz. Peygamber bu uyarısı ile dostluk kuracağımız kişileri iman etmiş ve Allah karşısındaki sorumluluğunun bilincinde olan salih kişiler arasından seçmemizi islemiştir.²⁷⁵

Bakıldığı zaman bu rivayetlerde arkadaşlık derecelere ayrılmıştır. Bunu şöyle özetleyebiliriz: “Mümin kimseye müminden başkası arkadaş olamaz. Yani her müminle konuşmak, diğer beşeri münasebetler, ziyaretler, selamlaşmalar vs. caizdir. Fakat evine davet edecek kadar samimiyet kurulacak olacak bir arkadaşta iyi niyet ve samimiyet aranmalıdır. Bir başka deyişle “müttaki olmayan fasık, ihmalkâr bir müminle” arkadaşlık kurmaktan kaçınılmalıdır. Çünkü arkadaşlıkların mertebeleri önemlidir. Her arkadaş eve davet edilemez veya her arkadaş ile gezilemez. Arkadaş çoktur fakat pek azıyla evde yemek yenir. Bu hadis-i şerif, samimiyet kurulacak kişilerin takva sahibi olanlar arasından seçilmesini tavsiye etmektedir.”²⁷⁶

2.9. Müslümanın Arkadaşına Karşı Vazifeleri İle İlgili Rivayetler

Allah müminleri birbirlerine dost ve kardeş kılmıştır. Müslüman kimse dostuna, yararı dokunan, hayırlı kimsedir ya da onlara zararı dokunmayandır. Allah Müslümanın Müslüman’a zarar vermesini yasaklamıştır. Bundan dolayı müminlerin ilişkilerinde birbirlerine karşı bazı sorumlulukları bulunmaktadır. İman bağına dayalı kardeşlik neseb kardeşliği gibi hukukî açıdan mahrem-namahrem, miras, nafaka gibi hükümlere temel teşkil etmezse de ahlâkî açıdan bir takım hak ve sorumluluklar meydana getirir.²⁷⁷

Müslüman bir kimsenin karşılaştığı birine selam vermesi, davetine icabet etmesi, sırrını koruması, tebessüm etmesi, ayıbını örtmesi, dargın kalmaması, sorununu çözmek için çabalaması, iyiliğini isteyip kötülükten nehy etmesi gibi sorumlu olduğu durumlar bulunmaktadır. Konu ile ilgili bazı rivayetleri şu şekilde sıralayabiliriz;

2.9.1. Hatalarını Düzeltmek ve Sıkıntılarını Gidermek

“*Siz müminler birbirinizin aynası durumundasınız. Eğer birbirinizde düzeltilmesi gereken bir hata görürseniz hemen onu giderin.*”²⁷⁸ Hadis-i şerifi

²⁷⁵ Hadislerle İslam, 3/264.

²⁷⁶ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 10/238.

²⁷⁷ Remzi Kaya, *Kur'an'da Dostluk İlişkileri* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000), 41-43.

²⁷⁸ Buhârî, “Edeb”, 34, (No. 496); Müslim, “Birr ve Sıla”, 17.

müminlerin birbirlerinin kusurlarını ve hatalarını fark ettiklerinde, bunları düzeltme sorumluluğunun kendilerine ait olduğunu belirtmektedir.

*“Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona ihanet etmez yalan söylemez ve zor durumda bırakmaz.”*²⁷⁹ hadisinde Müslümanların birbirlerinin kardeşi oldukları ve İslam’da din kardeşliğinin nasıl olması gerektiği açıklanmıştır. Müminlerin birbirlerine ihanet etmemeleri, yalan söylememeleri, kandırmamaları, zor durumda bırakmamaları ve ihtiyaç halinde yardımlaşmaları gerektiği vurgulanmaktadır.²⁸⁰

Din kardeşliği, kan bağından daha önemlidir. Müslüman kimse soy, ırk asabiyeti yapmadan arkadaşının iyiliğini istemeli, onu zor durumda bırakmamalıdır. Çünkü esas kardeşlik olan din kardeşliği güven vermeyi, samimi olmayı gerektirir.

*“Her kim bir kardeşinin dünyadaki sıkıntılarından bir sıkıntısını giderirse, Allah da onun kıyamet günü bir sıkıntısını giderir. Her kim bir Müslüman’ın ayıbını örterse, Allah da o kimsenin dünya ve ahirette ayıplarını örter. Kim eli darda bir kimseye kolaylık gösterirse, Allah da o kimseye dünya ve ahirette kolaylıklar gösterir. Kul din kardeşinin yardımında olduğu sürece Allah da o kimsenin yardımcısıdır. Her kim ilim elde etmek için bir yola girerse Allah da o kimseye Cennetin yolunu kolaylaştırır. Herhangi bir topluluk bir mescitte oturup Allah’ın kitabını okur ve aralarında müzakere ederlerse üzerlerine huzur iner, rahmet onları kaplar, melekler onları her yönden kuşatırlar. Her kimi (dünyadaki) ameli (yüksek derecelere erme konusunda) yavaşlatırsa onu soyu-sopu (cennete girme konusunda) hızlandıramaz.”*²⁸¹ Bu hadis-i şerif güzel ahlak özelliklerini topluca vererek insanları bu özelliklere teşvik etmektedir. Müminlerin birbirlerine maddi ve manevi yardım, ilgi gösterme, nasihat etme, kusurlarını örtme ve gıybet etmeme gibi hem ferdi hem içtimai özellikleri topluca mevzubahis edilmiştir.²⁸²

Müslümanların din kardeşlerinin ihtiyaçlarını gidermeleri ve ayıplarını örtmeleri din kardeşliğinin vazifelerindendir. Birlikte yaşayan insanlar birbirlerinin gerek maddi gerekse manevi yardımlarına muhtaçtırlar. Yani bir Müslüman, din kardeşinin ayıbını örtmek ya da sıcak bir ev imkânı sağlamak, onu yedirmek, giydirmek gibi sıkıntılarına çözüm bulmalıdır.

²⁷⁹ Buhârî, “Mezâlim”, 3, (No. 676); Müslim, “Birr”, 58.

²⁸⁰ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 10/148.

²⁸¹ Müslim, “Birr”, 58; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17,

²⁸² Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 10/149.

2.9.2 Sırrını Korumak

Müslüman kimse arkadaşının sırrını muhafaza etmeli ve o kişiye güven vermelidir. Çünkü sır tutmak arkadaşlığın önemli adaplarından birisidir. Birbirine sır vermesi arkadaşların aralarında güvenin olduğunun göstergesidir. Müslüman kimse kendisine verilen sırrı muhafaza etmelidir. “Hz. Enes (r.a.) derki: *Resûlullah (s.a.v.) beni, bir ihtiyacı için göndermişti. Bu yüzden anneme dönmekte geciktim. Eve gelince annem: Niçin geciktin, diye hesaba çekti. Ben de: Resûlullah (s.a.v.) beni bir işi göndermişti, dedim. Ne işiydi o, diye annem sordu. O sırdır söyleyemem, deyince annem: Resûlullah (s.a.v.)’ın sırrını sakın kimseye açmayasın, dedi.*”²⁸³Bu hadis sır tutmak, sırrı muhafaza etmekle alakalı söylenmiştir.

2.9.3 Davete İcabet Etmek

İslam’da davete icabet etmek önemlidir. Haram veya günah olmayan her davete icabet edilmelidir. Çünkü bu davetler, yaş veya mevki fark etmeksizin tüm insanların bir arada olabileceği, aralarında arkadaşlık ilişkisi kurabilecekleri ortamlardır. Gönüller birbirlerine bağlanır. Bu sebeple Müslüman kimse arkadaşlarının davetine icabet etmelidir.

“Sizden biriniz, kardeşinin ister düğününe isterse buna benzer bir şeyine davet edilirse daveti kabul etsin.”²⁸⁴ hadisi de insanları dostlarının davetlerine icabet etmeye teşvik eder. Başka bir rivayette de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Hediyeleşiniz ki, birbirinize olan muhabbetiniz ziyadeleşsin.”²⁸⁵Bu hadiste Hz. Peygamber’in davetlere icabet etmek, hediye vermek ve ikramda bulunmak gibi eylemler, dostlar arasındaki ilişkileri güçlendiren ve samimiyeti arttıran önemli davranışlardır.

2.9.4.İyi Davranmak ve Yardımcı Olmak

İnsan, hayatı boyunca çeşitli zorluk ve sıkıntılarla karşılaşabilir. Bu zorlukları geride bırakmak için Müslümanlar birbirlerine destek olmaları, iyi davranışlarda bulunmaları gerekir. Çünkü arkadaşın tek bir sözü veya tavsiyesi kişiyi doğru yola sevk edebilir. Aynı ölçütler komşular için de geçerlidir. Komşuların birbirini gözetmesi, iyi

²⁸³Buhârî, “İstizan”, 46, (No. 542); Müslim, “Fedailü’s Sahabe”, 145.

²⁸⁴Ebu Davud, “Et’ime”, 1, (No. 861).

²⁸⁵Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, nşr. Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2017),1/138.

davranması tavsiye edilmektedir. “Allah katında arkadaşların en iyisi, arkadaşına en iyi davranandır. Allah katında komşuların en iyisi de, komşusuna en iyi muamele edendir.”²⁸⁶ Hadis-i şerife göre iyi arkadaşın en önemli özelliği iyi davranması ve faydası dokunmasıdır.

“Resûlullah (s.a.v.): Zalim de olsa, mazlum da olsa, mümin kardeşine yardım et, buyurdu. Ashâbdan biri: Yâ Resûlullah, mazlum olana yardım ederim, fakat zalime nasıl yardım edebilirim, dedi. Resûlullah: Zalimi de zulüm yapmaktan alıkoyarsın veya engellersin işte bu ona yardımdır, buyurdu.”²⁸⁷ Müslüman kimse din kardeşinin yardıma ihtiyacı olduğu bir durumda ona yardımcı olmalıdır. Onu yanlış yaptığı bir iş varsa engellemelidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) insanların kalplerinin kazanılmasının önemli olduğunu vurgulamıştır. İnsanların kalplerinin İslam’a ısınmaları için sabır ve tahammül göstermeleri de önemlidir.²⁸⁸

“Sizden biriniz kendi nefsi için istediği bir şeyi mümin kardeşi için de istemedikçe kâmil mümin olamaz”²⁸⁹ Hadisi bir Müslümanın bencillikten, kibirden uzak olması gerektiği konusunda insanları uyarmaktadır. Tam tersi bir mümin arkadaşlarına karşı fedakârlık göstermeli ve onun kötülüğünü istememelidir. Çünkü “bir insanın kendi nefsi için sevdiği ve istediği şeyleri mümin kardeşi için de istemesi, bir sevgi toplumu oluşturmanın temel şartıdır.”²⁹⁰ Bu sebeple insanın arkadaşı için isteyeceği şeyler hayır ve güzel şeyler olmalıdır.

Hz. Peygamber’in Müslüman arkadaşına karşı vazifeleriyle ilgili rivayetleri, İslam’ın sosyal hayata ve toplumsal ilişkilere yön veren önemli ilkelerini yansıtır. Bu rivayetler, Müslümanların birbirlerine karşı olan sorumluluklarını ve kardeşlik bağlarını güçlendirme çağrısını barındırmaktadır. Hz. Peygamber’in hadisleri, dostluk ve arkadaşlık ilişkilerinde samimiyetin, adaletin, yardımlaşmanın ve karşılıklı saygının önemini vurgular.

²⁸⁶ Tirmizi, “Birr”, 28, (No. 333).

²⁸⁷ Buhârî, “İkrâh”, 7, ü (No. 661); Tirmizi, “Fiten”, 68, (No. 523).

²⁸⁸ Nevevi, *el-Minhac*, 10/572.

²⁸⁹ Buhârî, “İman”, 10; Tirmizi, “Sıfatu’l Kıytamet”, 59, (No.2515); Nesai, “İman”, 19.

²⁹⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Riyaü’s-Salihin*, çev. Yaşar Kandemir vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2021), 2/287.

2.9.5. Sevgi Göstermek

Kur'an'da iyi ve kötü kardeşlik örnekleri sunulmuştur. Hz. Âdem'in iki oğlu arasında geçen ibretlik hâdise²⁹¹ ile diğer yandan Kur'an'da, sürekli birbirini destekleyen ve birbirine yardımcı olan Hz. Musa ve Hz. Harun gibi iki peygamber kardeşten söz edilmiştir.²⁹²Müminler arasında sevgi ve kardeşliğin gelişip pekişmesi ve yaygınlaşması için kişinin sevgisini din kardeşine açıkça söylemesinde de bir sakınca yoktur.²⁹³ Nitekim Peygamberimiz bu konuda *“Din kardeşini seven kişi, ona sevdiğini bildirsin.”*²⁹⁴ buyurmuştur. Müslümanın, din kardeşlerine karşı en önemli görevlerinden biri onlara sevgi ve şefkat gösterip dua etmektir.

2.9.6. Nasihat Etmek

Mümin insan, evvela kendinden başlamak üzere, aile efradını ve tüm insanları Allah'ın yoluna davet eder. Aynı inancı paylaştığı için dost kabul ettiği din kardeşlerine karşı da tebliğ, tavsiye ve nasihat görevlerini ihmal etmez. İnanan insanların birbirlerine karşı en temel görevlerinden biri de budur.²⁹⁵ Allah (c.c.) bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoyar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resulüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azizdir, hikmet sahibidir.”*²⁹⁶

2.10. Müslümanlar Arasındaki İlişkilerde Samimi Olmak ile İlgili Rivayetler

İnsanlar arasında dostluğun kurulması ve ilişkinin devam etmesi için gerekli olan en önemli unsur samimiyettir. Çünkü bir Müslümanın ayırt edici özelliklerinden biri samimiyeti sayesinde kolayca arkadaşlık kurmasıdır. Samimiyet, arkadaşlık ilişkilerinde karşılıklı saygının, güvenin ve pek çok duygunun oluşmasındaki temeldir. Samimi olmak büyük ölçüde dürüst olmak ile alakalıdır.

1)“Hz. Peygamber (s.a.v.): Din nasihattir, dedi. Kime, dedik. Allah'a, Allah'ın Kitabı'na, Resulüne, Müslümanların idarecilerine ve bütün Müslümanlara, buyurdu.”²⁹⁷ Nasihat olarak belirtilen ifade lügatte “hulûs” manasına gelir. Bu terim, hayır isteği,

²⁹¹el-Maide 5/27-30.

²⁹²el-Araf 7/142.

²⁹³ Şahan, “İslam'ın Kardeşlik Anlayışı”, 127-128.

²⁹⁴ Ebu Davud, “Edeb”, 113, (No. 1158); Tirmizi, “Zühd”, 50, (No. 596).

²⁹⁵ Şahan, “İslam'ın Kardeşlik Anlayışı”, 128.

²⁹⁶et-Tevbe 9/71.

²⁹⁷Müslim, “İman”, 95.

samimiyet demektir. Tüm söz ve davranışlarda Allah'ın rızasını gözetmek olarak açıklanabilir.²⁹⁸ Nasihat/samimiyet, Allah için nasihat/samimiyet, Resûlullah (s.a.v.) hakkında nasihat/samimiyet, Kitap hakkında nasihat/samimiyet ve Müslümanların hepsi hakkında nasihat/samimiyet olmak üzere dört şekilde ele alınabilir:

İbrahim Canan (ö. 2009) bu hadisi şöyle izah eder:“Allah için nasihat/samimiyet: Allah'ın varlığı birliği, kemal sıfatlarıyla tavsifi, noksan sıfatlardan tenzihi hususlarında sıhhatli bir itikad, ibadetinde de ihlâslı olmak, sevgiyi, buğzu dostluğu Allah rızası için yapmaktır.

Resûlullah hakkında nasihat/samimiyet: O'nun nübüvvet ve risaletini tasdik, bütün getirdiklerine iman etmek, emir ve yasaklarına samimiyetle itaat etmek, sevdiklerini sevmek, düşmanlarına düşman olmak, sünnetini ihya etmek, davasını ve şeriatını neşretmektir.

Kitap hakkında nasihat/samimiyet: Onun kelimullah olduğunu samimiyetle tasdik etmek, onu hakkıyla tilavet etmek, ahkâmıyla amel etmek, içindeki ilimleri anlamak, mev'izelerinden (öğütlerden) ibret almak ve üzerine tefekkürde bulunmaktır.

Müslümanların hepsi hakkında nasihat/samimiyet: Onları dünyevi ve uhrevi maslahatlarında irşad etmek, eza vermekten kaçınmak, ayıplarını örtmek, açıklarını kapamak, zararlarını def, menfaatlerini celp etmektedir. Aynı zamanda birbirlerine iyi niyetle yaklaşmak, büyüklerine saygı, küçüklerine merhamet etmek, hile hasedi terk etmek ve kendileri için sevdiklerini onlar için de sevmek, onların mallarını, canlarını, ırzlarını sözle, fiille müdafaa etmek Müslümanların tümü için bir nasihattir.”²⁹⁹

2)“*Maruf'dan hiçbir şeyi hakir görme, hatta din kardeşine güler yüz göstermek olsa bile asla hiçbir iyiliği küçük görme.*”³⁰⁰Maruf, insanın faydasına olan, hoş giden, aklın ve şeriatında güzel bulduğu tüm davranışlardır, münkerin zıttıdır.³⁰¹ Hadis-i şerife bakıldığında Hz. Peygamber (s.a.v.) müminlerin birbirlerine güler yüz göstermesini ma'ruf olarak belirtmiştir. Güler yüz göstermek basit bir durum olarak görülse dahi insanlar arasında samimiyeti yayacak önemli bir davranıştır.

²⁹⁸ Süleyman Ateş, “İhlas”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 28 Mart 2024).

²⁹⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 10/150-151.

³⁰⁰ Müslim, “Birr”, 144.

³⁰¹ Mustafa Çağrı, “Emir bi'l Maruf Nehiy ani'l Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 28 Mart 2024).

3) “Ruhlar toplanmış cemaatler gibidir. Onlardan birbiriyle önceden tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar ayrılırlar.”³⁰²

Müminin en belirgin özelliği, başkalarıyla iyi geçinmesi ve kendisiyle kolayca dostluk kurulabilmesidir. Bu vasıf az bulunan bir erdemdir. Kendisi başkasıyla, başkası kendisiyle geçinemeyen kimsede hayır yoktur.³⁰³ İnsanların birbirlerini sevmeleri için kan bağı olmasına gerek yoktur. Aralarında kan bağı olmayıp yalnızca ruhları uyuşan kişiler de arkadaş ve daha ilerisi dost olabilirler. Çünkü Allah rızası için birbirlerini seven insanlar aralarında mesafe de olsa, onların ruhları buluşup kaynaşır. İnsanların da bu samimiyeti korumaları gerekir.³⁰⁴

Hız. Peygamber’in hadisleri, Müslümanlar arasında samimiyetin, güvenin ve dayanışmanın önemini vurgulayan öğütlerle doludur. Müslümanların birbirlerine karşı güvenilir olmaları, sevgi ve merhametle yaklaşımları gerektiğini öğretir. Bu hadisler, toplumsal ilişkilerde hoşgörü, anlayış ve dürüstlüğün temel taşları olduğunu belirtir. Bir Müslümanın diğerine karşı göstereceği saygı ve yardımseverlik, İslam’ın barış ve kardeşlik mesajlarının yaşanabilir bir şekilde hayata geçirilmesini sağlar. Hız. Peygamber’in öğretileri, Müslüman toplumunun içinde bulunduğu her durumda adalet ve sevgiyle hareket etmeye teşvik eder, böylece herkesin huzur içinde yaşayabileceği bir ortam oluşturur.

2.11. Müslümanlar Arası Muhabbet ile İlgili Rivayetler

Müslümanlar arasındaki sosyal ilişkiler her zaman önemli bir konu olmuştur. Doğru arkadaşlar edinmek, güzel komşuluklar kurmak, ailesini ve akrabalık ilişkilerini gözetmek vb. tutumlar mümin bir bireyin sorumluluklarındandır.

Sevgi, muhabbet ve dostluk değerleri Allah’ın insana vermiş olduğu nimetlerdendir. Bakıldığı zaman insanoğlu hatasız bir varlık değildir. Önemli olan hatasının farkına varmasıdır. Bazen insan tek başına bunların farkına varamayabilir. Bir desteğe, ona hatasını gösterecek bir arkadaşına ihtiyaç duyar. Bu sebeple Müslümanlar birbirleriyle dost olmalı ve aralarındaki ilişkiyi dinamik tutmalılardır.

³⁰² Müslim, “Birr”, 159.

³⁰³ Buhârî, *el Edebü’l-müfred*, 1/333.

³⁰⁴ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 10/145-146.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) *"Mümin müminin aynasıdır."*³⁰⁵hadisinde dostların birbirlerinin yansıması olmasına dikkat çekmiştir.Rivayette yer alan "ayna" metaforundan kasıt budur. Ayna insanlara kendilerini, kusurlarını veya dış görünüşlerini gösterir. Mümin bir kimsenin başka bir müminin aynası olması da onun göremeyeceği, farkında olmadığı durumlarda onu uyarması ayna görevi görmesi demektir.

Ayna, yüzdeki kusurları gösterir. İnsan aynaya baktığında gördüğü kendisidir. İnsanın başkalarına kötü haliyle görünmemek için kendine çeki düzen verdiği gibi, mümin dostuna da ayna olmalıdır. Kardeşi onun manevi güzelliğini fark edip Allah'ı hatırlamalı ve kendine çeki düzen vermelidir. Müminler birbirinin aynası olmalı, din kardeşinin fark etmediği kusurlarını ona söylemelidir."³⁰⁶Konu ile alakalı bazı rivayetler şöyledir;

1)Hız. Peygamber (s.a.v.) *"Müslüman, Müslümanın kardeşidir; ona ihanet etmez, onu yalanlamaz, onu yalnız ve yardımsız bırakmaz."*³⁰⁷buyurmuştur. Hadise bakıldığı zaman din kardeşliğinin önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Allah'ın Hucurat Suresinde buyurduğu *"Müminler ancak kardeşler."*³⁰⁸ ayeti de bunu kanıtlar niteliktedir. Müslümanın bir başka kimseyi hor görmesi, ona kötülük yapması, ihanet etmesi veya canına zarar vermesi düşünülemez. Aksine Müslüman arkadaşının veya dostunun canının, malının güvende olduğu, din kardeşinin zor durumunda yardımına koştuğu kimsedir. Birbirlerine saygı göstermelidirler. Çünkü başkalarını küçümseyen insan saygınlığını kaybeder.

Başka bir rivayette Hız. Peygamber (s.a.v.) *"Her kim bir Müslüman kardeşinin hatasını örterse, Allah da dünya ve ahirette onun hatasını örter. Kul kardeşinin yardımına koştuğu sürece, Allah da ona yardım eder."*³⁰⁹buyurarak Müslümanların birbirlerine yardım etmelerine, hatalarını kusurlarını örtmeye teşvik etmiştir. Kur'an'da *"Birbirinizin ayıplarını araştırmayın."*³¹⁰ buyrulurak insanların birbirlerinin hatalarını irdelemesi yasaklanmıştır. Ayrıca insanların birbirlerinin kusurlarını araştırması, onları

³⁰⁵ Ebû Davud, "Edeb", 57, (No. 1117).

³⁰⁶Orkhan Musakhanov, "İsmail Hakkı Bursevî'nin 'Mü'minMü'minin Aynasıdır' Hadis-i Şerifi Üzerine Yazdığı Şerhin Tahlil ve Tahkiki: Zâhir ve Bâtın Anlamın Birleştiği ve Ayrıldığı Noktalara Dair Bir İnceleme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2019), 544-545.

³⁰⁷ Tirmizi, "Birr", 18, (No. 325).

³⁰⁸el-Hucurat 49/10.

³⁰⁹Müslim, "Zikir", 38.

³¹⁰el-Hucurat 49/12.

gizlemek yerine açığa çıkarmak istemesi toplumsal olarak barış ve huzur ortamını bozan bir davranıştır.

2)“Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Müslüman kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir. Kim bir Müslüman’dan bir sıkıntıyı giderirse, Allah Teâlâ o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim bir Müslüman’ın ayıp ve kusurunu örterse, Allah Teâlâ da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter.”³¹¹hadis-i şerifinde zulme maruz kalan bir Müslüman kardeşine maddi manevi her türlü sıkıntılarını aşmasında yardımcı olmak, üzüntüsünü paylaşarak ona destek vermenin, kusurlarını örtmenin İslam kardeşlik bilincinin gereği olduğu bildirilmiştir.Fakat belirtilmelidir ki rivayette belirtilen “kusurları örtme” eylemi zulmü veya kötü olan davranışları örtmek manasına gelmemektedir.³¹²

3)“Müslüman, diğer Müslüman’ın elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir.”³¹³ Hadisinde Müslüman kimsenin güven veren kimse olması gerektiği belirtilmiştir. Dil ve el organları insanın en çok kullandığı uzuvlarındandır. “Dil, kötü sözler, gıybet, laf taşımak, iftira gibi kötü davranışların çıktığı uzuv; el ise fiziksel zararların, batılı yazmanın vasıtası olan uzuvdur.”³¹⁴ Bu sebeple Müslüman kimse bu ikisini kontrole almalı, başka insanlara zarar vermekten uzak durmalıdır.

4)“Müminin mümine karşı durumu, bir parçası diğer parçasını sımsıkı kenetleyip tutan binalar gibidir. Hz. Peygamber bunu açıklamak için, iki elinin parmaklarını birbiri arasına geçirerek kenetledi.”³¹⁵Pek çok hadiste şahit olunduğu gibi, Hz. Peygamber, bazı konuları anlatırken teşbihler, benzetmeler yaparak izah etmiştir. Bu hadiste de müminlerin birbirlerine yardımcı olmalarını, aralarında yardımlaşmalarını, sağlam ve dayanıklı bir binanın parçalarıymış gibi birbirini sımsıkı tutması ve dik durması haline benzetmiştir. Aksi durumda bu bina ayakta duramaz ve yıkılır. Müslümanlar da birbirlerine yardımcı olmaz, birlik ve beraberlik içinde bulunmazlarsa tıpkı bir bina gibi ayakta duramaz ve yıkılırlar.

5) “Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu

³¹¹ Müslim, “Birr”, 58; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

³¹² Zekeriya Güler, “İyi Müslüman Olmak”, *Diyanet Dergi* (Erişim 22 Şubat 2024).

³¹³ Buhari, “İman”, 4, (No. 196); Müslim, “Birr”, 46; Nesâî, “İman”, 8, (No. 5012).

³¹⁴ Nevevî, *Riyâü’s-Salihîn*, 2/212.

³¹⁵ Müslim, “Birr”, 65; Nesai, “Zekat”, 67.

*rahatsızlığı hisseden bir bedene benzer.*³¹⁶Buna göre insanların her biri külli bedeninin bir organı gibidir. Nasıl ki bir insan bedeninde bir uzvu rahatsız olsa tüm bedeni de bundan etkilenir. Müslümanların yaşadıkları toplumda birbirlerine yardımcı olmaları, birlik ve beraberlik içinde bulunmaları, birbirlerine sınıksız kenetlenmeleri sıkça vurgulanmıştır.³¹⁷ Müminlerde birbirlerine karşı ilgisiz kalamaz ve birbirlerine merhamet, şefkat duygularıyla bağlıdırlar. Çünkü merhametli olmak mümin olmanın önemli noktalarındandır.

6) *“Nefsim elimde olana yemin olsun ki siz, iman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selamı yayınız.”*³¹⁸Müslümanların birbirlerine karşı bazı sorumlulukları vardır. Bunları yerine getirdikçe aralarında sevgi bağı oluşur. Bu vazifeleri yerine getirmeyen kimse ise kâmil Müslüman olamaz. Rivayette selamın yaygınlaştırılması emredilmiştir. Ayrıca insanların birbirlerini sevmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Selam, Allah’ın isimlerindendir, arkadaşlığın, karşılıklı konuşmanın ilk adımıdır ve insanlar arasındaki muhabbeti ve sevgiyi arttıracak bir davranıştır.³¹⁹ Başka bir rivayette de: *“İnsanların Allah katında en evlası ve O’na en yakın olanı, önce selam verendir”*³²⁰ buyrulurak insanlara selam vermek tavsiye edilmiştir.

Yukarıda zikredilen hadisler, Müslümanların birbirlerini sevmelerine, birbirlerine saygı göstermelerine ve birbirlerinin iyiliğini istemelerine teşvik etmektedir. Müslümanlar arasındaki muhabbetin, inançlarını paylaşmaktan kaynaklandığını ve birlikte hareket etmek, destek olmak ve birbirlerinin hakkını korumak gibi güçlü bir dayanışma hissi içerdiğini belirtirler. Bu, İslam toplumunda birlik ve dayanışmanın önemini vurgular.

2.12. Allah İçin Birbirini Sevmek İle İlgili Rivayetler

Allah, insanı sevmek ve sevilme arzusuyla, dostluk kurma eğilimiyle donatarak yaratmıştır. Her şeyden önce birbirini Allah’ın rızası için sevmek önemlidir. Çünkü Allah’a olan sevgi tüm sevgilerin üstündedir. Bir rivayette: *“Üç özellik vardır ki,*

³¹⁶ Müslim, “Birr”, 66.

³¹⁷ Şahan, “İslam’ın Kardeşlik Anlayışı”, 134.

³¹⁸ Müslim, “İman”, 93.

³¹⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 10/133.

³²⁰ Ebu Davud, “Edeb”, 47, (No. 1115).

bunlar kimde bulunursa o kişi, imanın tadını tam olarak alır: Allah ve Resûlü'nü her şeyden fazla sevmek, sevdiğini Allah için sevmek, Allah kendisini küfürden kurtardıktan sonra küfre dönmeyi ateşe atılmak gibi çirkin ve tehlikeli görmek."³²¹ buyrulmuştur. Bu sebeple imanın temel şartlarından birinin sevgi olduğu anlaşılmaktadır. Allah'ın rızasını kazanabilmek için Allah'ı sevmek sevgilerin en önemlisidir. İnsan sevdiği kimseyi akrabası olduğu için, aralarında iş ve menfaat bağı bulunduğu için değil, Allah için sevmelidir.³²²

Konu ile ilgili bazı rivayetler şöyledir:

1) *"Yedi sınıf insan vardır ki Allah onları hiçbir gölgenin bulunmadığı günde, Arş'ın gölgesinde gölgelendirir (yani himaye eder): Adaletli devlet başkanı, Allah'a ibadet ederek yetişen genç, gönlü mescitlere bağlı olan kimse. Allah için birbirini seven ve bu şekilde bir araya gelip bu sevgi ile ayrılan iki dost. Mevki sahibi güzel bir kadının birlikte olma isteğine, "Ben Allah'tan korkarım." cevabını veren kimse. Sağ elinin verdiği sadakayı, sol eli bilmeyecek kadar gizli veren kimse. Tenha yerlerde Allah'ı zikrederek gözleri yaşla dolup taşan kimse."*³²³ Bu rivayette bahsi geçen Allah tarafından himaye edilen sınıflardan biri de birbirini Allah rızası için sevenler olarak belirtilmiştir. Birbirlerini sırf Allah rızası için sevip sayan insanların Allah nezdinde korunacağı belirtilmektedir.

Allah rızası için birbirini sevmek ile ilgili başka bir rivayet şöyledir: *"Allah kıyamet günü: Nerede benim rızam için birbirlerini sevenler? Gölgeyden başka gölgenin bulunmadığı bugün onları, kendi arşımın gölgesinde gölgelendireceğim."*³²⁴

Hadis-i şerif Allah rızası için birbirini sevmenin Allah tarafından ahirette mükâfatlandırılacağına haberini vermektedir. Öyleyse iyi bir dost arkadaşını, dostunu Allah rızası için sevmelidir.

2) *"Bir gün Peygamberin yanına birisi geldi ve: Yâ Resûlullah ben şu adamı seviyorum, dedi. Hz. Peygamber (s.a.v): Sevdiğini ona söyledin mi, diye sordu. Adam: Hayır, dedi. Hz. Peygamber: Öyle ise bunu kendisine söyle, buyurdu. Bunun üzerine o*

³²¹ Buhârî, "İman", 9, (No. 198), "İkrah", 1, (No. 658); Müslim, "İman", 67.

³²² Yaşar Kandemir, "Allah İçin Sevmek", *Altınoluk Dergisi* 223 (Eylül 2004), 28.

³²³ Buhârî, "Zekat", 16, (No. 470); Müslim, "Zekât", 91.

³²⁴ Müslim, "Birr", 37; Tirmizi, "Zühd", 53, (No. 597).

*zat, adama yetişerek: Ben seni Allah için seviyorum, dedi. O da: Öyle ise beni kendisi için sevdiğin Allah da seni sevsin, diye dua etti.”*³²⁵

Hız. Peygamber (s.a.v.) bu hadiste birisine karşı muhabbet duyulduğu takdirde bunun dile getirilmesini tavsiye etmektedir. Çünkü kişi sevildiğini bilirse, onu seven arkadaşının sözlerine daha fazla riayet eder. Bu hadis insanlar arasındaki ilişkilerin geliştirmesini teşvik etmektedir. Bu teşvik ise “sevginin Allah için olması” şartına bağlıdır.³²⁶

3)“Allah Teâlâ: Benim için birbirini sevenlere, nebîlerin ve şehitlerin bile imrenecekleri nurdan minberler vardır, buyurmuştur.”³²⁷Hadiste yer alan “Benim için birbirini sevenler” diye verilen ifade Allah’ın rızası amacıyla birleşmek, birbirine iyi duygular beslemek manalarına gelmektedir. Kalplerini yalnızca Allah ile meşgul edip bu rıza çerçevesinde birbirini sevenler için Allah mükâfat vaat etmiştir.³²⁸

4)“Amellerin en faziletlisi Allah için birbirini sevmek, Allah için buğzetmektir.”³²⁹Rivayette, Allah için insanların birbirlerini sevmesi, amellerin en üstünü olarak belirtilmiştir. Mümin bir kimse sevdiği arkadaşını Allah için sevmesi gerektiğini idrak etmelidir. Âlimler der ki: “Allah için sevmenin gereklerinden biri, Allah’ın asfiyalarını (kötülükten arınmış kimseler) sevmektir. Onları sevmenin şartlarından biri de onların tavsiyelerine uymaktır.”³³⁰

5) “Adamın biri, bir başka köydeki din kardeşini ziyaret etmek için yola çıktı. Allah, adamı gözetlemek için onun yolu üzerinde bir meleği görevlendirdi. Adam meleğin yanına gelince, melek: Nereye gidiyorsun? Dedi. Adam, şu ileriki köyde bir din kardeşim var o ziyarete gidiyorum, diye cevabını verdi. Melek: O adamdan elde etmek istediğin bir menfaatin mi var, diye sordu. Adam: Yok, ben onu sırf Allah rızası için severim, onun için ziyaretine gidiyorum, dedi. Bunun üzerine melek: Sen onu nasıl seviyorsan Allah da seni öylece seviyor. Ben bu müjdeyi vermek için Allah’ın gönderdiği elçisiyim, dedi.”³³¹ Bir insanın dostunu ziyaret etmesi, halini hatırını sorması ve bunları Allah rızası için yapması Allah’ın sevgisini kazanmak için bir vesiledir.

³²⁵ Ebu Davud, “Edeb”, 112, (No. 1159).

³²⁶ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 10/135.

³²⁷ Tirmizi, “Zühd”, 53, (No. 597).

³²⁸ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 10/140.

³²⁹ Ebu Davud, “Sünnet”, 3.

³³⁰ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı*, 10/140-141.

³³¹ Müslim, “Birr”, 38.

Allah için arkadaşları sevmek, ziyaret etmek büyük faziletlerdendir. Bu hadis-i şeriften “Allah için birbirini sevmenin fazileti, bunun Allah’ın kulu sevmesine sebep olduğu gibi salihleri ziyaret etmenin ve dostları ziyaret etmenin de fazileti” anlaşılmaktadır.³³²

Başka bir rivayette de şöyle geçmektedir: “Bir insan hasta din kardeşinin halini hatırını sormaya gider veya Allah için sevdiği bir kişiyi ziyaret ederse, ona bir melek şöyle seslenir: Sana ne mutlu! Güzel bir yolculuk yaptın. Kendine cennette barınak hazırladın.”³³³ Allah rızası için yapılan her şeyin bir mükâfatı vardır. Çünkü Allah Rahman suresinde “İyiliğin karşıtı iyiliktir.”³³⁴ buyurmuştur.

Hız. Peygamber’in Allah için birbirini sevmekle ilgili rivayetleri, İslam’ın temel insan ilişkilerine getirdiğı anlam ve değerleri ortaya koymaktadır. Bu rivayetler, Müslümanların samimi bir dostluk ve kardeşlik bağı kurmalarını teşvik ederken, bu ilişkilerin Allah’ın rızası için güçlenmesini sağlar. Hız. Peygamber, insanların birbirlerine saygı göstermeleri, kardeşliklerini güçlendirmeleri ve birlikte hareket etmeleri gerektiğini vurgulayarak, toplumsal dayanışma ve barışın temelini oluşturur. Bu hadisler, Müslümanların birbirlerine olan sorumluluklarını hatırlatırken, Allah’ın sevgisiyle birbirlerine yaklaşımlarını ve birlikte daha güçlü olmalarını öğretir.

³³²Nevevi, *el-Minhac*, 10/547.

³³³Tirmizi, “Birr”, 64, (No. 365).

³³⁴er-Rahman 55/60.

SONUÇ

Arkadaş ve dost insan hayatının vazgeçilemez unsularındandır. Hz. Peygamber'in hadislerinde dostluk ve arkadaşlık konusunda ortaya konan öğretiler, İslam toplumlarında sosyal ilişkilerin temel prensiplerini belirler. Bir dosta/arkadaşa sahip olunması toplumsal hayat içinde var olması açısından zorunludur. Birbirleriyle uyumlu ve birbirlerine destek olan insanlar arasında oluşan arkadaşlık bağı saygı, sevgi ve samimiyet üzerine sabırla kurulmalıdır. Çünkü arkadaşlık zaman ve emek ister. Arkadaşlığın ilerlemesiyle de dostluklar kurulur. Bu gibi sosyal ilişkiler toplumsallaşma ve sosyalleşme açısından oldukça önemlidir.

Gün geçtikte küreselleşen dünya, birbirine bağımlı hale gelen insanlar ve sanal mecraların gerçekliğin önüne geçtiği teknoloji çağında arkadaşlık ve dostluk değerlerinin kaybedilmemesi gerekmektedir. İnsanlar arasındaki güncel sorunlardan birisi olan güven problemi, arkadaşlık ilişkilerinden uzak durmalarına ve gittikçe yalnızlaşmalarına sebep olmuştur. Fakat İslam insanların birbirlerine destek olmalarına, sevgilerinde samimi olmalarına ve din kardeşliğine büyük önem vermektedir. Ortak hayatı bölüşmenin, dert ve sıkıntıları paylaşmanın en güzel yolu arkadaşlık ve dostluklardır. Hz. Peygamber'in öğretileri de dostluk ilişkilerinde samimiyetin ve adaletin toplumun sosyal dokusunu güçlendireceğini öğretir.

İnsana "seçme hakkı" vermiş olan Allah, arkadaş seçiminde bir zorlama yapmamıştır. Fakat Kur'an-ı Kerim'de insanların dost olabileceği kimseler ayetlerde zikredilmiş, arkadaşlar arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği de anlatılmıştır. Yine sünnette iyi bir dostun nasıl olduğu anlatılmıştır. Bu sebeple mümin kimse sosyal ilişkilerde insanlar için rehber olan Kur'an ve sünneti iyi kavrayabilmelidir. Hz. Peygamber'in dostluk ve arkadaşlık konusundaki hadisleri bireyler arasında güvenin ve saygının temelinde yükselen sağlıklı ilişkilerin inşasını teşvik eder. Bu hadisler Müslümanların birbirlerine karşı olan sorumluluklarını hatırlatırken, toplum içinde barışın güçlenmesine katkı sağlamayı amaçlar. Bu sebeple dost edinirken Kur'an ve sünnetin tavsiye ettiği kimselerle arkadaş edinmeye dikkat edilmelidir.

Hadisler çerçevesinde ele alınmış olan bu araştırmada, dostluğun ve arkadaşlığın insan hayatındaki yeri ve önemi ana hatlarıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Dostluk ve arkadaşlık kavramları, eş anlamlı ve karşıt anlamlı olarak kullanılan kelimeler, arkadaşlık ve dostluk arasındaki farklar, Kur'an'da dostluk, dostta olması ve olmaması

gereken vasıflar gibi çeşitli konulara değinilmiş, Hz. Peygamber'in sosyal ilişkiler ile ilgili hadis-i şeriflerine yer verilmiştir.

Özet olarak, arkadaşlık ve dostluk değerlerinin insan hayatı için önemli bir yeri bulunmaktadır. Yaşı, mevkisi, cinsiyeti fark etmeksizin insanların tümü arkadaş/dosta ihtiyaç duyar. Bu yolda Hz. Peygamber'in hadisleri, hayatından örnekler, öğretileri ve kendi arkadaşlık ilişkileri insanlar için yol göstericidir. Hz. Peygamber'in hadislerinde ortaya konan dostluk ve arkadaşlık anlayışı, İslam toplumlarında sağlıklı ilişkilerin geliştirilmesine ve toplumsal uyumun sağlanmasına önemli katkılar sunmaktadır. Bu öğretiler, insanların birbirlerine karşı olan görevlerini anlamalarına yardımcı olurken, toplum içinde daha güçlü ve dayanışmacı bir birlik oluşturulmasını destekler. Günümüzde insanlar arasındaki yalnızlığın ve arkadaş seçimindeki problemlerin temel sebebi iletişimsizlik ve güvensizliktir. Rivayetler incelendiği zaman anlaşılıyor ki arkadaş öyle alelade bir durum değildir. Bu sebeple İslam dairesinde, sünnetin önerdiği çerçevede arkadaşlıklar/dostluklar kurulmalıdır. Araştırmanın gayesi insanlara bu noktada arkadaş seçimi kriterlerini bildirmektir. Yalnızlaşan dünyada Müslümanların birbirlerine güvenmeye ve hakiki dostluklar kurmaya ihtiyaçları vardır. Kur'an ve sünnet bu noktada bir kılavuz ve yolu aydınlatan ışık olacaktır.

KAYNAKLAR

- Altın, Fatma Tuba. *Mevlana'nın Eserlerinde Dostluk ve Samimiyet Değerlerinin İşlenişi ve Eğitim Açısından Tahlili*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Altın, Mehmet. “Esmâ-ı Hüsnâ İçerikli Duâ Âyetlerinin Tahlili”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Ocak 2020), 382-403.
- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Aristoteles. *Dostlukun Kitabı*. çev. Haluk Könen. İstanbul: Ygs Yayınları, 2008.
- Akbaş, Mehmet. “Muhâcirun-Ensar Kardeşliğinin Serüveni”. *İstem* 15, 2015.
- Arslan, İhsan. “Sahabenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hz. Peygamber'in Tavrı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* Erişim 10 Mayıs 2024. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4488/61841>
- Aslan, Ömer. *Kur'an ve Hoşgörü*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2002.
- Atasoy, İhsan. *Gençlik ve Arkadaşlık*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2005.
- Ataman, Murat. *Klasik Arap Edebiyatında İhvanîyat Bahisleri Çerçevesinde “Dostluk” Teması*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2023.
- Aytaç, Ömer-Tan, Mehmet. “Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29/1, Ocak 2019, 345-359.
- Ayten, Ali – Köse, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Ateş, Süleyman. “İhlas”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 28 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihlas>
- Beşler, Rüstem. “Görgü Kuralları”. *Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü*. Erişim 8 Haziran 2024. <https://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu>
- Başgil, Ali Fuad. *Gençlerle Başbaşa*. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1974.

- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'ü's-şâhih*. nşr. Harun Yıldırım. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2009.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Edebü'l-müfred*, 2 cilt, nşr. Mehmet Yaşar Kandemir, İstanbul: Tahlil Yayınları, 2017.
- Büyük, Abdullah. *Mutlu Bir Yuva için Aile Mektebi*. Konya: Ribat Yayınları, 2007.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Cürcani, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Tarifât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağrı, Mustafa. “Rıfk”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rifk>
- Çelik, Gökçe. *Dostluk ve Eğitimi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Cihan, Sadık. “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Selam ve İnsan Münasebetlerinde Oynadığı Rol”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30963>
- Cilacı, Osman “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dua>
- Düzgün, Osman. *Arapça Türkçe Karşılıklar Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- Dölek, Adem. “Sünnet Işığında Hırs Hatalığı ve Korunma Yolları”. *HRÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Temmuz-Aralık 2003.
- Ebu Davud, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Ebu'l-Hüseyin Muslim i'bnu'l-Haccâc el-Kuşeyri en-Niysâbüri. *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, trc. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1988.

- Efendioğlu, Mehmet. “Sahabe”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, Erişim 7 Mayıs 2024.
- Gazali, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *Mûkaşefetü'l-Kulûb*, çev. Salih Uçan, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2022.
- Gazali, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *Bana Arkadaşımı Söyle*, çev. Osman Arpaçukuru. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2002.
- Gazali, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *Kimya-ı Saadet*, çev. Mehmed A. Müftüoğlu. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2021.
- Gazali, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *İslam'da Dostluk ve Kardeşlik Âdâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Din*. çev. Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan, İstanbul: Server Yayınları, 2017.
- Güler, Zekeriya. “İyi Müslüman Olmak”. *Diyanet Dergi*. 313 Ocak 2017, 40-41.
- Hadislerle İslam*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Haraiti, Ebu Bekir Muhammed b. Cafer Sehl. “*Mekarimu'l-Ahlak*”, çev. Kasım Yürekli İstanbul: Nesil Yayınları, 2012.
- Hız. Peygamber Din ve Samimiyet*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid. *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Beyrut: Daru'l-İhyai'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1431.
- İsfahâni, Ragıb. *Müfredat Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdalbaki Güneş- Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- Kandemir, Yaşar. “Allah İçin Sevmek”, *Altınoluk Dergisi* 223, Eylül 2004.
- Kar, Erman. “Platon ve Aristoteles'te Philia: Dostluk Üzerine”. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (Haziran 2024), 81-99.
- Karasakal, Şaban. “Kur'ân'da Dostluk Ahlâkı”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15, 2008, 78-112.

- Karagöz, İsmail. *Ayet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. baskı, 2013.
- Kaya, Remzi. *Kur'an'da Dostluk İlişkileri*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Mâverdi, Ali b. Muhammed b. Habib Ebû'l-Hasen el-Basrî. *Edebü'd-dünya ve'd-din*, çev. Ersan Urcan, İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018.
- Musakhanov, Orkhan. “İsmail Hakkı Bursevî'nin ‘Mü'minMü'minin Aynasıdır’ Hadis-i Şerifi Üzerine Yazdığı Şerhin Tahlil ve Tahkiki: Zâhir ve Bâtın Anlamın Birleştiği ve Ayrıldığı Noktalara Dair Bir İnceleme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 2019, 539-561.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Camiu's-sahih*. nşr. Hanifi Akın, İstanbul: Polen Yayınları, 2008.
- Nevevi, İmam Muhyiddin. *Sahih-i Müslim Şerhi el-Minhac*. çev. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2012.
- Nevevi, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Riyâü's-Salihin*, çev. Yaşar Kandemir vd. İstanbul: Erkam Yayınları, 2021.
- Sabûni, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsir*. çev. Sadrettin Gümüş – Nedim Yılmaz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Sancaklı, Saffet. *Sosyal Hayatla İlgili Hadis Makaleleri 2*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Selim, Ferdi. “Dürüstlük ve Yalancılık Üzerine, Dünü, Bugünü ve Felsefi İncelemesi”. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, Kasım 2022, 703-719.
- Sevgi, Ahmet. “Mevlana'nın Dostluğa Verdiği Değer”, Erişim 10 Haziran 2024 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/66795>
- Süleyman, Mukâtil. *Kur'an Terimleri Sözlüğü el-Eşbah ve'n-Nezairfi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.

- Şahan, Ramazan. “İslam’ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücudun Organları”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 1. 2015, 113-140.
- Şahinalp, M.Vehbi “Kur’ân’ın Öngördüğü Dostluk”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28, 2012, 63-99.
- Şentürk, Habil. “Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 2008, 217-228.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberi Tefsiri*, çev. Kerim Aytekin-Hasan Karakaya. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.
- Tirmizi, Muhammed b. İsa. *es-Sünen*, nşr. BeşşarAvvadMa’ruf. Beyrut: Darü’l-Garbi’lİslamiyye, 1988.
- Topbaş, Osman Nuri. *Faziletler Medeniyeti*, İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2006, 386.
- Yaşar, Fatma Tunç. “Âdâb-ı muâşeret”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/adab-i-muaseret>
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. Hamdi Döndüren. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2017.
- Yeşilyurt, Mustafa. *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Yılmaz, Faik. “Kur’an’da Cehalet Kavramı”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2003, 181-198.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Keşşaf Tefsiri*. thk. Murat Sülün. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.